

Molla Sadrâ

Hak ve Yakîn Yolunun Marifeti Hakkında

ÂRİFLERİN İKSİRİ

Molla Sadrâ

Hak ve Yakîn Yolunun Marifeti Hakkında

ÂRİFLERİN İKSİRİ

Çeviren
Fevzi Yiğit

Hak ve Yakîn Yolunun Marifeti Hakkında ÂRIFLERİN İKSİRİ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 24887

ISBN 978-605-5030-58-2

1. Baskı: İstanbul, Kasım 2017

2. Baskı: İstanbul, Aralık 2019

Kitabın özgün adı: İksîrü'l Ârifin fî Ma'rifetü tarîkil-Hakki
ve'l-Yakîn

Önsöz Yayıncılık: 60
Molla Sadrâ Külliyyatı: 1

Yazar: Molla Sadrâ

Çeviren: Fevzi Yiğit

Yayın Yönetmeni: Önder Türkeli

Editör: Ersan Güngör

Sayfa Düzeni: DBY Ajans

Kapak Tasarımı: Sercan Arslan

Baskı / Cilt:

Step Ajans Matbaacılık (Sertifika No: 45522)

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11

Bağcılar/İstanbul - Tel: 0212-4468846

Kütüphane Bilgi Kartı / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Molla Sadrâ, Hak ve Yakîn Yolunun Marifeti Hakkında Âriflerin İksiri
Çeviren: Fevzi Yiğit ISBN 978-605-5030-58-2 Ebat: 12,0 x 19,5 cm, 200 s.
1-Molla Sadrâ 2-İlimlerin Sayımı 3-Nefis 4-Marifet bilgisi

Akşemsettin Mah. Akdeniz Cad. No: 74/3 Fatih/İstanbul

Tel.-Faks: +90 212 534 30 16

www.onsozyayincilik.com.tr • bilgi@onsozyayincilik.com.tr

İçindekiler

Çevirmenin Önsözü	9
Molla Sadrâ'nın Kısaca Hayatı ve İslam Felsefesindeki Yeri ve Önemi	11
Mukaddime	21

Birinci Bölüm

İlimlerin Sayımı ve Kısımları

Birinci Fasil: İlmin Mutlak Taksimi İkidir: Dünyevî ve Uhrevî	29
İkinci Fasil: Dil Bilimleri ve Bağıntıları.....	31
Üçüncü Fasil: Davranış (Teknik) İlimlerinin Kısımları	33
Dördüncü Fasil: Dört Kısımdan Oluşan Düşünce İlmi.....	35
Beşinci Fasil: Ahiret İlmi.....	39

İkinci Bölüm

İlimleri Kabul Eden Nefsin Marifeti

Birinci Fasil: Gayeye Ulaşmaktan Alıkoyan Sebebin Açıklanması Hakkında	59
---	----

İkinci Fasıl: Öğrendiğinde İnsan Vücûdunun Bekâsını Gerektiren ve İnsan Üzerine Farz-ı Ayn Olan İlim Hakkında.....	61
Üçüncü Fasıl: Hangi Şey ile Ahiret Mutluluğuna Nail Olunup Likâullahın İdrakine Varılacağı Hakkında.....	67
Dördüncü Fasıl: Âfak ve Enfüste Olanın Marifetine Ulaştıran Şey Hakkında.....	71
Beşinci Fasıl: ‘Konuşan Kitabın’ Açıklanması Hakkında.....	77
Altıncı Fasıl: Yeryüzünde İlâhî Halifeliliğin Bilgisi Hakkında.....	79
Yedinci Fasıl: İnsan İçin Başka Bir Âlemin Olduğu Hakkında.....	83
Sekizinci Fasıl: Nefis Kitabının Allah’ın Kitabına ve Kelâmının da O’nun Kelâmına Delil Olması Hakkında.....	87
Dokuzuncu Fasıl: Bu Âlemin Bâtını Olan Melekût Âleminin, İnsan Âleminin Melekûtuna Kıyasla Onun Bâtını ve Görünenin Gaybı Olduğu Hakkında	91
Onuncu Fasıl: Rubûbiyyet Âlemine Ulaşmanın Keyfiyeti Hakkında.....	99

Üçüncü Bölüm Başlangıç Halleri

Birinci Fasıl: Başlangıç ve İlk Önce Gelenlerin Kısımları Hakkında.....	105
İkinci Fasıl: Mekânın Mahiyeti Hakkında	109
Üçüncü Fasıl: Zamanın Mahiyeti Hakkında.....	111
Dördüncü Fasıl: Vücûd ve Hüviyet Esasınca Başlangıç ve Sonuç Hakkında	115
Beşinci Fasıl: İnsan Varlığının Başlangıcı Hakkında.....	117

Altıncı Fasil: Meleklerin Âdem (a.s.)'a Secde Etmesi Hakkında	123
Yedinci Fasil: İblis ve Şeytanların Mahiyeti Hakkında	125
Sekizinci Fasil: Meleğin İlhamı ve Şeytanın Vesvesesinin, İnsanların Nefislerinde Birçok Yön ve Dört Âlametle Gerçekleşmesi Hakkında.....	129
Dokuzuncu Fasil: Şeytanın Yaratılmasındaki Hikmet Hakkında	133
Onuncu Fasil: Bu Fasıllardan Elde Edilenlerin Zikri Hakkında	135

Dördüncü Bölüm Nihayetin Bilgisi

Birinci Fasil	145
İkinci Fasil: İnsanın Yöneldiği Son Gayenin Mahiyetinin Açıklanması Hakkında	153
Üçüncü Fasil: Nefsin Dünyaya ve Süflî Mertebelere Tutunmasının Kaynakları ve En Yüce Âleme Yükselmesine Engel Olan Unsuri Beden Hakkında.....	157
Dördüncü Fasil: İnsanın, Sağlam İpe ve Sapasağlam Kulpa Sarılması Halinde Tabiî, Nebatî ve Hayvanî Sürçme ve Kaymalardan Kurtulmasındaki İlâhî İnayet Hakkında	165
Beşinci Fasil: Âfak ve Enfüsteki Âyetlerin Beyanı Hakkında	167
Altıncı Fasil: Mutluluk ve Mutsuzluğun Hakikatinin Aslının Beyanı Hakkında	179
Yedinci Fasil: Ölümün Mahiyeti Hakkında	183

Sekizinci Fasil: Allah'ın Kullarına Müjdeleyip Vaat Ettiği ve Fazlı ile Tahakkuk Eden Mağfiretin Manası Hakkında	187
Dokuzuncu Fasil: Nefsin Bizatihi Kıyamı, Varlıksal Bağımsızlığı ve Dünyevî Bedenin Yok Olduktan Sonraki Bekası Hakkında	195
Onuncu Fasil: Birbiri ile Bağıntılı  Kapı Hakkında	197
Dizin	199

Çevirmenin Önsözü

Allah'a hamd, Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa'ya ve onun temiz, seçilmiş Ehl-i Beyt'ine salât ve selam olsun.

Molla Sadrâ'dan yaptığımız bu tercüme, Önsöz Yayınları'nın yayınlayacağı Molla Sadrâ külliyyatının ilk kitabıdır. Doktora çalışmalarımızın arasına sıkıştırdığımız bu çalışmamızda gözettiğimiz amaç, felsefe ve irfana ilgi duyan ülkemiz insanların bu büyük mütefekkir ile tanışmasına katkı sağlamaktır.

Ülkemizin içerisinden geçtiği süreçte felsefe ve irfanın öğrenilmesinin ne kadar önem arz ettiği malumdur. Bu nedenle de gerçek bir “aydınlanma”nın ancak vahiy-akıl birlikteliği ile elde edilebileceğine inandığımızdan; Kur'an ve sünnet ışığında, Şeyhlerin Reisi İbn Sînâ, ilâhî filozofların önderi Sühreverdî ve Şeyh-i Ekber İbn Arabî peşinde yol alıp üstün bir sentez gerçekleştirmeyi başaran Molla Sadrâ'dan yapacağımız bu tercümenin faydalı olacağına inanıyoruz.

Tercümede metnin aslına bağlı kalmak için azami özen gösterdik. Türkçemizi de gücümüz yettiğince en güzel şekilde kullanmaya çalıştık. Pek haz etmediğimizden genelde parantez kullanmaktan kaçındık; fakat buna rağmen, çok gerekli gördüğümüz yerlerde parantez açarak kısa izahlar yapmak zorunda kaldık. Gösterdiğimiz tüm gayrete rağmen tercümede bazı hataların olması imkân dahilinde olduğundan okuyuculardan ricamız, bu konuda bizlere ulaşıp gerekli uyarıları yapmalarıdır.

Çeviride esas olarak kullandığımız Arapça nüshanın orijinal ismi ise şu şekildedir: *Mecmûa-i Resâil-i Felsefî* (c. 3), *İksîrü'l Ârifîn fî Ma'rîfetü tarîkil-Hakki ve'l-Yakîn...*¹

¹ Eserin tam olarak fiş kaydı ise şöyle geçmektedir: Sadrüddîn Muhammed Şîrâzî Molla Sadra, *Mecmûa-i Resâil-i Felsefî* (c. 3): *İksîrü'l Ârifîn fî Ma'rîfetü tarîkil-Hakki ve'l-Yakîn*, thk. Dr. Seyyid Yahya Yesribî, *el-Vâridâtü'l-kalbiyyeti fî Ma'rîfetü'l-Rubûbiyyeti*, thk. Dr. Ahmed Şefî-i, yönet. Âyetullah Seyyid Muhammed Hameneî, Bünyâd-ı Hikmet-i İslâmî Sadrâ, 1. baskı, Tahran: 1390.

Molla Sadrâ'nın Kısaca Hayatı ve İslam Felsefesindeki Yeri ve Önemi

Sadreddin Şîrâzî (h.979-1050; m. 1571-1640) halk arasında meşhur olduğu lakabı ile Molla Sadrâ, ilim ehli ve öğrencileri arasında Sadrü'l-Müteellihin olarak tanınırdı. Hicri 979, miladi 1571 senesinde Şîrâz'da doğdu. Ailesi 'Kivâm-i Şîrâzî' olarak tanınırdı. Mirza İbrahim Şîrâzî'nin tek erkek çocuğuydu. İbrahim, bir vezirin ulaklığını yapmış meşhur bir şahsiyetti.¹ Bu kişi aynı zamanda âlim idi. Evinde ilim ve irfan toplantıları olurdu. Molla Sadrâ böyle bir ortamda büyüdü. İlk eğitimini de babasından aldı.² Kendisi daha küçükken babası vefat etti. Şîrâz'da

¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Düşüncesi Tarihi*, yönt. Mian M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul: 2014, c. 2, s.184.

² Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, Abdullah Cevad Âmulî, Seyyid Hüseyin Nasr, Abdulaziz Fehmi, Henry Corbin, Ferih Ramin, *Rekâizü Felsefeti Sadri'l-Mütellehin, Felsefetü Sadri'l-Mütellihin eş-Şîrâzî el-Mebeni ve'l-Mürtekezat*, Dâru'l-Meârifî'l-Hikmet, 2008, s. 5 vd.

eğitimini tamamladıktan sonra İsfahan'a gitti. Orada akli ve naklî ilimlerde kısa zamanda ilerledi. Ancak beklenmedik bir biçimde inzivaya çekilmek için Kum şehrinin Kehek köyüne yerleşti. Orada 15 yıl kaldı. Şahın isteği üzerine Şîrâz'a döndü. Ölünceye kadar eğitim faaliyetlerine devam etti. İki oğlu ve iki kızı oldu. Damatları çağının en büyük âlim, filozof, ârif ve kelamcısıydı. Birisi Molla Muhsin Feyz-i Kâşânî (ö.1090/1679), ikincisi ise Abdürrezzâk Lâhîcî (ö.1072/1661) idi. Molla Sadrâ, yedinci hac seferinde Basra'da hicri 1050, miladi 1641 yılında vefat etmiştir.

Molla Sadrâ bir Türk devleti olan Safevîler (1501-1736) döneminde yaşadı. Safevîlerin en güçlü hakanı I. Abbas (1588-1629) dönemini gördü. Safevîler döneminde büyük filozofların yetişmesi, İran coğrafyasında Selçuklar döneminde kelama kaymış olan düşüncenin rotasının felsefeye döndüğünü gösterir. İran'da felsefe yaşamını sürdürmeyi başarmıştı; ancak ne zaman ki, Safevîler iktidarı ele geçirdi, Nasîrüddin Tûsî ile yaşadığı birinci inkişaftan sonra, felsefe ikinci inkişafını yaşadı. Bunun sebeplerinden en başta geleni, Türklerin felsefeye verdikleri önem olsa gerektir. Şah II. Abbas, Kum şehrinin Kehek köyünde yaşayan Molla Sadrâ'yı Şîrâz'a davet etmiştir. Molla Sadrâ bu davete olumlu yanıt verdi. Şîrâz valisi Allahverdi Han, Şîrâz'da eğitim faaliyetlerini yürütmesi için Han Medresesini inşa ettirmiştir.

Moğol istilasından Safevî Hanedanı'na kadar uzanan dönemde klasik İslam düşüncesinin gelişimine devam etmesi yanında, ekoller arasında yakınlaşma girişimlerine şahit olundu. Molla Sadrâ'yı hazırlayan en önemli

unsurlardan birisi budur. Mesela, Seyyid Şerif Cürcânî hem bir kalamcı hem de bir sûfî idi.

Sadrâ'yı yetiştiren Safevî arka plan, engin bir fikrî sentezi sembolize ediyordu. Elbette ki, bu arka plan akılcı idi. Çünkü Mutezile ile beraber Caferî-On iki İmam mezhebine göre akıl, dinî delil kaynaklarından birisi idi. İran'ı Şiîleştiren Safevîler bütün İslam dünyasından birçok seçkin aile ve âlimin İran'a yerleşmesini sağladı. Zâhir-bâtın karşıtlığının en az seviyede yaşanmasına imkân sağlayan On İki İmam mezhebi sayesinde ârif filozoflar rahatça çalışmalarına devam ettiler. Şu halde "Hikmet-i İlâhî"nin İran'daki gelişimi Şiîliğe çok şey borçludur ve büyük Şiî âlimleri bu gelişimde büyük katkılar yapmıştır. Bugün İran medreselerinde okutulan dersler bunun en açık delilidir.³

Şimdi de Molla Sadrâ'yı yetiştiren İslam kültür ve medeniyetinin o güne kadarki gelişim sürecinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Felsefî, İshrakî, irfânî ve kelâmî dört ana ilim dalından söz etmemiz gerekirse felsefî alanda İbn Sînâcılığın o günün Safevî İran'ında yaşadığını görüyoruz. On birinci miladi yüzyılda İbn Sînâ'nın talebeleri Behmenyâr ve Cüzcanî, Meşşâî çizgiyi sürdürdüler. On üçüncü yüzyılın ortalarında Nasîrüddin Tûsî İbn Sînâcılığı İran'da tekrar diriltti. Çağdaşı Necmüddîn Debîrân Kâtibî *Hikmetü'l-‘ayn*'i yazdı. Esîrüddin Ebherî *Hidâyetü'l-hikme*'yi yazdı. Tûsî'nin çağdaşı Kutbüddîn-i Şîrâzî *Dürretü't-tâc*'i kaleme aldı. Bu diriliş Gazzâlî ve

³ S. Hüseyin Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhi Hikmet*, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul: 1990, s. 23 ile 35. sayfalar arası.

Fahreddin er-Râzî çizgisinin sarsıcı darbelerini bertaraf edici boyutta idi. On dördüncü yüzyıldan itibaren Şîrâz ve çevresi felsefenin merkezi haline geldi. Celâleddin ed-Devvânî, Sadreddin Deşteki ve Gıyâseddin Deşteki gibi şahsiyetler yetişti.

İşrâkî ekolde ise kurucu Şihâbüddin Sühreverdi'yi Şemsüddin Şehrezûrî, Kutbüddin-i Şîrâzî ve Devvânî takip ettiler. Sonraki dönemden bugüne kadar İşrâkî meşrep İran'da yaşamını devam ettirdi.

İrfânî ekol için on üçüncü yüzyıl altın çağı sembolize eder. İbn Arabî'yi Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Dâvûd-i Kayserî, Saîdüddin Fergânî, Müeyyidüddin Cendî gibi pek çok Anadolu ereni ve Abdürrezzâk Kâşânî, Molla Câmî gibi pek çok İranlı sûfî takip etti.

Kelamda ise Adudüddin Âcî, Teftâzânî, Seyyid Şerîf Cürcânî'den Şah Velîyullah Dehlevî'ye kadar pek çok kişi yetişti. Şîî kelamı da kesintisiz biçimde Molla Sadrâ'ya kadar pek çok büyük şahsiyet yetiştirdi.⁴

Molla Sadrâ'nın üç büyük hocası; metafizik ve felsefede Mîr Dâmâd (ö.1041/1631), kelam ve dini ilimlerde Şeyh Bahâeddin Âmilî (ö.1031/1622) ve irfanda Mîr Findiriskî (ö.1050/1640-41)'dir.

Mîr Dâmâd, erken dönem Safevî döneminin şöhretli Şîî kelimcilerinden Muhakkık Kerekî'nin damadı olduğu için bu lakabı aldı. Kayınpederinin şöhreti onu himaye ettiği gibi, zâhir ulemasının bazı saldırlarından da kordurdu. "İsfahan Okulu"nun kurucusu olan Mîr Dâmâd, sevenleri tarafından "Muallim-i Sâlis" (üçüncü öğretmen)

⁴ Nasr, *Molla Sadrâ ve İlâhî Hikmet*, s. 23-35.

lakabı ile anıldı. İbn Sînâ'nın Sühreverdici bir okuyuşunu geliştirdi.⁵

Bahâeddin Âmilî, Lübnanlıdır. Fakîh ve mutasavvıftır. Dinî ilimlerde üstün bir konuma erişmiştir. Molla Sadrâ, dinî ilimleri bu büyük hocasından tedris etmiştir.⁶

Hocalarından Mîr Findiriskî İsfahan'da yaşamış, kerametleri ile halkın gözünde efsanevî bir şahsiyet olmuştur. Sûfî olarak şöhret kazandı. Hindistan'a seyahat etti. Orada iki kitap yazdı. İsfahan'da İbn Sînâ'nın *Kânun ve Şifâ* adlı kitaplarını okuttu. Mîr Dâmâd ve Şeyh Bahâî'nin yakın arkadaşısıdır. Molla Sadrâ üzerindeki etkisi üzerinde kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ölüm tarihi Molla Sadrâ ile aynıdır.

Molla Sadrâ meşhur kitabı *Esfâr*'ın önsözünde hayatını üç safhaya ayırarak takdim etmiştir. Birinci safhada ilâhî ilimleri öğrenmiştir. Bu merhaleyi Şîrâz ve İsfahan'da geçirmiştir. İkinci safhada nefis tezkiyesi ve terbiyesi için Kum şehrinin Kehek köyünde kalmıştır. Buradaki inzivası yaklaşık on beş yıldır. Üçüncü safha ise eğitim-öğretim ve kitaplarını kaleme aldığı dönemdir ki, Şîrâz'da geçirmiştir.

Muhaddis Kummî'nin anlattığına göre Molla Sadrâ Kum şehrine dört fersah uzaklıktaki Kehek köyünde inzivada iken çözemediği ilmî sorunların çözümü için yedinci İmam Musa-ı Kâzım (a.s.)'ın kızı Fâtuma'nın (Masume diye meşhurdur) türbesini ziyaret için Kum'a gidiyordu. Molla Sadrâ, bu türbede bir cuma günü 'akleden

⁵ A.g.e., s.33.

⁶ Sâdık Müslim, *İbdeat Sadreddin Şîrâzi Felsefiyye*, en-Nefsü'l-Nemüzece, Dâru Neyneva, Şam: 2009, s. 19.

ile akledilen birliği' fikrinin kendisine keşfolunduğunu rivayet ediyor.⁷

Molla Sadrâ'nın kat ettiği bazı ilmi ve irfanî merhaleler şunlardır:

1. Kırk yaşında *Mebde ve Meâd* isimli kitabını yazdı. Meşşâi çizgide bir inkişaf yaşadı. Mahiyetin asaleti düşüncesinden, vahdet-i vücûd ve asalet-i vücûda geçiş yaptı.

2. Kırklı yıllarda ahiret âlemi ile ilgili felsefî problemleri Kur'an ve hadise uygun biçimde çözdü.

3. Ellili yaşlarında idrakleri devam etti; ancak elli bir yaşında henüz 'cevherî hareket' fikrini ileri sürmemişti.

4. Elli sekiz yaşında 'akleden ile akledilenin birliği' fikrinin burhanı kendisine feyz olundu.

5. Altmış yaşlarında geçirdiği merhaleyi *Mefâtihu'l-gayb* isimli kitabında dile getirdi.

6. Altmış beş yaşında âlemin hudûsu ile ilgili feyzi aldı. Bu konuda doğruyu bulma açısından ayrıcalıklı konumunu dile getirdi.

7. Ölünceye kadar *Esfâr* isimli önemli felsefî eserinde düzeltme ve eklemeler yapmaya devam etti.⁸

Şimdi çok kısa olarak Molla Sadrâ ile ilgili bazı ilim adamlarının görüşlerini ortaya koymak istiyoruz. Çağdaş İran filozoflarından ve aynı zamanda Ayetullah olan Mu-

⁷ Molla Sadrâ, *Mecmûatu Resâili Felsefiyye*, Dâru İhya'it-Türasî'l-Arabi, Beyrut: 2001, s.7.

⁸ Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, Abdullah Cevad Âmulî, Seyyid Hüseyin Nasr, Abdulaziz Fehmi, Henry Corbin, Ferih Ramin, *Rekaizü Felsefeti Sadri'l-Mütellehin, Felsefetü Sadri'l-Mütellihin eş-Şirâzî el-Mebeni ve'l-Mürtekezat*, s. 55-56.

hammed Hameneî'ye göre Molla Sadrâ yeni bir *okul* kurmuştur. Bu okulun ruhu İsrâkî, bedeni Meşşâî'dir. Kur'an ve hadislere bağlantı kuran bu okul İbn Arabî'nin irfanını felsefeleştirme gayreti içerisinde. ⁹

Merhum büyük ilim adamı filozof Toshihiko Izutsu (1914-1993) ise şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

Sadrâ, kelimenin tam manasıyla İslâm felsefesine yeniden hayat veren kişiydi. Zira o, seleflerinin geliştirdiği tüm önemli kişileri özümsemiş ve bunları kendi orijinal felsefi dehasıyla büyük bir ilâhî hikmet sistemi haline getirerek istikbaldeki mükemmel sınırsız gelişmelere kapı aralamıştır. ¹⁰

Izutsu, bu değerlendirmesini daha da öteye götürerek şöyle demektedir:

Sadrâ'nın İslâm felsefesinin müteahhir dönem gelişim tarihinde işgal ettiği yeri hem kapsam hem de derinlik açısından Yunan felsefesinde Aristo, İslam düşüncesinin ilk devirlerinde de İbn Sînâ ile mukayese etmek mümkündür. ¹¹

Seyyid Hüseyin Nasr ise şu değerlendirmede bulunur:

Sadrâ'nın önemi, tüm İslam düşüncesi mirasını tettebbu edip önemli düşünce akımlarını bir araya getirmesinden kaynaklanmaz; onun önemi, tüm bu akımların hakiki bir terkebini yapmasında yatar. Bu sentez, sadece "telif etme" ve onları uzlaştırma suretiyle değil, İslam tarihinde ilk

⁹ Muhammed Hameneî, *Molla Sadrâ ve Hikmet-i Müteâliye*, çev. Sedat Baran, Denge Yayınları, İstanbul: 2006, s. 44-46.

¹⁰ Toshihiko Izutsu, *İslam'da Varlık Düşüncesi*, çev. İbrahim Kallın, İnsan Yayınları, İstanbul: 1995, s. 92.

¹¹ A.g.e., s.99.

kez onun hem teklif ettiği hem de açıkladığı felsefî bir ilkeye dayanarak gerçekleştirilmiştir. Büyük ve orijinal bir düşünürün değişmez alamet-i farikası, şemsiyesi altında bütün gerçekliğin toplandığı hâkim fikir, bir küllî prensip keşfetmesi ve onu anlamlandırması, yeni bir anlam kazandırması ve onu manidar bir prensip şeklinde yorumlamasıdır. Bu prensip gerçekliğe bakışımızı değiştirir ve insan zihnini meşgul etmiş olan kadim problemlere yeni bir çözüm getirir. Eğer bu ölçüyü temel almakta haklıysak, Molla Sadrâ'yı büyük ve orijinal bir düşünür olarak kabul etmemiz gerekecektir. O, varoluşun asıl oluşu prensibini ve onun sonsuz sistematik belirsizliğini (teşvik) keşfetti. Bu prensibi açıkladı ve İslam felsefesinin problemlerinin tümüne uyguladı. Bununla birlikte bu sistemin iç zaafı, tutarsızlıkları ve iç çelişkileri vardır.

Bu tutarsızlıklar Sadrâ'nın İslam'daki çeşitli dinî-felsefî düşünce okullarını, özellikle de Meşşâî gelenekle İbn Arabî'yi uzlaştırma çabasından kaynaklanır.¹²

Yine Nasr'a göre Molla Sadrâ'dan önce İslam felsefesi iki felsefe türü üretmişti. Bunlar; el-Hikmetü'l-Meşşâîyye ve el-Hikmetü'l-İşrâkîyye idi. O, el-Hikmetü'l-Müteâliye ile yepyeni ve orijinal bir hikmet türü kurmayı başardı.¹³

Belki, yukarıdaki ifadelerin bir kısmı bazılarınca abartılı bulunabilir; fakat Molla Sadrâ'nın felsefede yeni açılımlar yaptığı kimse tarafından inkâr edilemez. Biz burada Molla Sadrâ'nın felsefeye kazandırdığı yeni açılımlarla ilgili olarak Ali Hacı Hasan'ın sunduğu listeden bazılarını arz etmek istiyoruz. Ona göre Molla Sadrâ'nın felsefede yaptığı 40 yenilik söz konusudur. Molla'nın yenilik

¹² Nasr, *Molla Sadrâ ve İlahî Hikmet*, s. 9-10.

¹³ Nasr, *İslam Düşüncesi Tarihi*, c. 2, s. 192.

yaptığı konulardan bizim seçtiğimiz en önemli konu başlıkları şunlardır:

- 1- Vahdet-i vücûdun felsefî izahı.
- 2- Asâlet-i vücûd.
- 3- Varlığın teşkiki.
- 4- Cevherî hareket.
- 5- Akleden ve akledilenin birliği.
- 6- İnsan nefsinin cismânî hudus ile ruhânî bekâ arasında var olduğu.
- 7- Her eşyanın hakikati basit olduğu.
- 8- Eflatunun ideleri ile ilgili fikirleri.
- 9- Vâcibü'l-vücûd'un yaratmasından önce tafsili olarak eşyayı bilmesi.
- 10- Cismânî meâd.¹⁴

Son olarak, Molla Sadrâ'nın dinî ilimler, metafizik, hikmet, irfan, felsefe, mantık ve kelâm ile ilgili eserlerinin bir listesini sunmak istiyoruz:

Tefsir: 1. *Esrârü'l-âyat ve en-vârü'l-beyyinât*; 2. *Tefsîru Âyeti'n Nûr*; 3. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l Kerîm*; 4. *Müteşâbihâtü'l-Kur'an*; 5. *Sûretü'l-ihlâs*; 6. *Mefâtihu'l-gayb*; 7. *Me'âni'l-elfâzî'l-müfrede mine'l Kur'an*

Hadis: *Şerhu Usûli'l- Kâfi*

Kelâm: 1. *Haşrû'l-eşyâ' ve me'âdü külli şey*; 2. *Halku'l-a'mâl*; 3. *Hudûsü'l-âlem*; 4. *Risâle fi'l-kaza' ve'l-kader*; 5. *El-Kaza' ve'l kader fi ef'âli'l beşer*; 6. *Kitabü'l-Mebde' ve'l-me'âd*; 7. *el-Mezâhirü'l-ilâhiyye fi esrâri'l ulumi'l-kemâliyye*

¹⁴ Ali Hacı Hasan, *el-Hikmetü'l-Meteâliye inde Sadri'l-Mütellihin eş-Şîrâzî, Dâru'l-Hâdi, Beyrut: 2005, s. 180-183.*

Mantık: 1. Risâle fi't-tasavvur ve't-tasdik; 2. el-Leme'atü'l meşrikiyye fi'l-fünûni'l mantıkiyye

Felsefe: 1. el-Hikmetü'l-müte'âliye fi esfâri'l-'akliyyeti'l-erba'a; 2. Kitâbü'l-Meşâ'ir; 3. Şevâhidü'r-rubûbiyye fi'l-menâhici's sülûkiyye; 4. İttisâfû'l-vücut bi'l-mâhiyye; 5. Risâle fi't-teşahhus; 6. İttihâdü'l-'âkıl ve'l mâ'kul; 7. Limmiyyâtü ihtisâsı'l mantaka bi-mevdi' muayyen mine'l-felek; 8. Risâle fi'l-mizâc; 9. Risâle fi'l-vücûd; 10. el-Hikmetü'l-'arşıyye; 11. el-Mesâ'ilü'l-kudsiyye ve'l-kavâ'idü'l-melekûtiyye; 12. Ta'likat 'alâ İlâhiyyati's-Şifâ'; 13. Şerhu Hidâyetü'l-Esîriyye; 14. Hâşiye 'alâ Şerhi Hikmeti'l-işrâk

Tasavvuf ve İrfan: 1. Kesrû esnâmi'l-Câhiliyye fi zemmi'l-mutasavvıfın; 2. İksîrû'l-ârifin fi ma'rifeti'l-hakkı'l-yakîn (elinizdeki eser); 3. Sereyânü nûri vücûdi'l-hakkı fi'l mevcûdât; 4. el-Vâridâtü'l-kalbiyye fi ma'rifeti'r-rubûbiyye; 5. Zâdü'l-müsâfir; 6. Risâle-i Se Asl; 7. İkâzü'n-nâimîn.¹⁵

¹⁵ Alparslan Açıkgöç, *DİA*, c. 30, s. 264-265.

Mukaddime

Ey Allah'ım münezzehsin! Ey akılları yaratan ve onların ışık ve nurlarından da nefisleri yaratan! Ey dönüp duran küreleri, felekleri ve yıldızları yaratan! Ey sûret ve eserleri ile beraber dağınık unsurları toplayan! Ey mürekkebâtın¹ terhibini ve mevâlidin² netice ve eserlerini koruyan! Ey hisleri ile beraber hayvanların kemiklerine ve onların idraklerine canlılık veren! Ey ilim ve esrarları ile beraber insan nefislerine mükemmelliklerini veren!

¹ Mürekkeb: “Bünyesinde farklı husûsiyetlerde unsurlar barındıran ve kendisi de bu unsurların birleşmesinden oluşan, bu unsurların kendisinden ayrılmasıyla varlığında değişiklik meydana gelen maddedir. Bunun aksi ‘basit’dir.” Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta’rîfât (Tasavvuf İstılahları)*, ter. Abdülaziz Mecdi Tolun, Littera Yayıncılık, İstanbul: 2014, dipnot: 87, s. 54; Mürekkebât: “İnsân ve hayvân ve nebât ve ma’dendir.” Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, haz. İhsan Kara, İnsan Yayınları, İstanbul: 2008, s. 1031.

² Mevâlid-i selâse: maden, bitki, hayvan.

Tesbih ve kutsama Senden Sanadır. Övgü ve selamlama Seninle ve Senin üzerinedir. Sen her hareketin evveli ve sonusun. Her fikrin bâtını ve zâhiri Sensin.

Sen sebepleri, sebepli kılansın. Sebeplerin ve *sebepli kılanların* ilkisin. Yaratan ve cevherleri³ var kılansın. Etkilenmeksizin eylemde bulunansın. Birinci yaratılışı

³ Cevher: “Kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklemnin konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimi.” Daha geniş bilgi için bak. İlhan Kutluer, “Cevher”, *DİA*, c. 7, s. 450-455; “Bir mahiyettir ki haricî aynlarda bulunduğu vakitte mevzûda olmaz. Bu beş kısımdır. Heyûlâ, sûret, cism, nefis, akıl. Çünkü o cevher ya mücerreddir veya mücerred değildir. Mücerred olan ya bedene tedbir ve tasarruf etme bağıyla bağlıdır ya da değildir. Bu şekilde bedene bağlı olan akıldır, olmayan ise nefstir. Mücerred olmayan ya mürekkebdir ya değildir. Mürekkeb olan cisimdir. Mürekkeb olmayan ya hâldir ya da mahaldir. Hâll olan sûret, mahal olansa heyûlâdır. Bu cevherî hakikat, evliyaullahın ıstılahında ‘rahmânî nefes’ şeklinde isimlendirilir. Külli heyûlâ ile ondan taayyün ederek mevcûdattan bir mevcûd şekline girene de ehlullahın ıstılahında ‘ilâhî kelime’ derler. *قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا* /De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.’ (Kehf, 109) âyetindeki ‘kelimât’, bu ilâhî kelimelerdir. Cevher dört kısma şâmilidir: 1. Rûhânî basît ki bunun misali mücerred akıl ve nefislerdir. 2. Cismânî basît ki bunun misali anâsırdır (toprak, su, ateş ve hava). 3. Hariçte olmayıp da akılda mürekkeb olan cevherî mahiyetlerdir. 4. Hem akılda hem de hariçte mürekkeb olan ki bunun misali de müvelledât-ı selâesidir (Cemâdât; taş vs. gibi varlıklar; nebâtât; ağaç vb. varlıklar ve hayvanât; canlı varlıklardır).” Seyyid Şerif Cürcânî, *a.g.e.*, s. 53-55.

yapansın. Son yaratılışı inşa edensin. Kendisini birleyeni, Me'va cennetinin⁴ yanındaki Sidretü'l-Müntehâ'ya⁵ yükseltensin. Kendisini inkâr edeni en alçak ve sefil cehennem çukurlarına yuvarlayansın. Mahlûkat yaratılmadan önce Hak kalemi ile yazılmış olan *levhe*,⁶ isimleri sabitlenmiş kişilere salât olsun. Onların vasıfları Kitâb-ı Merkum'da⁷ yazılıdır. O kitabı, mukarrebîn⁸ görür. Te-

⁴ “عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ /Ki Cennet'ül Me'va da (müminlerin gireceği cennet) onun yanındadır.” Necm Sûresi, 15.

⁵ Hz. Peygamber'in, Mî'rac gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç. “Berzah-ı kübrâ ki seyr-i kü'l ve seyr-i kü-lün a'mâli ve ulûmu ona müntehî olur. Sidretü'l-müntehâ merâtib-i esmâiyyenin nihâyetidir. Ondan öte rütbe yoktur.” Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera yayıncılık, İstanbul: 2017, s. 316.

⁶ Levh: “Kitâb-ı mübîn ve nefsi-küllîyedir. Levh dört kısımdır: 1- Levhu'l-kazâ 2- Levhu'l-kader 3- Levhu'n-nefsi'l-cüz'iyye 4- Levhu'l-heyûlâ.

1. *Levh-i kazâ*; mahv u isbâtta evvel olan akl-ı evvel levhidir.

2. *Levh-i kader*; akl-ı evvel küllîlerini tafsîl ve küllîlerin sebeplerine taalluk eden nefsi-nâtika-i külliye levhidir. Buna levh-i mahfûz denir.

3. *Nefsi-cüz'iyye-i semâviyye* levhinde ise bu âlemde mevcûd olan her şeyin şekli, sûreti ve mikdârı nakşolunmuştur. Buna dünyâ semâsı da denir. İlk levhin, âlemin rûhu; ikincisinin de kalbi mesâbesinde olduğu gibi bu levh de âlemin hayâlî mesâbesindedir.

Levh-i heyûlâ; âlem-i şehâdetle mevcûd olan sûretlerin bulunduğu levhtir.” Seyyid Şerif Cürçânî, *a.g.e.*, s. 82.

⁷ “كِتَابُ مَرْقُومٍ /Yazılı bir kitaptır.” Mutaaffifin Sûresi, 20.

⁸ Mukarrebîn: “Yakınlar. Nefsânî hazlardan ve zâtî vâridattan fânî olarak Cenâb-ı Hakk'ın bâb-ı hukûk-ı rubûbiyyet ve ubûdiyet, rızâ yollarında isti'mâl olunan muhibler ve ârifler zümresidir.” Selami Şimşek, *a.g.e.*, s. 247.

miz olanlardan başka kimse ona dokunamaz.⁹ Çünkü onlar yaratılış ve icadın meyveleridir. Yaratılmışların ahiret ve me‘âdyolundaki liderleridir. Hatta varlık hazinesinin hazinesidirler. Bilhassa mebd’ ve me‘âda¹⁰ dair öğret-

⁹ “Ona, temizlenip arınmış olanlardan başkası dokunamaz.” Vakıa Sûresi, 79.

¹⁰ Mebde’ ve me‘âd: “Varlığın nasıl başladığı ve sonunun neye varacağı konusuyla ilgili tabir ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı. Sözlükte ‘başlamak, meydana gelmek; bir işi başlatmak, icat etmek’ anlamında bedee ve ‘geri dönmek; yeniden yapmak, bir işe ikinci defa başlamak’ manasında avede (avdet) köklerinden türeyen mebd’ ve me‘âd zaman ismi olup ‘başlangıç ve yeniden dönüş zamanı’ demektir (Lisânü’l-‘Arab, “bd’e”, “‘avd” md.leri; Kâmus Tercümesi, I, 5-7, 1223-1227). Terim olarak mebd’ Allah’ın mahlûkatı ilkin yarattığı sürecin, me‘âd ise dünya hayatının son bulmasıyla ebedî olan âhiret hayatını başlatacağı dönemin adıdır... İslâm felsefesinde mebd’ konusu, âlemin zorunlu varlıktan belli bir düzen içinde sudur etmesi ve varlık mertebelerinin oluşması teorisi çerçevesinde ele alınmış, varlıklar arasında sıkı bir sebep-sonuç ilişkisi kurularak dört unsura dayalı ‘kevn ve fesâd âlemi’ adı verilen altı âleminin ortaya çıkışı temellendirilmeye çalışılmıştır (İbn Sînâ, eş-Şifâ, s. 435-440). Tasavvuf düşüncesinde âlemin başlangıcı ‘nûr-i ilâhî’ ve ‘hakikat-i Muhammediyye’ ile bağlantılı olarak ‘hebâ’ (zerrecik) adı verilen, niteliği belirsiz cevherden ulvî ve süflî, büyük ve küçük âlemlerin meydana gelmesi şeklinde sistemleştirilmiştir (İbnü’l-Arabî, II, 226-233). Kelâmda ise Allah’ın fiilî sıfatlarından hareketle bir yaratma teorisi geliştirilmiş, âlemin yaratılışı zorunsuz bir değişim ve yenilenmeye dayalı atomcu sistem içinde izah edilmiştir... Kelâmda me‘âd konusu ‘iadenin cevazı’ başlığı altında, Dehriyye’ye ve diğer bazı inkârcı gruplara karşı mahlûkatın geçici bir yok oluştan veya dağılıştan sonra yeniden yaratılışının aklen imkânı açısından ele alınmış, ayrıca nakli delillere dayalı olarak âhiret tasvirlerine yer verilmiştir (Abdülkâhir el-Bağdâdî, s. 232-246;

menimiz, hidayet edicimiz, efendimiz, liderimiz ve nebî ve resûllerin sonuncu Muhammed Mustafâ'ya, onun temiz ve nurlu Âl'ine (Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun) bütün geçmiş peygamber ve onlara katılan evliyâyâ salât olsun.

Âlemlerin Yüce Rabbi cihetinden tecelliye mazhar olmuş Muhammed Şîrâzî ki, "Sadreddin" diye meşhur olmuştur, der ki: Bu kitap, değerli felsefî (hikemî) meselelerden bir nüktedir. Hoş ilmî cevherlerden bir seçkidir. Bu seçki, Allah ehlinin incelediğim kitaplarından, doğruyu bulmuş filozofların zevklerine uygun görüp güzel kabul ettiklerimden oluşmaktadır. Bu seçkiye, Hak yoluna girmiş olan ilâhî âriflerin yolunu tutmuş her kim varsa şâhittir. Seçkiye zevkî fikirler ekledim, onu keşfi parıltılar ile tamamladım. Bütün bunları Allah'ın fazlını umut ettiğim için yaptım. Bu miskin O'nun keramet yurdu ve yakınlığını istemektedir. Allah sonuç verici bir

Cüveynî, s. 313-331). Allah'ın kudreti, var oluşun anlamı ve adaletin yerine gelmesi gibi delillerle savunulan âhiretteki dirilişin ruhen veya cismen olacağı konusu kelâmcılarla bazı filozoflar arasında tartışmaya sebep olmuşsa da naslardaki açık işaretler (meselâ bk. en-Nisâ 4/56; Yâsin 36/65; Fussilet 41/20-22; el-Kıyâme 75/3-4) ve bunların te'vilini gerektirecek bir zorunluluğun bulunmaması dolayısıyla İslâm âlimlerinin ve mutasavvifenin çoğunluğu haşrin cismanîliği yönünde görüş belirtmiştir (Fahreddin er-Râzî, s. 223-225; İbnü'l-Arabî, IV, 448-457; Teftâzânî, V, 89-93). Me'âd konusu felsefede metafiziğin bir alt bölümü olarak kabul edilmiş (Taşköprizâde, I, 326), âhirette nefislerin mutluluk ve elem duymalarının imkânı ve niteliği bağlamında incelenmiştir (İbn Sînâ, el-Mebde' ve'l-me'âd, s. 109-115)...” M. Sait Özervarlı, “Mebde' ve me'âd”, *DİA*, c. 28, s. 211-212.

hayır ve yardım edicidir. Topladıklarımı bir kitaba koydum. İsmi "Hak ve Yakîn Yolunun Marifeti Hakkında Âriflerin İksiri" koydum. Onu, dayanak ve asıllar gibi bölüm ve fasıllara böldüm. Onun dört bölümü vardır: Birincisi, ilimlerin sayımı ve kısımları; ikincisi, marifet ve hikmetin yeri ki, o, insanî hüviyettir; üçüncüsü, *ilimlerin failinin* bilgisi ve marifetleri bolca bağışlayan ki, o, bütün şeylerin mebd-i evvelidir (ilk mebd); dördüncüsü aslî gayelerin marifetidir ki, o *en uzak* gayedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İlimlerin Sayımı ve Kısımları

(Beş Fasıldır)

BİRİNCİ FASIL

İlmin Mutlak Taksimi İkidir: Dünyevî ve Uhrevî

Dünyevî ilimlere gelince o üç kısımdır. Birincisi sözel (edebî, dil bilgisi) bilimlerdir. İkincisi davranış (teknik) bilimleridir. Üçüncüsü hâl ilmidir. O, nur ile karanlığı ayıran çizgi ve iki tarafı birleştirendir. İki evren arasındaki ara evrendir, berzahdır.

“İki taraf arasında bir perde ve burçlar üzerinde her iki tarafı da simalarından tanıyan adamlar vardır.”¹

Uhrevî ilimlere gelince, onlar müşâhede² ve mükâşefe³

¹ Araf Sûresi, 46.

² Müşâhede: “Tevhidin delilleri ile eşyâyı ru’yete denir. Buna mukabil, eşyâda Hakk’ı ru’yete de itlâk olunur. Bu ru’yette görülen, Hakk’ın her şeyde zuhûrundan dolayı (her şey) kendisine nisbet olunan ‘Vücûd’dur.” Seyyid Şerif Cürânî, *a.g.e.*, 89.

³ Keşf: “Aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilâhiyyât konularında doğrudan bilgi edinme yolu anlamında bir tasavvuf terimi... Sûfiler keşf terimini hem ‘perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için gaib olan bazı şeyleri bilme’, hem de “Allah’ın tecellilerini temaşa etme” anlamında kullanmışlardır. Çünkü her iki durum da perdenin kalkması veya aralanması sonucunda gerçekleşir. İlk sûfilerden itibaren feraset, feth, inkişaf, müşâhede, muhâdara, muâyene, yakîn ve ilham gibi terimler

ilimleridir. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü bilmek gibi ilimlerdir.

de buna yakın anlamlarda kullanılmış, tasavvuf kitaplarında bu terimlerin birleştikleri ve örtüştükleri yahut ayrıldıkları ve farklı hale geldikleri noktalar üzerinde durulmuştur. 'İki şey arasındaki perdenin kalkması ve bu iki şeyin birbirine karşı açığa çıkması' anlamına gelen mükâşefe teriminin de çok defa keşf anlamında kullanıldığı görülmektedir. Tasavvufa mükâşefe ilmi, sûfilere de ehl-i mükâşefe veya ehl-i keşf denilmesi keşfin bu alandaki önemini ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir..." Süleyman Uludağ, "Keşf", *DİA*, c. 25, s. 315-317.

İKİNCİ FASIL

Dil Bilimleri ve Bağlantıları

O, iki kısımdır: Genel ve özel. Genel olan konularına göre üç kısımdır:

Birincisi, basit sesler ile ilgilenir. Bu ilimde cemâd,⁴ havyanlar, insan, akıllı varlıklar ve çocukların çıkardıkları sesler ortak olarak konu edinilir.

İkincisi, seslerin hareket ve durumlarından hâsıl olan ayrık harfler ile ilgili olan ilimdir.

Üçüncüsü, manalara delalet eden lafızlarla ilgilenir. Lafızlar, Arapça, Farsça, İbranice ve diğer dillerdeki harflerin terkiibinden oluşur.

Her dil üç kısma ayrılır: İsim, kelime ve edat. Çünkü bunlar ya bir şeye veya fiile veyahut da bir şeyin diğerine izafe edilmesine delalet eder. Her lafız tekildir. Her lafızdan tam veya eksik bir cümle (mürekkap) oluşur. Tam olan, haber veya inşadır.

Sözel ilimlerden ‘özel’ olana gelince, anlayış ve kavrayış sahibi akıllıların kullandıkları anlamlı lafızlarla bağlantılıdır. Bu lafızların sonunda yapılan değişiklikler vasıtası ile doğru ve tam bilgiye ulaşılır.

⁴ Cemâd (Çoğulu: cemâdât): “Hayat ve neşvüneması olmayan cisim, nebat ve hayvanın gayrı.” Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, TDK, Ankara: 2010, s.170.

Söz ve anlatımın ilkelerinden, anılan üç büyük mer-
tebenin her bir mertebesinde üç büyük ilimden birisi
doğar.

Sesler ve sayısal niceliklerinin bilgisinden ve namele-
rin oranlarından sesin şiddet ve ağırlık mertebeleri hâsıl
olur. Bundan da musiki ilmi doğar. Musikinin konusu
seslerde hâsıl olan niceliktir. İşitilen harfleri ve kelime
sonlarında meydana gelen değişiklikleri inceleyen ilim-
den i'râb ve arûz ilmi doğar. Lafızların manalarının bilgi-
sinden dil, şiir, anlam, beyan ve güzel söz söyleme ilim-
leri doğar. Fikir ve talep edilen bilgiyi üretmek için hâsıl
olan manaların bilgisinden mantık ilmi doğar. Mantık,
kendisi ile fikirlerin ölçüldüğü ve düşüncelerin tartıldığı
doğrulayıcı bir ilimdir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Davranış (Teknik) İlimlerinin Kısımları

Davranış bilimleri dört kısımdır:

Birincisi, a'zâ ve organlar ile ilgilidir. Sanat ve zanaat erbabının işlerinden dokumacılık, çiftçilik ve inşaatçılık buna örnektir. Bunlar teknik ilimlerin en alt derecede olanıdır.

İkincisi, birincisinden biraz daha yüksektir. Bu ilimler yazarlık, ustalık, kimya ilmi, giyim ve benzeridir.

Üçüncüsü, dünya geçimliğini yönetmekle bağlantılıdır. Şu yönden ki, kişinin dünyadaki bireysel, türsel ve içtimâî durumunun kalıcılığı veya din işlerini yüklenmek ve ahiretin salahını sağlamak için dünya işlerini iyileştirmeyi sorumluluğuna alır. Nikâh, boşanma, köle azat etmek vb. muamelat ilmi; kısas, diyet, suçlar, cezalar vb. gibi siyaset ilmi buna örnektir. Bu ilim şariat ilmidir.

Dördüncüsü, güzel ahlaka uymak, güzel alışkanlık ve faziletler kazanma; kötü alışkanlık ve rezaletlerden kaçınmaktır. O, din ve tarikat yoludur.

Dört Kısımdan Oluşan Düşünce İlimi

Birinci kısım; tanım ve burhan ilmidir. Bu iki ilim, eşyanın ve hakikatlerinin hâsıl olmasının nedenleridir. Tanım, şeyin⁵ hakikat, tasavvur ve mahiyetine ulaşmayı

⁵ Şey: “Var olan, var olması mümkün olan yahut zihinde tasavvur edilebilen varlık... Sözlükte ‘diledi, istedi’ anlamındaki *şâe* fiilinden masdar-isimdir (şey’ çoğulu eşyâ’). Fiilin diğer masdaları meşîet olup şey kelimesinin mânasıyla ilişkilidir. Bazı dil âlimleri bu ilişkiden ötürü şey kelimesine ‘dilenen, istenen’ anlamı vermiştir. Hakkında haber verilen her nesne, konu için kullanıldığı belirtilen şey (Tâcü’l-‘arûs, “şy’e” md.)... Şey kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de sıkça geçmekte, başta âlim ve kadîr olmak üzere Allah’ın isimlerinin, fiil ve sıfatlarının nesnelerini belirtmektedir. (M. F. Abdülbâkî, el-Mu’cem, “şy’e” md.) Bu âyetlerde ‘her şey’ (küllü şey’) tabiri Allah’tan başka her şeyi ifade etmekte olup bu ifadeyle ilâhî hâkimiyetin âlem ve insan üzerindeki mutlak kuşatıcılığı vurgulanır. (...) Felsefeyi ‘beşerin gücü ölçüsünde varlık ve olayların (eşya) hakikatini bilmek’ şeklinde tanımlayan Ya’kûb b. İshak el-Kindî’nin (Resâ’il, I, 97) şey terimini hem varlık hem de mahiyeti kapsayacak şekilde kullandığı anlaşılmaktadır... Fârâbî de bir şeyin zâtının o şeyin mahiyeti olduğunu belirtir (Kitâbü’l-Hurûf, s. 106). Fârâbî’nin bu düşüncelerine İbn Sînâ tarafından ontolojik açılımlar kazandırılmıştır. Konuyu vahdet-i vücûd metafiziği açısından ele alan Muhyiddin İbnü’l-Arabî şey terimini gerçeklik (ayn) kavramıyla özdeş biçimde kullanır ve

sağlar. İkincisi ise şeyin varlığı ve varlığının tasdikine ulaşmayı sağlar. Her ikisinin tanımdaki alanları ortaktır. Mantık ilminde açıklandığı üzere, tanımın parçaları, düzen ve tertipte farklılıkları olmakla beraber aynıyla burhanın parçalarıdır.

İkinci kısım; hesap, sayı ve ayrık çoklukların çeşitleri, bu çoklukların tür, mertebe ve özelliklerinin bilgisidir. (Yani matematik ilmidir.)

Üçüncü kısım; mühendislik, çizgi, alan, cisim, cismin çeşit, durum ve şekilleri gibi sabit bitişik çoklukların ilmidir. Ondan astronomi ve yıldızlar ilmi doğar. Bu ilim feleklerin niceliği, gezegenlerin sayısı, boyutlarının miktarları, hacimlerinin büyüklükleri, miktar ve yön açısından hareketlerinin durumlarının bilimidir. Bu bilim; hükümler, kehanet ve yorum diye üç kısmı ayrılır.

Dördüncü kısım; tabiat ilmi, tıp, baytarlık ve buna benzer ilimlerdir. O, unsurların niteliği, hareketleri, etkilennemeleri, birbirleriyle karışımını; mizâcın bilinmesi, tam müreккеbelerin ve diğerlerinin ortaya çıkışını; mevâlidenden üç türün, yani cemâdât, nebâtât ve hayvanâtın tanınması

doktrinde önemli yer tutan sabit gerçeklikler (el-a'yânü's-sâbite) için de dış dünyada gerçeklik kazanmış nesneler için de şey olmanın söz konusu edilebileceğini belirtir. Bu sebeple İbnü'l-Arabî'ye göre, 'O'nun zâtı müstesna her şey yok olacaktır' âyetinde geçen (el-Kasas 28/88) 'her şey'in içine hem a'yân-ı sâbitenin şeyliği hem dış dünyada var olanların şeyliği girmektedir. Âyette yer alan 'O'nun zâtı müstesna' ifadesi şey'iyne teriminin ilâhî zât için kullanılamayacağını göstermektedir (*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 99; İbnü'l-Arabî'nin terimle ilgili genel yaklaşımı için ayrıca bk. el-Mu'cemüs-sûfi, s. 667-670)." İlhan Kutluer, "Şey", *DİA*, c. 39, s. 34-36.

ve bunların hareket ve hareketsizliklerinin ilkelerini; hayvan ve onun sınıfları, idrak ve hareket güçlerini; insanı ve onun ilmî ve amelî kuvvetlerini tanımadır. Bu ilmin fayda ve amacı; mizâcî⁶ korumak ile hayatın devamı ve gelişmesinin düzeltilmesidir.

İnsan dışında diğer hayvanlara bu ilim uygulanınca baytarlık ve tımar; hayvan dışındakilere uygulanırsa çiftçilik ve köylülük diye isimlendirilir.

⁶ Şerif Cürcânî mizâcî şöyle tarif eder: “Birbirine benzer bir keyfiyet olup, cüzlerden hepsinin sureti, diğerinin keyfiyet suretini çoğaltır biçimde, birbirine temas eden cüzlerin mutasarrıf unsurlarının etkileşiminden hâsıl olur.” Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *İslam Felsefesi Tanımlar Sözlüğü*, Elis yayınları, Ankara: 2016, s. 251.

BEŞİNCİ FASIL

Ahiret İlimi

Ahiret ilmi, bedenin dağılması ve dünyanın harap olmasıyla fesada uğramaz. Bu ilim, Allah ve O'nun melekleri, kitapları, elçileri ve ahiret gününün ilmidir.

Allah'ı bilme ilmine gelince bu, Allah'ın zât, sıfat ve fiillerinin ilmidir.

Melekleri bilme ilmine gelince; meleklerin madde-den mukaddes ruhanî sûretlerinin ve cesetlerden soyutlanmış ve başka şeyleri idrak edebilen zâtlarının ilmidir. Onlar, ilâhî hazretin Rabbânî sakinleridir. Rubûbiyyet sahasının koruyucusudurlar. Âlemleri; kudret ve irade âleimidir. 'Kâhir akıllar' ve 'yönetici nefisler' olarak ikiye ayrılırlar. Bütün melekler, Allah'ın isim ve sıfatlarının gereği olarak belirmiş olmaları hasebi ile Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıklardır.

Muhakkak ki, vâcib hakikat, Peygamber'in hadislerinde geldiği ve ilâhî hikmetin kabul ettiği üzere 'er-ruhu'l-evvel', 'el-aklu'l-eşref', 'el-kalemü'l-a'lâ', 'hakikat-i Muhammediyye'⁷

⁷ "Varlık âleminde Allah'tan sonra gelen en mükemmel varlık olduğu için O'na en yakın olandır. Âlemin varlık bulmasında sudur eden ilk varlıktır. Hakk'a doğru yükseliş boyutu yönünden ise yaratılmışların varmaya çalıştıkları yaratılmış en mükemmel varlık ve örnektir. Mükemmelliğinin diğer bir ifadesi

ismi verilen kutsal cevherin belirmesini gerekli kılmıştır. Onun vasıtası ile başka cevher ve ruhânîler ile diğer nefsanî varlıklar belirmiştir. Onlar, semavî sûretlerin varlıklarının; maddeleri ile beraber tabiatın unsurlarının; basit⁸ ve mürekkeb *cirm*lerin⁹ araçlarıdır.

O'nun kitapların ilmi ise O'nun keliması ve kitabı ile hakikatlerin tasvirlerinin keyfiyetinin ve *kalem*,¹⁰ levh, kaza ve kaderinin ilmidir. O'nun sözünün yaratılmışların sözüne; kitabının diğer kitaplara benzemediğini bilmek gerekir. Allah'ın kalemi ve levhi de diğerlerine benzemez. O'nun kalemi, Allah'a yakınlaştırılmış akli ilk melektir. Onun işi hakikatleri ifade etmek ve ilimleri tas-

bütün ilahî kelimelerin kendisinde toplanması yönündendir. Hak ile halk arasında varlıksal nedensellik yönünden Hakk'a karşı nedenli varlık iken halka karşı neden hükmünde olduğu için kâinatın kendisi için varlığa büründüğü metafiziksel, ilahî saf nurun adıdır." Fevzi Yiğit, *İbn Arabî Metafizikliğinde İnsan*, Önsöz Yayınları, İstanbul: 2016, s.105-112.

⁸ Basit: "Bünyesinde farklı unsurlar barındırmayan ve parçalanmayan tek olarak var olan şeydir." Seyyid Şerif Cürcânî, *a.g.e.*, dipnot: 87, s. 54.

⁹ Cirm: Üç boyutlu cevher, cisim, semavî cisim anlamlarında kullanılan felsefe terimi.

¹⁰ Kalem: "İlm-i ilâhînin tafsîlidir. (Bu, harflerle mürekkep arasındaki münâsebet arasındaki münâsebetle açıklanabilir.) Zirâ tafsîlin mazharları olan harfler, divitteki mürekkepte mücmel olup orada oldukça onların tafsîli mümkün olmaz. Mürekkep divitten kaleme intikâl ve "levh"e temâs ettikçe harfler tafsîl edilmiş olur. Bunun gibi, insanın hayât maddesinden ibâret olan nutfede insânî sûret mücmel olup erkeğin belinde oldukça tafsîli kabul etmez. İnsânî kalem ile rahim levhine intikal ederse tafsîli mümkün olur." Seyyid Şerif Cürcânî, *a.g.e.*, s.76.

vir etmektir. O'nun levhi ise nefsânî ilk melektir. Onun işi sağ cihetinden hakikat ve ilimleri elde etmektir. Ayrıca gerçekleri kuzey cihetinden tasvir ve şekiller ile açmak ve açıklamaktır.

“Kaza”, akıl âlemindeki bütün eşyaların ayrıntılandırılmamış biçimde sûretlerinin sabit olmasından ibarettir. Kader ise nefis âleminde her şeyin ayrıntılı biçimde sûretlerinin dış âlemdeki maddelerine uygun olarak gerçekleşmesinden ibarettir. Sûretlerin bu gerçekleşimi, belirlenmiş zamanlarında zorunlu olan sebep ve nedenlerine dayanır.

Bu ikisini Allah'ın ilim diye isimlendirilen inayet-i ilâhî kapsar. Kaza, kaderi içine alır ve kader de haricî varlıkları kapsar.

Hak ehlinin görüşüne göre; kaza ve kaderin sûretinin aksine Allah'ın ilminin bir mahalli olmaz. Kazanın mahalli akıl âlemidir. Levhinin yeri ise nefis âlemidir. O, kaderin sûretinin mahallidir. O'nun levhi istidat defterleri ve bozuluş ile dağılışı gerektiren; zıt sûretleri kabul eden maddenin levhalarıdır.

Kazanın yeri, ‘ümmü'l-kitap' diye isimlendirilen değişim ve yok olmaktan korunmuş levhadır. Çünkü o, zaman ve değişiminden uzak mukaddes akıllar âlemi ve ceberût âlemindendir.¹¹ Kader levhaları ise zaman ve değişimden korunmamıştır. Şu âyet bu gerçeğe işaret eder:

¹¹ Ceberût âlemi: “Mülk ile melekût âlemleri arasında veya melekût âleminin üstünde zaruretin hüküm sürdüğü âlem. İlk sûfilerde genellikle ceberût tabirine rastlanmaz. Daha sonra gelen Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Azîz Nesefî, Abdülkerim el-Cîlî ve Sühreverdi el-Maktûl gibi mutasavvıflar ceberût kelimesini

tasavvufî bir kavram haline getirmişler, bazen bunu ideler âlemi şeklinde açıklamışlar, bazan da a'yân-ı sâbite anlayışıyla birleştirmişlerdir. Bir kısım mutasavvıflara göre ceberût, mülk ile melekût âlemi arasında bir orta âlemdir (Gazzâlî, IV, 250; İbnü'l-Arabî, Istulâhât, "ceberût" md.). Diğer bazı kaynaklarda genellikle üç âlemin en yükseği ceberût, ortası melekût, en alttaki mülk olarak kaydedilir. Meselâ Sühreverdî bu üçlü âlem sıralamasını verdikten sonra bunları akıl, nefis ve madde âlemi olarak da adlandırır ve feyzin yukarı âlemlerden aşağıya doğru basamak basamak indiğini belirtir (Se Risâle, s. 103, 166). Azîz Neseî, yokluk âleminin kuvve halinde bulunan varlıklarına ceberût, mâkul varlıklar âlemine melekût, maddî varlıklar âlemine de mülk adını verir. Mülk melekûtun, melekût da ceberûtun örneği ve aynası olduğundan bunlardan altta bulunan üstündeki âlemi daha ayrıntılı biçimde yansıtır. Bundan dolayı ceberûta "cuma gecesi", melekûta "cuma günü" denilmiştir. Her şey ceberûtta takdir edilir, melekût ve mülkte bunların ayrıntıları verilir. Ceberût mâhiyetler, melekût mâkuller, mülk maddeler âlemdir. Erzurumlu İbrâhim Hakî ise üç âlemin en üst tarafına arşı, ortaya ceberûtu, en alta kürsüyü koyar; bu âlemleri gösteren bir de şema verir (Ma'rifetnâme, s. 5, 22). Bunlardan bir üstteki alttakini her yönden kuşatır. Buna göre ceberût, melekût ve mülk âlemini kuşatan geniş âlemdir. Ayrıca İbrâhim Hakî, en latif, en nûrlu ve en yüce âlemin ceberût olduğunu, bunu ruhlar âleminin takip ettiğini söyler. Bazı mutasavvıflar Allah'ın zâtına ceberût, ezeli sıfatlarına melekût, diğer bazıları zâta lâhût, sıfatlara ceberût adını verirler. Buna göre ceberût zâtla melekût arasında bulunur. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî de ceberûtu sıfatlar ve isimler âlemi şeklinde anlamıştır. Vahdet ve hakikat-i Muhammediyye mertebesine de ceberût denilmiştir. Ceberût âleminde tam bir cebir hali hüküm sürer. Burada Hak, halk için neyi irade ve takdir etmişse o olur. Bu âlemde insan iradesinden eser yoktur. Bütün eşyanın ceberût âlemindeki küllî sûretleri ve a'yân-ı sâbiteleri, daha aşağı âlemlerdeki cüz'î sûretlerini

“Allah dilediğini bozar ve dilediğini ise sabit kılar. *Ümmü’l-kitap* (ana kitap) O’nun katındadır.”¹²

Ledünnî ilim¹³ diye nitelediğimiz ve feyz¹⁴ olarak bize gelen bütün hak bilgiler bize ondan gelir. Kuran-ı Kerim’de şöyle buyrulur:

“Muhakkak ki o, katımızda olan yüce ve hakîm olan *ümmü’l-kitaptadır*(ana kitap).”¹⁵

Ve yine:

“Oku! Rabbin en kerem sahibidir. O, kalemle yazmayı öğretendir.”¹⁶

varlık sahasına çıkmaya zorladığı için buna ceberût âlemi denildiği de söylenir.” İrfan Gündüz. “Ceberût”, *DİA*, c. 7, s. 193-194.

¹² Rad Sûresi, 39.

¹³ Ledün ilmi: “...Allah katındaki ilim. Gayb ilmi, sırlara vâkıf olma anlamında kullanılan tabir. ‘Ona katımızdan bir ilim öğrettik...’ (Kehf, 65) âyetiyle bu ilme işaret olunur. Tahsil yapmadan, çaba göstermeden, Allah tarafından, vasıta olmaksızın kula öğretilen bu ilme ‘ilm-i ledünnî’, ilahî bilgi denir...” Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto, Ankara: 2014, s. 306.

¹⁴ Feyz: “İstilahî anlamı kesb ile elde edilen ve ilham yoluyla kalbe ilka olan şeydir. Fiili sürekli, karşılıksız ve beklentisiz olan kimsenin fiiline de feyz denir. Feyzi sürekli olarak mahlukata ulaştığı için Hakk’a feyz verenlerin ilki denir. Şeyler Rahmanî tecelli feyzi ile daima zatî imkânlıktan ‘yok’ olurlar ve Hakk’ın tecellisinin feyzi ile ‘var’ olurlar. Rahmanî feyzin yenilenmesi o kadar hızlı olur ki insan bunu idrak edemez. Gelmesi ile gitmesi birdir.” Dr. Seyyid Seccâdi, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul: 2007, s. 152.

¹⁵ Zuhurf Sûresi, 4.

¹⁶ Alak Sûresi, 3-4.

O aklı cevherler, O'nun gaybının hazinelerindendir. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

*“Hiçbir şey yok ki, hazineleri bizim katımızda olmasın ve biz ondan belirli ölçülerde indiririz.”*¹⁷

Şüphe yok ki, O'nun gizli hazineleri değişim ve oluşumdan uzaktır. Kaza da böyledir.

Vücûd ve rahmet menzillerine gelince; ister felekî nefisler olsun, isterse semâvî ve zeminî hayâlî¹⁸ kuvvetler veyahut da unsurî maddeler olsun hiç fark etmez hepsi yenilenmek, didişmek, çoğalmak ve bölünmekten hali

¹⁷ Hicr Sûresi, 21.

¹⁸ Hayâl: “Vahdet-i vücûd felsefesinde, hayâl vücûdun aslıdır. Hayâl sebebi ile olmadıkça Hakk'ın esma ve sıfatı olmaz. Hayâlde, mâbudun ortaya çıkışının olgunluğu vardır. Hayâl bütün âlemlerin aslıdır. Hz. Peygamber bu konuda ‘Bütün insanlar uykudadırlar, ölünce uyanırlar.’ der. Yani dünyada iken üzerinde oldukları hakikat onlara açılır, böylece dünyada iken uykuda olduklarını, uykudaki insanın dış dünyanın gerçekliğinden haberi olmadığı gibi, dünyadaki hakikatlerden gafil ve uzak olduklarını anlarlar. Zira ölümle külli uyanıklık husule gelir, üzerine gaflet çekilmiştir. Bu çekilen gaflet de uykudur. Âlemlerin aslı hayâl olduğu için, bütün ümmetler, bulundukları âlemde hayâl ile kayıtlıdır. Dünya ehli, meâş ve me’âd (dünya ve ahiret) hayâlî ile kayıtlıdır. Allah’la beraber olduğunun bilincine ulaşan (yani O’nunla hazır olan) kişi de uyanıktır. Böylece kulun uyanıklığı, Allah’la olma bilincinin gücü ile doğru orantılıdır ve insanda ilerledikçe uyanıklığı artar. Allah tefekkürü ve bilincinden uzaklaştıkça da uykusu yoğunluk kazanır. Bütün âlemlerin bu şekilde, üzerlerinde uyku bulunduğu hükümlenmiştir. O hâlde bundan hareketle âlemlerin (âlem: Allah’a işaret eden manasınadır) tümünün hayâl olduğuna hükmetmek gerekir. Zira uyku, hayâl âlemdir.” Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 200.

değildir. İşte, kaderde böyledir. Onun âlemi, yer ve gök nefislerinin âlemidir. Semâvî âlemde iki tane kerim kitap bulunur. Birincisi, küllî¹⁹ nefsanî ve ikincisi ise cüzî²⁰ hayâlîdir. Her biri için açık bir kitap vardır. Allah'ın şu sözü buna işaret eder:

“Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki, apaçık bir kitapta olmasın.”

Bu sözü, “Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir” sözünden sonra gelmiştir. Bu, ‘ilâhî inayet’ diye isimlendirilen kuşatıcı bilgisine işaret eder. “Kara da ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin”²¹ kısmı ise kuşatıcı kazaya dair ayrıntılı ilmine işarettir. Mülk âleminin²² karasını ve gayb²³ ve melekût

¹⁹ Küll: “Lügatte, manaları toplayan fakat lafzı tek olan isimdir... (Tasavufî manada ise) Küll, bütün esmâyı cem’ eden ahadiyyet-i ilâhiye mertebesi itibariyle Hak Teâlâ’nın ismidir. Bundan dolayı ‘zât açısından ahad, esmâ açısından küll’ denir.” Seyyid Şerif Cürcânî, *a.g.e.*, s. 80.

²⁰ Cüz: “Bütünün içinde bulunana denir. Cüz ya cevherin veya arazın cüzüdür. Cevherin cüzü olması durumunda, bu cüzler ya birbirine benzeyecek ya da benzemeyecektir... Arazın cüzüne gelinde o, cevherin cüzüne bağımlıdır. Bununla canlının vücûduna ait kan, kemik ve benzeri organlardaki en, boy, derinlik ile renk ve tat gibi arazlar kestdilir...” Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 86-87; “Tasavvufî olarak bu tabir, mertbe-i saniye, mertbe-i esma ve sıfat, kesret ve taayünât anlamında kullanılır.” Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 107.

²¹ En’am Sûresi, 59.

²² Mülk âlemi: Madde ve cisimler âlemi.

²³ Âlem-i gayb (gayb âlemi). “Âlem-i gayba, hazret-i lâhûtiyye derler ki mebd’-i zuhûrdur. Ve nâsût ve lâhût asla ıstılâhât-ı nasârâdandır ki nâsûtî rûhla kaim olan mahalle ıtlâk ederler.

âleminin²⁴ denizini kuşatmıştır. Feleklerin kitaplarından düşen sayfaları ve semaların dönüşlerinin kayıtlarını bil-
gisiyle çevrelemiştir. Şu sözü bunu destekler:

*“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait ol-
masın. Her birinin duracakları yeri de, emaneten konulacak-
ları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitaptadır.”*²⁵

Başka bir âyette ise şöyle buyurur:

*“Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir
musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta
yazılmış olmasın.”*²⁶

Nebî ve resullerinin ilmine gelince; bu ilim, onların
Allah’ın yeryüzündeki halifeleri olduğunu, Allah ile kul-
ları arasında aracılar olduklarını, insan nev’inin toplum-
sal yaşamda kalmalarını isteyerek ıslah etmekle görevli
olduklarını bilmektir. Onlar bu görevi, risaletlerinin şart-
larına ve elçiliklerinin özelliklerine göre yaparlar. Böy-

Nâsût-i Îsâ ve lâhûtühû gibi. Velâkin sûfiyye indinde lâhûtün
nâsûte hulûlû yoktur, belki taalluku vardır. Ve bu taalluk ha-
sebiyledir ki insân, müdebbir ve mutasarrıfdir.” Seyyid Mus-
tafa Rasim Efendi, *a.g.e.*, s. 420.

²⁴ Melekût âlemi: “Âlem-i melekût, meleklerin türedi belirtilen
nûrânî, şerefli, yüce cevherlerdir. Nûrlar, onlardan beşerî ruh-
lara taşar. Bundan dolayı ‘(Rabbin çoğulu olma) erbâb’ keli-
mesiyle adlandırılmışlardır. Böylece Allah da ‘Rabbü’l-erbâb’
olur. Bunların nûrânîliklerindeki mertebeler farklıdır. Bu mû-
nasebetle bunların şehâdet âlemindeki misali, güneş, ay ve yıl-
dızlar olur.” Daha geniş bilgi için bkz. Ed. Zafer Erginli, *Me-
tinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul:
2006, s. 96.

²⁵ Hûd Sûresi, 6.

²⁶ Hadid Sûresi, 22.

lece kendilerindeki erdemleri birleştirir ve faziletlerini artırır. Bu erdemler üç çeşittir:

Birincisi, o, hepsinin en şerefliisidir. Nebî mebd-e-i a'lâdan ilâhî ilimleri alır ve peşi sıra süflî ve ulvî melekût âlemini tanır. Böylece bütün mebd-e' ve gayelere vâkıf olur; insan nefsinin, onun kemalâtını, derecelerini ve Hakk'a yükselişinin mertebelerini bilir. İnsan nefsi ilim ve amel açısından tamamlanınca bir muallim vasıtası olmaksızın ilim ve marifetleri Allah'tan alır. Öyle bir ilim ki, fikrî faaliyet ve vehmî²⁷ hile ile değil de ruhî keşf ve ayıplardan arınma yolu ile kazanılmıştır.

İkinciye gelince, o, bâtınîbir kuvvettir. Onunla hakikatler, hayâl elbisesine bürünür. İlk olarak, bâtın ve hayâl âlemi,²⁸ sonra da his âlemi²⁹ kapsamına girer. İşitmesi, görmesi, tatması, koklama ve dokunması gibi, şerefli his-

²⁷ Vehim: “Cüz’î mamaları derk eden kuvvettir. Âriflerin nezdinde vehim âlemi imkân âlemdir.” Dr. Seyyid Seccâdi, *a.g.e.*, s. 509. Suad el-Hakîm ise “İbnü'l-Arabî vehmin tasavvufta nefis terbiyesindeki öneminin ve bilhassa hayâl üzerindeki etkisinin farkındaydı. Hayâ, vehmi nefste yerleştirir ve nefis de artık ondan kurtulamaz. Bu nedenle vehmin karşısında ilim vardır; çünkü vehmin gücünü hakikatler sayesinde alt edebilmek ilmin gücü içindedir.” der ve İbnü'l-Arabî'den şunları aktarır: “Onlara (cehennem ehli) vehim musallat olur. Böylece, azabı içinde bulundukları durumdan daha şiddetle duyumsarlar. Çektikleri azap, nefislerinde vehmin verdiği kuruntu sayesinde, bedenlerine temas eden duyulur ateşin azabından daha şiddetli olur... Vehim ilim üzerinde hüküm veremez.” Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kalcı Yayınevi, İstanbul: 2005, s. 674.

²⁸ Âlem-i melekût.

²⁹ Âlem-i mülk.

leri ondan etkilenir. İlmi ilkâ eden meleği, ilimleri (ondan almak) için görerek müşâhede eder ve Allah'ın kelâmını ondan görerek işitir.

Nebi (s.a.a.) aydınlanmış bakışı ile mükâşefesinden şöyle haber verdi:

“Yeryüzü benim için dürüldü. Onun doğu ve batılarını gördüm.”

İşitmesine dair sözü:

“Gök güyledi. Onun gürlemesi haktır. Gökteki her adımlık yerde rükû veya secde eden bir melek vardır.”

Şerefli koklamasına dair sözü:

“Muhakkak ki, ben Rahman'ın nefesini Yemen yönünden alıyorum.”

Tatmasına dair sözü:

“Rabbimin katında sabahlarım, O beni yedirir ve içirir.”

Dokunmayla ilgili sözü:

“Allah omzuma elini koydu. Parmaklarının soğukluğunu göğsümde hissettim.”

Üçüncüye gelince, şiddetli bir saldırı için kuvvet sahibi olmaktır. Allah düşmanlarını ve şeytanları kahreder. Kâfir, inkârcı ve fâsıklardan Allah'ın hakkını reddedenler üzerinde tasallut kurar. Zorluklar ve sıkıntılara karşı sabırlıdır. Mukavemet gösterenlere karşı iktidar ve hâkimiyet sahibidir. Savaş ve çekişme yapanlara karşı da sebatkârdır.

Bu üç vasfın toplamı Resûl'ün özelliklerindendir. Fakat onlardan her biri resûllerin dışında da bulunur. Birincisi

(ilim), evliyada gerçekleşir. İkincisi (hayâl gücü), kâhin ve ruhbanlarda bulunur. Üçüncüsü (güç), himmet ve cesaret sahibi güçlü krallarda olur.

Arşî Bölümleme

Nebî, sanki azametli üç şahsın toplamından müteşekkildir. Her biri kendi nev'inde itaat edilen üç liderdir. Birincilider, nebînin ruhu ve aklıdır ki, onunla melek-i mukarrebinden³⁰ olur. İkinci lider, nebînin nefis ve kalp aynasıdır ki, bununla unsurların kirlerinden uzak yüksek bir felek, şeytanların müdahalesinden uzak Levh-i mahfûz olur. Üçüncü lider, his ve tabiatı ile melik ve sultanların büyüklerinden bir melik olur.

Bunun tahkiki şudur: Neşetler ve âlemler üçtür: Akıl neşeti, nefis neşeti ve tabiat ve his neşeti. Bunların hizasında emir âlemi,³¹ ahiret âlemi ve dünya âlemi vardır.

³⁰ Allah'a yakın kılınanlar melekler.

³¹ Emir, Âlem-i Emir: "Îlâhî âlem, tabiatüstü âlem, âlem-i halkın karşısında yer alır. Âlem-i emr küllî yaratıcının emriyle zaman ve müddet olmaksızın yaratılan âlemdir. Akıllar ve nefisler âlemi gibi. Bu âleme emir, melekût ve gayb âlemi denir ve Hakk'ın tecellisinden ibaret olan rahmânî bir nefes ile ortaya çıkmışlardır. Bu rahmânî nefes bütün varlıklardaki feyz olup mertebelerin en aşağısı olan insan mertebesine kadar inmiş daha sonra tersine bir hareket ile yeniden başlangıç noktasına kadar dönmüştür. Yani son noktadan ilk noktaya dönmüş ve mutlak hâle gelmiştir. O hâlde emir âlemi de halk âlemi de aynı rahmânî nefesten yaratılmışlardır. Şebüsterî şöyle demektedir: *'Halk âlemi ve emir âlemi bir nefesten ortay çıkmıştır, Gelen nefes aynı anda geri dönmüştür.'*" Dr. Seyyid Seccâdî, a.g.e., s. 128.

İnsan kendisine galip olan her bir neşete göre bunlardan uygun bir âleme dâhil olur. İnsan ya bilkuvve ya da bilfiil olur. Hissi ile dünya ehli ve en aşağı seviyede acı çeken hayvanlardan olur. Nefsi ile ahiret ehli ve aşağı melekût cümlesinden olur. Ruhü ile ise Allah ehli ve yüce melekût cümlesinden olur. Ancak yaratıkların çoğunda neşet eden, his ve dünyaya bağlılıktır. Onların ahirette varacakları yer cehennemdir.

Nübüvvet cevherine gelince, o, bütün varoluş tarzlarını kendisinde toplar, bütün kuvvetler onda kemale erer. Hz. Muhammed (s.a.a.) için yüce bir hâkimiyet, büyük bir liderlik, ilâhî bir hilafet ve bütün âlemlerin onda toplanması söz konusudur. O, şariat vaaz edici, resûl ve nebîdir. Birinci ile melik gibi hükmeder, ikinci ile felek gibi haber verir. Üçüncü ile de bir melek gibi bilir. Anla ve bu bilgiden faydalan!

Ahiret gününü bilmeye gelince, o; kıyamet, kabir, yeniden diriliş, haşr, hesap, mizan, defterlerin açılması, kitapların dağıtılması ve benzerlerine imandır. Bunlar keşfi ilimlerin gayesidir. Burası ayrıntıya girilecek yer değildir. Allah'ın bizi faydalandırdığı miktarca bazı yazılarımızda sözü geniş tuttuk. Allah bize bir pay verdi; fazl ve ihsanından bizi rızıklandırdı.

Onlara işaret ile burada diyoruz ki: Sen ölüm ile son bulacak bir uğraşı içerisinde sürekli olarak Rabbine doğru çabalamaktasın.³² Ölüm ise ruhun bedenle bağlantısını, bütün organlara mutlak olarak yayılan bir hastalık vası-

³² İnşikak Sûresi 6. âyetten iktibas yapılmıştır. Âyetin meâli şu şekildedir: “Ey insan! Sen Rabbine kavuşuncaya kadar çalışıp çabalayacak, sonunda O'na kavuşacaksın.”

tası ile kesmesidir. Kuvvet ve organlarının batıl olması ile beden ruhun itaatinden çıkar. Bir kitapta vakti belli olup yazılmış ve kendisinden gizli olan (ahiret) hayatının hali, ölüm ile insana keşfolunur. Hey'etlerin³³ derinleşmesi ve sıfatların pekişmesi felsefeciler nezdinde *meleke*;³⁴ keşf ve nübüvvet ehli nezdinde ise *melek* ve *şeytan* diye isimlendirilen şeylerdir. Bunlar sevap ve azabın kalıcılığını; güzel ve çirkin sûretlerin devamını; bu sûretlerle cennet ehlinin nimetlenmesini ve cehennem ehlinin ise ateşle cezalandırılmasını gerektirir.

Her kim zerre miktarı hayır ve şer yapsa zâtının sahifesinde onun eserini yazılı olarak bulur. Veya da kitap ve sayfaların dağıtıldığı zamanda ondan daha yüksek bir sahifede bulur.³⁵

Bu alçak meşguliyetler ve duyuların ördüğü perdenin açılması esnasında zâtının yüzünü görme vakti gelir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde buna itibar olundu:

³³ Hey'et: "Zihin dışında varlığı olan her şey, ya başkasında yerleşmiş ve bütünüyle yayılmış olarak bulunur ki, buna hey'et denir..." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, a.g.e., s. 140.

³⁴ Şerîf Cürcânî 'Melekeyi şu şekilde tarif eder: "Nefiste yerleşmiş bir niteliktir. Bunun hakikati şudur: Fiillerden bir fiil sebebiyle nefis için bir hey'et/durum hâsıl olur ve hey'ete, nefsânî keyfiyet denir. Çabucak yok olmaya ettiği sürece 'hâlet' diye adlandırılır. Tekrarlanır ve nefis ona alışırsı bu keyfiyet nefiste yerleşir ve yok olması yavaşlarsa bu *meleke* olur. Bu fiile kıyasla da âdet ve karakter olur." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, a.g.e., s. 241.

³⁵ "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlemişse, onu görür. Kim de zerre ağırlığınca bir şer (kötülük) işlemişse, o da onu görür." Zilzal Süresi, 6-7.

“Sahifeler açılınca.”³⁶

Bâtını ve kalbinin sayfası iltifat görür. Her kim zâtı ve sırrının hesabından gafil ise bu anda ona şöyle denir:

“Amel defteri ortaya konunca, suçluların, onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün, ‘Vah bize, eyvah bize! Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!’ derler. İşlediklerini hazır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez.”³⁷

Bunun nedeni, ahiret yurdunun hayat ve idrak yurdu olmasıdır. Allah şöyle buyuruyor:

“Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir. Asıl hayat ahiret yurdundaki hayattır. Keşke bilseler!”³⁸

O yurdun fertlerinin malzemesi, fikrî düşünce ve kalbî tasavvurlardır. İnsan dünya ile bağlantısını kestiğinde ve bedeninin meşâirinden³⁹ soyutlanıp önündeki perde kalktığında gayb onun için görünür, sır alenî, ilim görmeye dair (aynî), haberde aşikâr olur; kitabını okumak için, görmek kılıçtan keskin olur. Allah buyuruyor ki:

“İşte senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık görürsün keskindir, denir.”⁴⁰

Ve yine buyuruyor ki:

“Her insanın boynuna işlediklerinizi dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne çıkarırız. Kitabını oku, bugün, hesap görücü olarak sen kendine yetersin.”⁴¹

³⁶ Tekvir Sûresi, 10.

³⁷ Kehf Sûresi, 49.

³⁸ Ankebut Sûresi, 64.

³⁹ Meş'ar'ın çoğulu. Beş duygu, his. Hasseler.

⁴⁰ Kaf Sûresi, 22.

⁴¹ İsra Sûresi, 13-14.

Her kim ki, saadet ve ashâbu'l-yemîn/sağ taraf ehli⁴² ise ona kitabı illiyyîn⁴³ cihetinden sağdan verilir.

“Şüphesiz yok ki, ebrârın kaydı illiyyîndedir.”⁴⁴

Her kim ki, geri çevrilmiş mutsuzlardan oldu, onun kitabı siccîn⁴⁵ cihetinden soldan verilir.

“Günahkârların yazısı muhakkak ki, siccîndedir.”⁴⁶

Çünkü onlar cürüm sahibi olup işleri tersine çevirenlerdir.

“Suçluları, Rablerinin huzurunda başları öne eğilmiş olarak bir görsen!”⁴⁷

Bu sûretler, ya kötü hey'etler olmaları oranında içinde yılanlar ve akrepler olan dar bir kabir olacaktır ya da razı olunan bahçeler olacaktır. O bahçelerde gerçek inançlara uygun olarak ebedi hayat pınarları akar. Bu kabirler ya cennet bahçelerinden bir bahçe olur veya cehennem çukurlarından bir çukur. Peygamber (s.a.a.)'in hadis-i şerifinde geldiği üzere:

“Mü'minin kabri yeşil bir bahçedir. Yetmiş zira genişliğindedir. Dolunay gecesi gibi aydınlıktır. Biliyor musunuz 'Bilsin ki, onun dar bir geçimi olur.' (TahaSûresi, 124) âyeti ne ile ilgili inmiştir?” Dediler ki: “Allah ve Resûlü daha iyi bilir.” Buyurdu ki: “Kâfirin kabrindeki azabı ile ilgilidir. Ona

⁴² “Defterleri sağdan verilenler...” Vâkıa Sûresi, 27.

⁴³ Bu terim Kur'an'da, iyilerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında kullanılmıştır.

⁴⁴ Mutaffafın Sûresi, 18.

⁴⁵ Bu terim Kur'an'da, kötülerin amel defterlerinin bulunduğu yer anlamında kullanılmıştır.

⁴⁶ Mutaffafın Sûresi, 7.

⁴⁷ Secde Sûresi, 12.

*doksan dokuz başlı bir ‘Tennîn’ musallat olur. Tennînin ne demek olduğunu biliyor musunuz? O, doksan dokuz başlı bir ejderhadır. Kıyamet gününe kadar dişleri ile onu ısırır, yer ve sonra yediği bedeni tekrar kusar.” (Bu böylece devam eder gider.)*⁴⁸

Bu sayıya şaşırmamak gerekir. Kınanmış ahlak aynı ile kıyamet gününde yılan ve akreplere dönüşür. Peygamberimizin şu sözünde buna işaret vardır:

*“Yalnızca amelleriniz size geri çevrilecek.”*⁴⁹

Bil ki, bizim için iki tane kıyamet vardır: büyük ve küçük. Büyüğe gelince, o, bütün yaratılmışlar içindir. Naslarda ayrıntılarına şahit olursun. Sûra üflenmesi, mahşer meydanı, yaratılmışların toplanması, kıyamet gününün uzunluğu, kabir sorgusu, mizan, hesap, sırat, havuz, şefaet, cehennem ve cennetin nitelikleri bunlardan bir kısımıdır. Özet bir anlatım bunları taşıyamaz. Küçük kıyamete gelince o, ölümdür. Peygamberimiz (s.a.a.) *“Her kim ölürse kıyameti kopmuştur.”*⁵⁰ diye buyurmuştur. Büyük kıyamette olan her şeyin bir benzeri küçük kıyamette vardır. Bunun ayrıntısı birazdan gelecek.

Kıyamet gününün bilgisinin anahtarı; insan nefsine ve nefsin mertebe, derece ve en aşağı hâllerinden her birinin hâline dair marifettir. Bu marifet, âlem-i kebîrdeki⁵¹

⁴⁸ İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, hadis no: 3122, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut: 1414, c. 7, s. 392.

⁴⁹ Ca’fer es-Sâdık, *Tevhîdül-Mufazzal*, talik: Kâzım Muzaffer, Müessesetül-Vefa, Beyrut: 1404, s. 50.

⁵⁰ Muhammed Reyşehri, *Mizânül-Hikme*, hadis no: 19059, Dârül-hadis, Kum: 1422, c. 9, s. 356.

⁵¹ Âlem-i kebîr (Büyük âlem): “Manen büyük âlem insandır. İnsanda dış âlemde olandan fazlası olduğu için insan daha

bütün her şeyin kendisinde olduğu âlem-i sagîr⁵² olan insanın bilgisidir.

Âlemin fertlerinin hepsinin ölümü olan büyük kıyametteki her şeyin, küçük kıyamette benzeri var demiştik. Muhakkak ki, *yer; o şiddetli sarsıntıyla sarsıldığında*⁵³ sana ait olan yeryüzün hükmündeki beden ölüm ile yıkılır. Kendine has coğrafyanın dağları gibi olan kemiklerin, *bir vuruşla birbirine çarpıldığı zaman*⁵⁴ çürür, dağların tam bir yıkılma ile yıkılır. *Güneş dürüldüğü zaman*,⁵⁵ senin âleminin güneşi olan bedenindeki kalbinin ışığı kararır. *Yıldızlar kararıp dağıldığı zaman*⁵⁶ duyuların kalmaz. Dimağın parçalanır, göğün darmadağın olur. Ölüm korkusundan gözlerinden yaşlar boşanır, denizlerin kaynayıp fişkirir. Kuvvetlerin ayrılınca orduların dağıtılır; vahşi hayvanların toplanır. Ruh ve güçlerin bedenden ayrılınca kendine ait yeryüzün dağılır.

büyüktür. Ama cismen dış âlem daha büyüktür. Bu açıdan âlem büyük bir insan gibidir.” Daha geniş bilgi için bkz. Fevzi Yiğit, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁵² Âlem-i sagîr (Küçük âlem): “İnsan cismen küçük iken, mana itibari ile âlem küçük insandır. İnsan evrenin özü ve özetidir. Bütün evrendeki ayet ve nişaneler insanda toplanmıştır. Bu açıdan âlemdeki hiçbir parça insanla karşılaştırılmaz. Özellikle insan-ı kâmil beden küçük olmasına rağmen ruhen en büyük olandır.” Daha geniş bilgi için bkz. *A.g.e.*, s. 126-132. Zilzal Sûresi 1. âyetten iktibas yapılmıştır.

⁵⁴ Hakka Sûresi 14. âyetten iktibas yapılmıştır. “*Yeryüzü ve dağlar yerlerinden oynatılıp kaldırılacağı, ardından da tek bir çarpma ile birbirlerine çarpılıp parça parça olacağı zaman.*”

⁵⁵ Tekvir Sûresi 1. âyetten iktibas yapılmıştır.

⁵⁶ Tekvir Sûresi 2. âyetten iktibas yapılmıştır.

*“Yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman.”*⁵⁷

Sıratın sendeki benzeri ise iptal, atalet ve sapma olmaksızın ve kötü ahlaka yönelmeksizin tevhidî yol üzerindeki istikametindir. Kabir azabının sendeki benzeri, sevdiğin şeylerden ayrı olmanın üzüntüsüdür. Kıyamet gününde ayıpların ortaya çıkmasının sendeki eşi, ahlakî ve eylemsel kabahatlerini bilen, haberdar ve hepsine muttali olan vicdanındır. Ateşteki daimi azabın sendeki eşi, sevilenlerden engellenmiş olmanın acısıdır. Bir de senin ile canların çektikleri şeyler (ve bunların başında gelen) Rahman’a nazar etme arasındaki engellerdir. Devamlı olarak kalbin hayırlardan engellenir. Bundan Allah’a sığınırız.

Ölüm, doğum gibidir. Dünya hayatından sonra küçük kıyametin büyük kıyamete nispeti, belin dar var oluş yerlerinden rahmin geniş fezasının, doğum ile rahmin dar evinden dünya fezasına çıkışına nispeti gibidir. Hamilelik günleri kabir ve berzah zamanı gibidir.

Ahiretin zaman ve mekânının dünya zaman ve mekânına nispeti, o ikisinin hamilelik zamanı ve rahmin mekânına nispeti gibidir. Ahireti birinciye kıyas et.

*“Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”*⁵⁸

⁵⁷ İnşikak Sûresi, 4.

⁵⁸ Lokman Sûresi, 28.

İKİNCİ BÖLÜM

İlimleri Kabul Eden Nefsin Marifeti

(On Fasıldır)

BİRİNCİ FASIL

Gayeye Ulaşmaktan Alıkoyan Sebebin Açıklanması Hakkında

Bilesin ki, mezhep ve yollar arasındaki ihtilaflar sayılamayacak kadar çoktur. Ancak bu ihtilafların çoğu şu dört asılla ilgili ihtilaftan doğar.

Birinci asıl, tevhid ilmidir. Bu konuda ihtilafa düşenler: Mücessime,¹ Muattıla,² Mülhitler ve Dehriyye'dir.³ Bu gurupların çıkış nedeni, mevcûdâtın başlangıç ve sonuna (mebde' ve meâdına) dair hâlleri bilmemektir.

İkinci asıl, nübüvvet ve inzar/uyarı ilmidir. Ondaki ihtilaf; Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîler arasındaki ihtilaflar gibidir. Çıkış nedeni ise *resûl*ün hâlini bilmemektir.

Üçüncü asıl, imamet ve hilafettir. Bununla ilgili ihtilaf; Şîa ve Sünnîler ile Gulât (İmam Ali (a.s.)'ı ilahlaştırıp onun yüceltilmesinde aşırıya kaçan kişiler) ile Nâsibîler (Ehl-i Beyt düşmanları) arasındaki ihtilaf gibidir. Bu ihtilafın çıkış nedeni, *İmamın* hâlini ve onun ilim ve siyasetteki mertebesini bilmemektir.

¹ Allah'ı cisim olarak düşünenler veya O'na cismanî özellikler nispet edenler.

² Sıfatların zât ile aynı olmasına ve bunların zâta zaid olmalarının reddedilmesine inananlara Muattıla denilmektedir.

³ Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı.

Dördüncü asıl ise fetva ve mahkeme kararlarının ilmidir. Buradaki ihtilaf müctehidler arasındaki ihtilaf gibidir. Bunun çıkış nedeni ise Kitap, sünnet, rivayet ve icmâya dair cehalettir. Bu ihtilaflar ayrıntılarda olduğu için tevhid ve nefis ilmindeki ihtilaflardan doğar. O ikisi, mebd'e ve me'âdın ilmidir. Bütün ilimler bu ikisinden doğar. Asıl her ne zaman meçhul kalırsa fûrûun meçhul kalması daha uygundur.

Öğrendiğinde İnsan Vücûdunun Bekâsını Gerektiren ve İnsan Üzerine Farz-ı Ayn Olan İlim Hakkında

Bu ilim, likâullah,⁴ Allah'ın birliği, sıfat ve fiillerine dair yakînî ilimdir. Sonra insanın kendi evrenini, onun ilk ve

⁴ لقي /Likâ: “Bir nesneyle aynı zamanda hem yüz yüze, karşı karşıya gelmek, hem de tesadûf etmek. Ayrıca bunla bazen, bu ikisinden her biri de (ayrı ayrı) ifade edilir. Mastarı “likâü”, “lûkıyyûn”, “lûkıyetün” şekillerinde gelir. ‘Duyuyla gözle ve basiretle idrak’ anlamında kullanılır.” Râğıb el-İsfahani, *Müfredât*, çev. ve not. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul: 2012, s. 1336-1337. Tasavvuf literatüründe likâ “Mâşukun âşığa zâhir olması, yani görünmesi (Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 309.)” olarak tarif edilir. Kur’an’da likâullahı konu alan “âyetler Allah’ın bazı özel kullarının O’nunla görüşmeye nail olduklarını kanıtlayarak, O’nun mukaddes marifetini elde etme şerefine ulaştıklarını bildirmektedir.” Mütekellimler likâullah hakkında genelde iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir, onlardan “birinci görüşü savunan âlimler bu tür âyetleri ‘ölüm ve sevaba ulaşmak’ diye açıklamışlardır. Ama ikinci görüşü savunan âlimler ise bu görüşü reddetmiş ve şöyle demişlerdir: ‘Eğer böyle olsaydı, yani likaullahtan amaç, ölüm ve sevaba ulaşmak olsaydı lafız ve kelime hakiki manası dışında bir manada (mecazi anlamda) kullanılmış olurdu. Hâlbuki Allah ile görüşmenin, ölüm, sevap ve amelin karşılığı gibi şeylerden farklı bir şey olduğu çok açık ve nettir. Bu tür kullanım farklı olduğu gibi,

aynı zamanda uzak bir manayı da taşımaktadır. Eğer lafzın hakiki manası irade edilmeyecekse farklı bir şekilde manayı ifade etmek kaçınılmazdır. Bu durumda da öncelik uzak değil belki yakın mecazi mana olacaktır. İşte buradaki yakın mecazi anlam şudur ki, şer'i manada mümkünü'l-vücûd (insan) ile Vâcibu'l-Vücûd'un (Allah) bir derece ve bir mertebede caiz olan mülakatıdır. Gerçi bu mülakata örfte hakiki mülakat ve lika denilmez. Buna ilave olarak şöyle deriz: Lafızlar, mananın ruhu (hakikat ve aslı) için karar kılınmıştır. Mananın özellikleri lafzın vaz' olunduğu şeyi etkilemez. Örneğin; mizan (terazi) kelimesi eşyanın ölçülüp tartıldığı bir alet için vaz' olunmuştur. Terazinin iki kefesinin oluşu veya başka özellikleri terazi kelimesinin vaz' olunduğu o şeyi etkilemez. Dolayısıyla görüyoruz ki, özellikle günümüzde çeşit çeşit teraziler olmasına rağmen yine de bu kelime bunların hepsi için gerçek manada kullanılır. Öyleyse terazi kelimesi hiçbir özelliği gözetilmeden tartı aleti için kullanılmıştır. Ne tartı aletinin ve ne de tartılacak şeylerin hususiyetleri göz önünde bulundurulmamıştır. Günümüzde öyle cihazlar icat edilmiştir ki, beden ısısını, havanın rutubetini hava basıncını, kan basıncını (tansiyon), araçların hızını vb. ölçmektedir. Öyle ki, yüzler ve binlere varacak çeşitleri yapılmıştır. İşte bunların hepsi için karar kılınan kelime terazi ve ölçü kelimeleridir ki, bu kelime saydığımız aletler için hakiki, gerçek manada kullanılmıştır. Genel anlam taşıyan diğer kelimeler de aynen bu şekildedir. Örneğin; sırat, nur, sevap, ceza gibi lika (görüşme) kelimesi de aynen böyledir ve lika, mülakatın hiçbir özelliği nazara alınmadan mülakat ve görüşmenin ruhu için vaz' olunmuştur. Dolayısıyla cismin, cisim ile buluşması mülakatın kısımlarındandır. Ruhun da ruh ile buluşması mülakatın örneklerindendir. Yine, bir mananın başka bir manayla olan mülakat ve buluşması gerçek mana da mülakattır. Bunların her biri mülakat eden ve mülakat olunanın durumuna uygun bir şekildedir. Netice itibariyle cismin cisimle olan mülakatı başka, ruhun da ruhla olan mülakatı değişik şekillerdedir. Öyleyse

ikinci neşetinin keyfiyetini bilmek gelir. Her kim bu iki ilimden cahil kalırsa onun varlığının kıvamı ve hakikatının kemali noksanıdır. Velev ki, diğer ilimlerde en bilgili olsa bile bu böyledir. Bu durum tıpkı çocuğun veya uykuda olanın muhtelif sûretler görmesi gibidir. Sonra uyuyan kişi uykusundan uyanınca o sûretlerden bir eser bulamaz. İşte böylece, bu âlemde insanın haricî hisleri ile gördüğü veya bâtinî hisleriyle tahayyül ettiği sûretlerin hükmü de aynıdır. Hepsî bâtil işler ve yok olan düşlerdir. Ahiret âleminin uyanıklığında onlar için bir kalıcılık söz konusu değildir. Ancak hakiki ilimlerin -ki onlar Allah katında a'yân-ı sâbitede⁵ olan uhrevî sûretlerdir- kalıcılığı söz konusudur.

şunu söyleyebiliriz ki; mümkün'ül-vücûdun (varlığı Allah'ın yaratmasına bağlı olan tüm varlıklar) –insan- Allah ile olan mülakat ve görüşmesi, gerçekte ruhî görüşmedir, ama bunun şekli, mülakat edenle mülakat edilenin şanı ve layık olduğu duruma bağlıdır. İşte dua ve rivayetlerde bundan; vusul (kavuşmak), ziyaret, temaşa, tecelli, kalple görmek ve ruhî taalluk ve bağlılık diye bahsedilmiştir. Bu mananın karşıtı ise ayrılık, uzaklık, mahrumiyet gibi tabirlerle gelmiştir...” Üstad Cevad Melikî Tebrizî, *Likâullah (Allah ile buluşmak)*, çev. İskender Akot, Önsöz Yayıncılık, İstanbul: 2015, s. 25-27. Bu konuda daha detaylı bilgi sahibi olmak isteyenler bu esere bakabilirler.

- ⁵ A'yân-ı sâbite: “Eşyanın görünür hale gelmeden önce Allah'ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, zâhir olan varlıkların Allah'ın ilmindeki mahiyetleri, gizli hakikatleri. Ayn-ı sâbite (çoğulu a'yân-ı sâbite) “hakikat, mahiyet ve zat” mânasına gelir ve varlık (vücûd) kavramından farklı bir mâna ifade eder. Bir şeyin varlığı başka, mahiyeti başkadır. A'yân-ı sâbite, dış âlemde var olan eşyanın Allah'ın ilmindeki hakikatleri olup haricte mevcut değildir; daha doğrusu bunlar Allah'ın ilminde sâbit olan

“yoklar”dır (ma’dûmât). A’yân-ı sâbitenin dış âleme nazaran varlığı yoktur. Onun için “yok” olarak kabul edilir. Bu mânada ona “mümkün” de denir. Zira İbnü’l-Arabî’ye göre mümkün de ma’dûmdur. A’yân-ı sâbite terimi tasavvuf tarihine İbnü’l-Arabî ile girmiş, daha sonra mutasavvıflar Allah, âlem ve insan ilişkileri konusundaki kanaatlerini ve varlık görüşlerini büyük ölçüde bu kavrama dayanarak açıklamışlardır. İbnü’l-Arabî’ye göre yaratıkların ve eşyanın (mükevvenât, mümkünât) üç safhası vardır. İlk safhada eşya birbirinden ayırt edilmeksizin ve aralarında bir farklılaşma söz konusu olmaksızın (bilâ-temeyyüz ve mücmel) Allah’ın ilminde küllî bir bilgi olarak vardır. Buna “şüûn-ı sâbite” veya “taayyün-i evvel” (vahdetteki ilk belirme) denir. Eşya ikinci safhada a’yân-ı sâbite halindedir; birbirinden ayrılmış ve farklılaşmış bir vaziyette (bi’t-temeyyüz ve’l-mufassal) Allah’ın ilminde vardır. Bu safhada varlıklar müşahhas şeyler halindedir. Buna da “taayyün-i sâni” adı verilir. Üçüncü safhada eşya “a’yân-ı hâriciyye” halinde vardır. Eşyanın bu şekilde dış âlemde zuhûr ve tecellî etmesine “taayyün-i hâricî” adı verilir; yaratma (halk) bundan ibarettir. A’yân-ı sâbite, Hakk’ın hüviyetiyle duyulur âlem arasında yer alan bir varlık alanıdır. Vahdet-i vücûd nazariyesine göre varlık bir tanedir; o da Allah’ın varlığıdır. A’yân-ı sâbitenin âlemdaki tecellîsi olan dış varlıklar, hakikatte Hakk’ın oluş vasfıyla zuhûr etmesinden, yani varlığının dışa taşmasından (feyezân) ibaret olduğundan aslında “yok” hükmündedir. Kendilerine aitmiş gibi görünen varlıkları aslında Hakk’ın zuhûr etmiş varlığıdır; gerçek değil gölge varlıktır. . . Eşyanın birbirinden farklı oluşu, ayrı ayrı varlıklara sahip oluşundan değil, a’yân-ı sâbitelerinin farklı oluşundandır. Varlıkta birlik mevcuttur, farklılık ve çokluk a’yân-ı sâbiteden ileri gelmektedir. Tasavvufta birlik-çokluk (vahdet-kesret) meselesi çeşitli misallerle açıklanmıştır. A’yân-ı sâbite varlıklarının modelleri (mecâlî) ve kalıplarıdır (mezâhir). Belli bir şeyin şekli, çeşitli ve değişik aynalara aynı anda farklı biçimlerde yansiyarak birçokluk meydana getirdiği gibi, bir ayna durumundaki a’yân-ı sâbiteye akseden Hakk’ın varlığı da böyle bir çokluk meydana

getirir. Çokluk vehim ve hayâl olarak vardır; birlik gerçek olarak mevcuttur. Belli bir top kumaştan farklı elbiseler vücuda getirilebilir. Bu elbiselerin hepsi varlık olarak bir ve aymdır, çünkü aynı kumaştan yapılmıştır. Farklılık şekillerden ileri gelmektedir. Şekilleri farklı kılan, modelleri ve kalıpları yani ayn-ı sâbiteleridir. Kalıplar, hiçbir zaman elbiselerde var olmadıkları halde onlara şekil verirler. Bunun gibi, dış âlemdeki bütün varlıkları farklı şekillere sokup çokluğun ortaya çıkmasına sebep olan a'yân-ı sâbite de hiçbir zaman dış âlemde var olmaz. Onun için a'yân-ı sâbiteye “ma'dûmât” ve “umûr-ı ademîyye” yani “yoklar” adı da verilmiştir. Dış âlemde görünen a'yân-ı sâbite değil onun şekilleri, halleri, hükümleri, ayıncı nitelikleri, belli özellikleri, fiilleri ve eserleridir. A'yân-ı sâbitenin kendisi bâtın, sûreti zâhirdir. İbnü'l-Arabî, “a'yân-ı sâbite asla varlık kokusunu koklamamıştır” yani hiçbir zaman var olmamıştır derken bunu anlatmak istemektedir. A'yân-ı sâbitenin ilâhî isimlerin sûretleri ve dış âlemdeki varlıkların hakikatleri olmak üzere iki yönü vardır. Birinci yönüyle edilgendir (münfail); ruh için beden gibidir. İkinci yönüyle etkendir (fâil); beden için ruh gibidir. Hakk'ın zâtındaki varlıkları itibariyle ilâhî isimlerde birlik, tezahürleri itibariyle çokluk vardır. Çok oluşları itibariyle “ilâhî hazret”ten feyiz alır; zâtının bir oluşu itibariyle a'yân-ı sâbiteye feyiz verirler. İlâhî zâtın, bütün mümkünlerin ve şeylerin sûretinde kendine tecelli etmesine “feyz-i akdes” dendiği gibi a'yân-ı sâbite de denir. “Bir”in, çokluk halindeki varlıkların sûretinde tecelli etmesine, diğer bir ifade ile a'yân-ı sâbitenin aklı âlemde hissî âleme aksetmesine “feyz-i mukaddes” denir. Bu kuvve halinde olanın fiil suretinde, ezelde sâbit olan şeyin olduğu gibi hariçte zuhûr etmesinden ibarettir. A'yân-ı sâbite bir yönüyle Hakk'ın Hak için zuhûrudur; “feyz-i akdes”tir. Diğer yönüyle Hakk'ın zuhûr (açıklık) mertebesidir, Hakk'ın dış varlıklarda tecellisidir; “feyz-i mukaddes”tir. A'yân-ı sâbite kendine göre “yok”, feyz-i akdesiye göre “sâbit”, feyz-i mukaddesiye göre “dış âlemde zâhir ve mevcut”tur...” Süleyman Uludağ, “A'yân-ı sâbite”, *DİA*, c. 4, s. 198-199.

*“Allah katında olan şeyler ebrâr için daha hayırlıdır.”*⁶

Allah'ın peygamberler gönderip kitaplar indirmesinin faydası; nefisleri tabiatın gaflet ve cehalet uykusundan uyandırmak, onları kusur ve noksanlık sarhoşluğundan ayıltmak ve nefislerin kıyamette Allah katında hazır olmalarını, uhrevî hakikatlerin sûretlerine etki edebilmelerini, üstlerindeki hesap, sırat ve mizanda ayakta kalabilmelerini sağlamaktır.

İnsanın ilk olarak tevhid ve nefis ilmini tahsil etmesi gerekir. Sonra a'yânları görenlerden olana kadar marifette derinleşmek için dereceli biçimde ilerlemelidir. Sonra görmeye dayalı tevhidî bir nur ile yaratılış ve emir âlemine, ufuklara ve nefislere bakar. Sonra Allah katında haşrolup O'nun civarına yerleşir.

*“Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.”*⁷

Allah Teâlâ'nın şu âyeti de düşünölsün:

*“Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığınımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?”*⁸

⁶ Âl-i İmran Sûresi, 198.

⁷ Kamer Sûresi, 55.

⁸ Fussilet Sûresi, 53.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Hangi Şey ile Ahiret Mutluluğuna Nail Olunup Likâullahın İdrakine Varılacağı Hakkında

Bil ki, cevher ve arazlardan⁹ gerçekleşen her ne varsa, onu var eden ve ayakta tutandan sarf-ı nazar ede-

⁹ Araz: “Cevher ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan felsefe, mantık ve kelâm terimi. Araz sözlükte, ‘sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum; hastalık, felâket’ gibi anlamlara gelir. Kelime Kur’ân-ı Kerîm’de dört âyette geçmekte (bk. en-Nisâ 4/94; el-A’râf 7/169; el-Enfâl 8/67; en-Nûr 24/33), bu âyetlerin hepsinde de onunla, geçiciliği ve değersizliği dolayısıyla dünya malı kastedilmekte, ayrıca aynı kökten gelen âriz kelimesi de ‘beklenmedik bir anda ortaya çıkan bulut’ karşılığı olarak zikredilmektedir (bk. el-Ahkaf 46/24)...” Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *DİA*, c. 3, s. 338-342; Cürcânî de arazı şu şekilde tarif eder: “Renkler, lezzetler, tatma, dokunma ve cevherin varlığından sonra kalması imkânsız olan şeyler gibi cevherde hâsıl olan şeydir. Varlığında, renk gibi içine girdiği ve kendisiyle kaim olduğu bir yere muhtaç olan mevcuttur. Arazlar iki çeşittir: Birincisi, *Kâru’z-Zât*’tır ki bu, beyaz ve siyah gibi cüzleri varlıkta bir araya toplanmış olandır. İkincisi, *Gayru Kâru’z-Zât*’tır ki bu, hareket ve sükûn gibi cüzleri varlıkta bir araya toplama-mış olandır. *Araz-ı Lazım*; insana nispetle bilkuvve kâtip gibi mahiyetten ayrılması imkânsız olan şeydir. *Araz-ı Mufark*; bir şeyden ayrılması imkânsız olmayandır. Bu, utananın kızarması

rek bizâtihi zâtı itibara alınması mümkün ve bağımsız bir hüviyet sahibi değildir. Var olan zerrelere bir zerre yoktur ki, Hakk'ın nuru ile çevrelenmiş ve O'nun gözetiminde olmasın.

Her bir kişi için zâtını ve zâtını ayakta tutanı, onu var kılanı, O'nun duyu ve organlardan münezzeh olduğunu tam bir görüş ile görmesi söz konusudur. Fakat insanların çoğu bilmezler.

*“Bilakis onlar Rableri ile karşılaşmayı inkâr ederler.”*¹⁰

(Bu durum) dış bir engelle bağlantılı değil, bilakis batınî görüş, aklî işitme ve imanın nuruna açılmış bir kalbin yokluğu ile bağlantılıdır. Kul ile Allah arasındaki engel sema, yer, toprak ve deniz değil, sadece ya cehalet ve kusur ya da şehvet, gazap ve hevâdır.

Her kim tabiatın esirliğinden, nefsin hastalığından ve hevesten kaçıp kurtulursa gözü ve kulağı açılır, hidayet ve marifet nuru ile kalbi ferahlar; gayb âlemi ve mele-i â'lâ ile irtibat kurarsa melekler, nebîler, şehitler ve sâlihler zümresi ile haşrolur; onlar ne güzel arkadaştır. Bu kişi ceza yurdunda Allah'ın azabından ve ateşe girmekten, yılan, akrep, haşere ve şeytanlarla beraber en aşağı çukurda

ve korkanın sararması gibi ya yok olması hızlı olanlar ya da saçın ağarması ve gençleşme gibi yok olması yavaş olanlar. *Araz-ı Âmm*; arazi bir söz olarak, bir hakikatin ve ondan başkasının fertleri üzerine söylenmiş bir küllidir. 'Ondan başkasının' dememizle tür, fasıl ve hâssa tariftan dışarıda kalır. Çünkü bunlar sadece bir hakikat üzerine söylenir. 'Arazi bir söz' dememizle de cins dışarıda kalır. Çünkü onun söylenmesi zât ile ilgilidir." Aygün Akyol-Mevlüt Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹⁰ Secde Sûresi, 10.

olmaktan emin olur. Orası ne kötü bir arkadaşlık yeridir. Her kim gözlerini İlâhî Kitabı okumak ve kulaklarını da onu dinlemek için açar, ahiretin sırlarını anlayıp kalp ve gönlü Allah'ın zikri için genişlerse işte onlar için dünya ve ahiret hayatında müjde vardır. Allah'ın kelimeleri de-
ğişmez. Bu, büyük bir kazançtır.

Âfak ve Enfüste Olanın Marifetine Ulaştıran Şey Hakkında

Bil ki, âfak ve enfüste hâsıl olan ilahî melekût ve mülkün dereceleri, kapısı kapalı hazine mesabesindedir. O kapıyı yalnızca ‘âdemî nefsin marifeti’ anahtarı açar. Bu marifet nefsin âlemi, memleketi ve zâtının cüzlerinin marifetidir. Çünkü her şeyin marifeti sadece o şeyin zât âleminin marifetinden sonra olur. İnsan bir şeyi ancak o şeyin zâtında olandan elde ettiği şey vasıtası ile ve zâtın âleminden gördüğü şey sayesinde bilebilir.

Örnek vermek gerekirse göğün marifeti, ârifin zâtında semanın eşdeğerdeki sûretinin hazır olmasından ibarettir. İnsan her şeyi bilir ve zâtı her sûreti kabul eder. Öyleyse hiçbir şey yoktur ki, insanda benzeri bulunmasın.

Bütün mevcûdât onun zâtının cüzleridir. O, birliği ile beraber bütün eşyadır. Çünkü o, âlem-i kebîrdir, be-deni ise âlem-i sagîrdir ve insanın hükmü, boyun eğdirme yolu ile eşyada câridir. Hiçbir şey yoktur ki, hakikat ile onun etkisi altında olmasın. İşte böylece bu ilahî sırrı Allah Teâlâ şöyle ifade etti:

*“Göklerde ve yerde olan şeylerin hepsini sizin emrinize verdi.”*¹¹

¹¹ Casiye Sûresi, 13.

Bil ki, boyun eğdirme iki çeşittir: hakiki ve hakiki olmayan.

Hakiki olmayan boyun eğdirme üç çeşittir.

En düşüğü yeryüzüne ait olandır. İnsanın yeryüzünü ekip biçmesi için Allah onu insanın hizmetine vermiştir.

*“Yeryüzünün hepsini insanın hizmetine verdi.”*¹²

Madenlerin ve dağların boyun eğişi de bu türdendir.

*“Dağlarda sizler için evler var etti.”*¹³

Denizlerin boyun eğişine dair âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

*“O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir.”*¹⁴

Feleklerin hizmete verilmesine dair âyet ise şudur:

*“Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri (fülke)¹⁵ emrinize verdi.”*¹⁶

Ağaçlar ve meyveleri ile ilgili ayetlerde ise *“Onun meyvesinden yiyeceğinizi”*¹⁷ ve *“Yiyin, hayvanlarınızı yayın”*¹⁸ buyrulmaktadır. Hayvanların binmek için, süs ve yük taşımak için kullanıma dair birçok âyet vardır:

*“Hayvanları sizin için yarattı.”*¹⁹

¹² Hac Sûresi, 65.

¹³ Nahl Sûresi, 81.

¹⁴ Nahl Sûresi, 14.

¹⁵ Molla Sadra bu âyetteki ‘fülke’ kelimesini ‘feleke’ olarak okumuştur.

¹⁶ İbrahim Sûresi, 32.

¹⁷ Taha Sûresi, 141.

¹⁸ Taha Sûresi, 54.

¹⁹ Nahl Sûresi, 5.

“Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar. Biz, o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler.”²⁰

“Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik vardır. Onlara ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.”²¹

Kadınların, neslin ve doğumun devamı için hizmet etmeleri de bir tür boyun eğiştir.

“Kadınlarınız sizin tarlanızdır.”²²

Tabiatın boyun eğişinin orta seviyesi, bitkisel²³ kuvvetler ordusunun insanın bünyesinde karşılık bulduğu yerlerde boyun eğiştir. Gıdalanmak, büyümek, doğurmak, çekmek, tutmak, hazmetmek, boşaltmak, tasvir etmek ve şekillendirmek gibi güçleri ile insana boyun eğer.

En üstünü ise nefsanî boyun eğiştir. O, hissî melekelerin ve nefsin organlarının insan nefesine boyun eğiştir.

İnsana boyun eğer bu ordular iki sınıftır: âlem-i şehâdet ve âlem-i gayb. Onlar kuvvetler ve algı organlarıdır. Hepsi yaratılışları hasebince ve güçleri ölçüsünce insan ruhuna boyun eğmiştir. İnsan ruhu, pratik ve teorik akıl gücü ile onları yönetir.

²⁰ Yasin Sûresi, 71-72.

²¹ Nahl Sûresi, 6-7.

²² Bakara Sûresi, 223.

²³ Molla Sadrâ bitkisel kuvvetler (el-kuva en-nebâtiyye) terki-bini kullanmakta, fakat hayvanî nefsin özelliklerini de saymaktadır. Muhtemelen orijinal metinden bir düşme gerçekleşmiş olabilir.

Birinci orduya gelince, onlar ona karşı gelmeye güç yetiremez ve başkaldıramazlar. Eğer, göze açılmasını emrederse göz açılır; ayağa hareket etmesini emrederse hareket eder; dile konuşmasını emrederse dil konuşur. Dış duyu organlarının hepsi böyledir.

Diğer orduya gelince, durum aynıdır. Ancak vehim gücünün bir şeytanı vardır, yaratılışı gereği o şeytanın ayartmasını kabul eder. İmanî delillerin hedeflerinde akla karşı gelir. O, Allah'ın katından başka ve yeni bir desteğe ihtiyaç duyar. Ki böylece ona galip gelsin; ondan gelen karanlığı def etsin.

Hakiki boyun eğdirmeye gelince, Allah'ın, ilahî aklı anlamları insan-ı kâmil ve Hakk'a ulaşmış veli için boyun eğdirmesinden ibarettir. Allah, bâtinî gücü vasıtasıyla boyun eğdirme gücünü İnsan-ı Kâmil'de ruhanî sûretler veya kendisine ait akıl âleminde var kılınmış gaybî örnekler yahut da ahiret neşeti kıldı. Boyun eğdirme gücünü şehâdet âleminde gayb âlemindeki şeylere aktardı. Bunu cüziyâtta külliyâtı soyutlayarak yaptı. Ruhları cisim ve gölgelerin maddelerinden, Allah'ın kabzedenden isminden yardım alarak, dünya âleminde ahiret âlemine döndürerek kabzetti. Yalnızlık ve ayrılık hâlinde kavuşma ve topluluk hâline geçirdi. Hüzün, hastalık ve korku yataklarından sevinç, sağlık ve emniyet yuvalarına taşıdı. Cehalet ve şüphe yerlerinden doğruluk ve yakîn konaklarına yerleştirdi. Ehlini mutluluğa döndürdü. Bu, buluşma günüdür. Bu, kendisinde şüphe olmayan toplanma günüdür.

*“Esenlikle, güvenle girin oraya.”*²⁴

²⁴ Hicr Sûresi, 46.

Zikrettiğimiz şeyler kavranır, kendisiyle nurlandığımız şeyler ortaya çıkarsa; gören akıl katında, insan âleminin cüzlerinde bilkuvve olanların hepsinin, her şeyin kendisinden çıkıp yine kendisine döndüğü Allah'ın yardımıyla onun için kuvveden fiile çıktığı keşfolunur. Onun âleminde inşa ve yaratma ile her şey, onun için çevrelenir ve onun tasallutu altında olur. Aziz ve Hamîd olanın gücü ile istediğini yapar ve istediğine hükmeder.

Görme İsteğinin Desteklenmesi

Unsurlardan oluşan kâinatlara bak! İnsanî âlem, yolunda nasıl yol almakta ve Hakk'ın âyetlerinin bulunduğu gönül evine (kâbesine) doğru yönelmekte. Kendisi için latif bir gıda olan ve yavaş yavaş daha da latifleşen bir gıdaya benzeyen uzak unsurlardaki cisimlere yönelişini gerçekleştirir. Halden hale geçer. Bitkilik aşamasından hayvanlığa yükselir. Uzak yolları kat eder ve insanların Allah'ın dinine bölük bölük girdikleri gibi, onu kabul eden ve teslim olmuş olarak insanı tanıyan bir beldeye onun için girerler.

Böyle olmasının nedeni onun insanın hizmetinde yaratılmış olması, Âdem'e secde etmesi, dileyerek ve isteyerek ona doğru hareket etmesi, zorla ve gönüllü bir biçimde Allah'ın dinine tapınmasındandır.

Bütün kâinat insan için kendisini feda eder ve ona doğru dönüşür. Onun uğruna olmayan bir değişim yoktur.

*“Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur.”*²⁵

²⁵ Yunus Sûresi, 64.

*“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur. İşte bu dos-doğru dindir.”*²⁶

Âlemin hedefi insandır ve insanın hedefi ise ilâhî hüviyettir. O âlemin anahtarları ve o memleketin kalesinin yer ve gök kapılarına ait kilitleri açacak şey rahmet, mağfiret, hikmet ve bilgidir.

²⁶ Rum Sûresi, 30.

BEŞİNCİ FASIL

‘Konuşan Kitabın’ Açıklanması Hakkında

İnsanın kemâle ermesinde ve kutsal âleme yükselmesinde ihtiyaç duyduğu her şey, yaratılış ve emir âlemi ile dünya ve ahiret neşetinin varlıklarının hakikatleridir. Bunlar, ilâhî rakamlar ve mucizevî bir yazı ile Âdem’in varlık levhasında yazılı ve insanlık sayfasında kazılıdır.

Aynı şekilde bunlar, bütün yaratılmışların levhalarında ve hayvanların sayfalarında da yazılıdır. Ancak insanlık kitabı daha tam, daha doğru ve daha yücedir.

“Hayır! Şüphe yok ki, ebrârın kaydı illiyyindedir. İlliyyînin ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah’a yakın olanlar şâhit olur.”²⁷

“Hayır, günahkârların yazısı muhakkak ki, ‘Siccîn’dedir. Siccîn’in ne olduğunu sen ne bileceksin.”²⁸

“O gün yalanlayanların vay haline.”²⁹

Bu süflî ve ulvî kitapların her biri kitabın yazarının gerçekliğine, ilim ve kudretine konuşarak şâhitlik eder.

“İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor.”³⁰

²⁷ Mutaffifin Sûresi, 18-21.

²⁸ Mutaffifin Sûresi, 7-8.

²⁹ Mutaffifin Sûresi, 10.

³⁰ Câsiye Sûresi, 29.

Bu konuşan kitap, insanın boynunda asılı olan ve kıyamet günü insanın boynundan çıkartılması istenecek olan kitabın ta kendisidir. Şu halde domuzların boyunlarına inci takan birisinin durumuna düşmemek için her insanın kendi kitabını okuması, anlaması, inceleyip gereğince amel etmesi gerekir. Allah Teâlâ buyuruyor ki:

*“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız. ‘Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter’ denilecektir. Kim doğru yolu bulmuşsa ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır.”*³¹

³¹ İsrâ Sûresi, 13-15.

Yeryüzünde İlâhî Halifeliğin Bilgisi Hakkında

Her kim ki, ilâhî tedbir ve hikmetli tertiple âlemi yönetip ve düzenleyeni bilmek isterse ilk olarak insanî nefsinin marifetini; insanî küçük âleminin yönetimini; bu âdemî memleketin nizam ve düzenlenmesini amaç edinsin. Böylece temel hedefi, yöneldiği yönü ve gaî sebebi ³² bu düzen ve tertibin çağrıştırdığı şey olsun. Eylemi abes ve varlığı bâtil olmasın.

Sonra memleketin yöneticisine ve onun memleketi yönetmesinin nasıllığına dair bilgi, ancak onun hizmetçi ve askerlerini bilme vesilesi ile olur. Aynı hüküm insaniyet neşeti için de geçerlidir; sadece *vali*, kabul edicisinin kalbinden yayılmış hizmetçileri ve güçleri sayesinde bu memleketin ve velâyeti altındakilerinin yönetimini bilir.

(Bütün insan bedenindeki hücreler, dokular ve organlar asker konumunda ise eğer) bu askerlerin komutanlarının sayısı dokuz ile sınırlıdır:

“Biz Musa’ya dokuz âyet verdik.” ³³

³² Gâiyyet: Varlık ve hadiselerin, ilâhî hikmet ve inayet uyarınca kozmik düzeni gerçekleştirmeye yönelik bir gayeye sahip olduğunu savunan doktrin. Daha geniş bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Gâiyyet”, *DİA*, c. 13, s. 292-295.

³³ İsra Sûresi, 101.

İşitme, görme, koklama, tat alma ve dokunma bu komutanlardandır. Bu aşağı âlemde her bir komutanın özel bir yeri vardır. Bu yer, belirlenmiş bir süre onun oturduğu evidir. Ayrıca menzilleri ve durumlarının yakınlığı ile ortak bir noktada toplanırlar.

Onlardan sonra diğer beş komutan ise şekil ve biçim veren (musavvire), hayâl eden, vehmeden ve akıldır. Bu dört tanenin ilk ikisi (beynin) orta bölgesinde, diğer ikisi ise arka bölgesinde yer edinir.

Beş duyunun askeri isyan etmeksizin hizmet eder. Eylemlerinde irade sahibi değil, mecburdurlar. Bu, görünürler zindanında hapsedilmiş olduklarından böyledir. Her birisinin aşamadığı sınırları vardır. Göz için, renk ve ışıkları görmeden vazgeçiş yoktur; eylemini yapmakta isyankâr olmaz; beyazı siyah göremez. Bu durum kulak, tatma ve diğerleri için de geçerlidir. Her biri diğerinin eylemini yapmada acizdir, her biri için belirli bir makam vardır. Göz duymaz, kulak görmez ve bu ikisi zevk almaz ve koklamaz. Ve bunun tersi. Ve hakeza.

Kalan dört taneye gelince; her biri menzilini seçmeye ve sanatında uzmanlığa sahiptir, istedikleri zaman dilediklerini yaparlar; öyleyse her bir sûretten diğerine intikal ederler. Hayâl herhangi bir sûret tasarlar ve hazinesinde onu saklar; vehim herhangi bir mana ve sûreti vehmeder ve saklar, dilediği zaman o ikisinde tasarruf eder.

Aynı şekilde beş yasaklıdan her biri değişik yönlerden haberler getirir. Memleketin yöneticisi, onları, cevapları anlamaktan ve gereğini yapmaktan men eder. Her biri bir elçi konumundadır ve elçiliklerinin vardığı nokta, elçiliklerinden haberlerinin olmamasıdır. Göz, renklerin elçiliğini

yapar ve rengin anlamını, görevini ve elçiliğini kavramaz. Öyleyse o, zâtını idrak edemez. Renkleri ve renkleri yöneticiye götürmeyi idrak edemez. Bu, bâtınî güçlerin aksinedir. Dış duylardan her biri haber almaktan, onu anlamaktan ve cevaplamaktan yasaklanır. Muhakkak ki, akıl konuşan, cevap veren, işiten ve hâkim olandır.

Aynı biçimde bu beş komutanın askerlerinin eylemleri bir biri ile bitişmez. Onlardan biri fiilini diğerine götürmez. Kulak duyduklarını göze götürmez. Gözde gördüklerini ona götürmez. Diğer kalanları da bununla kıyasla. Bu askerlerden duyan görmez, gören duymaz, tat alan koklamaz ve koklayan tat alamaz. Bunların hepsi, dört bâtınî askerinin özünden farklıdır. Fikir düşündüğü sûretleri vehme iletir; vehim hafızaya gönderir. Hafıza onu akleden kuvvete döndürür. Hepsi bir şahıs gibi, tefekkür eden, tasavvur eden, ezberleyen ve yönetendir. Aralarındaki fark ve ayrılık izafidir. Dış duyumların arasında olduğu gibi, aralarında ayrılık ve uzaklık yoktur.

Evet, bu insanî memleketin yöneticisine ait Rabbânî hilafet evi vardır. Bu evde zâhir ve bâtın askerlerinden hepsini bilir ve onlar üzerinde tasarrufta bulunur, onların işlerini yapar; çünkü o, karşılıksız bol bağış sahibi ve yaratıklarından etkilenmeyen Allah'ın nuru ile şereflenmiştir. Hükmü hepsi için geçerlidir ve hepsine etki eder.

O, yüce zâtından ve semasının derecelerinden, kabul edici olan yeryüzüne iner. Eylemlerini yaratılmışların yeteneklerine göre yapar. A'yân³⁴ aynalarında hakikatinin bir

³⁴ A'yân: "Kendi zâtıyla kıyamı olan şeydir. Kendi zâtıyla olmasının anlamı, yer tutması başka bir şeyin yer tutmasına tâbi olmaksızın, kendisiyle yer tutmasıdır." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 47.

yüzünü gösterir. O *aym* itibari ile dokunan, koklayan, tadan, işiten, gören, düşünen, ezberleyen, konuşan ve ilâhî bir filozoftur. Bunların hepsi zâtının tekliğiyledir. O, bu zâtların çokluğu ile beraberdir. Bu zâtların çokluğu, onun birliğinde erimiştir. O, çekip çeviren bir meliktir.

Bu dokuz âyet, fıtratlarının derinlikleri ve yaratılışlarının görünüşleri hasebince onun mülk ve melekûtuna şâhittir. İki neşettekiler yaratılışın O'na ait olduğuna ve emrinde O'ndan olduğuna şâhittir. Allah'ın yer ve gökleri yaratıştaki hikmetini bu kitaptan oku. Âlemlerinin İlah'ının her şeyi var kılan azametini düşün.

İnsan İçin Başka Bir Âlemin Olduğu Hakkında

Şüphesiz yok ki, insanın dokuz durağı, özü ile insanî melekût âleminin dokuz feleği gibidir. Nefis için onlardan her birine nispetle melekût mertebelerinden birisinde belirli bir mertebe vardır. Bu dokuz âyet Musa'ya insanî ruhun verildiği âyetlerdir. Şu âyetle buna işaret vardır:

*“Elini koynuna sok; Firavun’a ve onun kavmine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak, kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Çünkü onlara fâsık bir kavimdir.”*³⁵

Bu âyetlerin zâhir olması için Allah ona, fikir ile tasarrufta bulunan elini bâtınına daldırmasını emretti. Böylece, Allah’a itaat etmeleri için, kötülüğü emreden hareket ettirici gücün temsili olan Firavun’a ve gazap ve şehvet gücünün temsili olan kavmine, o âyetler zâhir olsun. Ve yine böylece Firavunî bâtlı amaçlarda ve zayıf dünyevî kuruntularda Benî İsrail idrak kuvvetlerini kullanmasın. Muhakkak ki, nefsanî el, melekûti dokuz âyete sahiptir. Bu dokuz âyet, kutsal âlemden Eymen vadisinde³⁶ toplanmış, Allah’ın melekût ateşinin ışınlarıdır.

³⁵ Neml Sûresi, 12.

³⁶ Kasas 30. âyetten iktibas edilmiştir. “Derken oraya geldiğinde, o bereketli yerdeki vadinin sağ yanında olan bir ağaçtan, ‘Ey Musa! Âlemlerin Rabbi olan Allah benim!’ diye seslenildi.”

Her kim ki, nefsinin kitabında gördüğü bu dokuz âyeti bilirse onun için Kur'an okumanın, Allah'ın kelamını tilâvet etmenin ve Rabbinin büyük âyetlerini görmenin tam zamanıdır, yani şu yedi bâtunî mertebeyi kastediyorum: tabiat, nefis, akıl, ruh, sır, hafî ³⁷ ve ehfâ. Seb'u'l-mesânî ³⁸ ve Kur'an-ı azim menzilleri Hz. Muhammed (s.a.a.)'de

³⁷ Hafî: "Hak ehlinin ıstılâhında bu kelime, rûha bilkuvv ve-rilmiş rabbânî bir latîfedir. Bu latîfe, ancak ilâhî feyzin rûha ifâza edilmesinde ve rûhun, rubûbiyyet sıfatlarının tecellisini kabul etmesinde (rubûbiyyet) mertebesi ile rûh arasında vâsita olmak üzere rabbânî vâridâtın galebesinden sonta bilfiil hâsıl olur." Seyyid Şerif Cürcânî, *a.g.e.*, s. 61.

³⁸ "Naslarda Kur'an ve Fâtiha sûresi için kullanılan bir terkip. Sözlükte 'yedi' anlamındaki seb' kelimesiyle 'katlamak, bük-mek; iki katını almak' mânasındaki seny kökünden mesnânın (bir şeyin katı) çoğulu mesânîden oluşur ve "tekrarlanan, iki kattan ibaret olan yedi" anlamına gelir (Lisânü'l-Arab, 'şny' md.; Kâmus Tercümesi, IV, 893-894). Terkip bu şekliyle Kur'an'da geçmemekte, 'Şu bir gerçek ki biz sana 'tekrarlanan yedi'yi ve yüce Kur'an'ı verdik' (el-Hicr 15/87) meâlindeki âyetle 'seb'an mine'l-mesânî' ifadesi ve 'Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve 'bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap' olarak indirdi' (ez-Zümer 39/ 23) meâlindeki âyetle kitabın (Kur'an-ı Kerîm) sıfatı olarak 'mesânî' kelimesi yer almaktadır. Râgıb el-İsfahânî, mesânî kelimesinin Kur'an sûreleri için kullanıldığını belirttikten sonra Hicr ve Zümer sûrelerinde geçen bu kelime-nin "zamanın geçmesiyle değerini yitiren şeylere benzemek-sizin tekrar tekrar okunan ve yeniliğini koruyan" mânasına geldiğini söyler (el-Müfredât, "şny" md.). es-Seb'u'l-mesânî terki-bi hadislerde de yer almaktadır. Hz. Peygamber, Fâtiha'yı 'Kur'an'ın en büyük sûresi' diye niteledikten sonra onun es-seb'u'l-mesânî ve kendisine verilen yüce Kur'an olduğunu söylemiştir..." Abdülhamit Birışık, "es-Seb'u'l-Mesânî", *DİA*, c. 36, s. 261-262.

gerçekleşir. Eğer o âlem kitabının zâhirine şâhit olursa zâhir gözü ile Allah'ın âyetlerine muttali olur ve bâtnî kalbî bir görüşle Rabbinin en büyük âyetleri ona doğarsa işte o kul, hedefe ulaşmış kâmil bir velidir. Zan ve şüphe duymaksızın sürekli bir yakîn ile Allah nezdinde kalbi sakın ve mutmaindir.

SEKİZİNCİ FASIL

Nefis Kitabının Allah'ın Kitabına ve Kelâmının da O'nun Kelâmına Delil Olması Hakkında

İlk olarak bil ki kelâm, kitaptan başkasıdır. İki bir-
birinin aynı değildir. Çünkü kelim, ancak işitme ile id-
rak edilir. Kitap ise ancak görme ile idrak edilir. Hakk'ın
kelamı, ancak bâtinî işitme ile duyulur. Kitabı da bâtinî
görme ile görülür. Nefsin kelim ve kitabına gelince, zâhirî
duyma ve görme ile idrak edilir.

Bu söylenenlerde karar kılınırsa deriz ki: İnsan nefsi
cemâdî varlıkların uyku halinden, bitkisel uyuklama ve
hayvanî gafletten uyanır ve kendisine gelirse insanî di-
riliş ve ahiretin ilim iklimine geçer. İlk ulaşacağı derece
sayma ve hesap derecesidir. Bu derece, ancak insanda bu-
lunur. Çünkü aklî melekler ondan yücedir ve (konuşan
bir nefse sahip olmayan) acemî hayvanlar da ona var-
mada başarısızdır. İnsanî nefis, sayan ve hesap yapandır.
Bu konu, yerinde ispatlanmıştır.

Nefis, başlangıçta bâtinî melekûtu öğrenmek için he-
sap ve sayı ilmini öğrenir. Sayıların sıralarından onların
isimleri doğar. Fakat kelâma hükmü, işitme sayesinde
olur. Harf ve sesler, *basit*in mürekkebe önceliği gibi, bu
isimlerden önce gelir.

Yalın harflerin önde gelenleri harf-i medlerdir; zira bu harfler harekeyi uzatmaktan oluşmaktadır. Ya ا /elif gibi üstedir veya ي /ya gibi altadır veya da و /vav gibi ortadadır. Bunun için elif, eliften غ /ğayın³⁹ harfine kadar bütün harflerin hizasında bulunan birden bine kadar olan müfret sayıların sıralanmasında ilk isim oldu. Sonra bu müfret harflerden mürekkebât hâsıl oldu. Bu âlemlerdeki müfretler birbirine terkip edilerek, müfretlerin isimlerinden isimleri ve rakamlarından da rakamları oluşturulur.

Sayılar, akıl âleminin varlığına delildir. Ton ve seslerden oluşan harfler ise misal ve berzah âleminin⁴⁰ deli-

³⁹ Ebced hesabında ا /elif, bir sayısına; غ /ğayın ise bin sayısına denktir.

⁴⁰ Âlem-i misal: “Ara âleme, âlem-i misâl derler. Âlem-i misâl, hissî ve bâtinî sûretler âlemidir. Âlem-i misalde bedeninin benzeri vardır ki, insanın konuşan nefsi, yani ruhu o bedende tasarrufta bulunur. Ve onun hükmü, beden-i hissî hükmü gibidir. Bütün açık ve gizli hisler onda vardır. Ve tahkik sonucunda ulaşılan sonuç, bu iki bedende müdrîk olanın konuşan nefis olduğudur. Ve dünya âleminde idrâk, cismânî aletler ile olur. Ve âlem-i misâlde şebhiyye iledir, yani karaltı iledir, kemik ve et ile değildir. Kemik ve et ile cisimleşmek, bu âleme mahsustur. O âlemde cisimleşmek kesif değildir. Aynadaki aks gibidir. Ve âlem-i misâl, ruhlar ile ervâhla ecsâm arasında aradır. Her mana orada örneklenir ve cesede bürünür. Meselâ, ilim süt suretinde ve zevk-i dil, incîr şeklinde görünür. Bu âlem-i misâle girişe sebep, uykudur. Onun için pâdişâh, uykuya mağlup oldu. Tâ ki sûret-i maksûdu âyine-i misâlde idrâk eyleye. Ve bu mertebe avam içindir. Ve illâ havâs yakazada o âleme geçerler. Ya’nî havâss-ı zâhireden kendilerini soyutlarlar. Onun için ekserî futûhât-ı gaybiyye soyutlanınca vâki’ olur. Vahy dahi çoğunlukla soyutlanma ile elde edilir.” (Sadeleştirme tarafımıza aittir.) Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *a.g.e.*, s. 418.

lidir. Rakamlar şehâdet âlemindeydir.⁴¹ Sayının vücudu nefis levhasındadır. Harflerin vücudu, konuşma gücü sebebi ile insan nefesinin titreşim yerlerindedir. Onu sadece işitme duyar. Göz ise onlara delalet eden nefiste var olan yazılı isimlerin nakışlarını idrak eder.

Şeyler için nefiste bir vücut vardır, bu vücut insan nefisindedir. O ise insanın bâtınından çıkan latif bir havadır. Bu hava, yazıdaki mürekkebin ve mümkün varlıklar mertebelerinde yaygın olan ve onlara feyiz veren vücut mesabesindeki ‘*Rahmân’ın Nefesi*’dir. Birincisi için, diğer ikisinden farklı olarak, konum ve çaba yoktur. Birincisi nefsin sözü, ikincisi onun konuşması ve üçüncüsü ise onun kitabıdır.

*“Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz, sadece, ona ‘ol’ dememizdir. O da hemen olur.”*⁴²

Onun konuşması Allah’ın konuşması üzerinedir.

*“Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.”*⁴³

Onun yazması ise Allah’ın yazması üzerinedir.

*“Elif, Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”*⁴⁴

⁴¹ Âlem-i şehâdet: “Görünen âlem. Zât-ı Mutlak’ın parçalanma ve bölünme kabul eden cisimlerin şekilleri ile hariçte zuhurdur. Onun içi bu âleme ‘âlem-i kevn ü fesâd’ derler. Çünkü cisimlerin şekilleri bir yandan oluşum hâlinde, diğer yandan da bozulma durumundadır. Bu âleme, şu isimler de verilir: Âlem-i mülk, âlem-i nâsût, âlem-i hiss, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk ü encâm, âlem-i mevâlid.” Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 43.

⁴² Nahl Sûresi, 40.

⁴³ Tevbe Sûresi, 6.

⁴⁴ Bakara Sûresi, 1-2.

Bil ki *bir*, bütün sayıların imamı, faili ve menşeidir. Öyleyse *bir* var olmazsa vücut olarak aslında hiçbir sayı var olamaz. O, *bütüne* ihtiyaç duymaz. Çünkü *bütün*, sadece *birin* tekrarı ve *birin* kendi nefsindeki tavırların dönüşümü ve gelişim sanatının ustalığı sayesinde hâsıl olur. İşte böylece düşünen nefis, varlığının bilgi derecelerinde tasarruf eden ve fikrin derin tavır ve davranışlarda bulunan imamdır. Hakk'a doğru yol alan, nefsinin Hakk'ın yanına onunla ulaştığı doğru bir yol kılmalıdır.

“*Deki: ‘İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız.’*”⁴⁵

⁴⁵ Yûsuf Sûresi, 108.

DOKUZUNCU FASIL

Bu Âlemin Bâtını Olan Melekût Âleminin, İnsan Âleminin Melekûtuna Kıyasla Onun Bâtını ve Görünenin Gaybı Olduğu Hakkında

Her görünenin bir gaybı, her zâhir olanın tanınmış gizli bir bâtını, her cismânî âyetin ruhanî bir âyetle bağlantısı olduğu belirip karar bulunca mülk, melekûta; yazı, manaya ve ceset de ruha bağlanır. Her zâhir cismin manevî bâtın ile ayakta durduğu açıktır. Aynı şekilde âlemin, büyük cisimlerin ve yüce meleklerinde durumu aynıdır.

Aynı şekilde bedenın kıvamı ruh iledir. Öyle ki eğer ruhun bedenle irtibatı kesilirse beden bozulur ve sakatlanır. Kulağın kıvamı işitme kuvveti ile gözün ki, görme gücü iledir. Ve diğerleri de böyledir. Eğer bunların güç ve ruhları bâtıl olursa eylemlerini yapamazlar. Bu organlar fasit olur, hastalanır ve sakat kalırlar. Aynı şekilde feleklerin cirm ve unsurları da Hakk'ın emir ve kelamı vasıtasıyla ruhları ile bağlantılarını, (ezeli ilimdeki) yazılarını ve (bu yazının) korunmasını sağlayamazlarsa vücuttan bir eserleri kalmaz.

Nitekim nefis âleminde sözlerin, kelimelerin oluşumu, ancak fiillerin sûretlerini ortaya çıkarmak içindir. Emrin ortaya çıkması, *faal* âmirin emri iledir. İşin ortaya çıkması ise emre tutunma yolu ile emredilenin amelidir.

Eserin, âmirin kendisine dönmesi için bu böyledir. Eğer konuşma ve kelâm bu dünyada olmasa yazı ve farklı rakamların sûretleri yeryüzü sayfalarında doğmazdı; görme yönünden hatta işitme cihetinden dönüş yerleri olan faal akla⁴⁶ yükselmezdi. İşte böylece ilâhî âlemde her şey ilk olarak, hey'eti ve zamanı ile önceki kaza âleminde belirlenir. Onlar, Rahmân'ın ellerinin felekler ve hareketleri vasıtası ile yeryüzü sayfasına çizdiği cansız, bitki ve hayvanların sûretleri sayesinde var olurlar. Bu çizimin gayesi, her canlının sonu ve her şeyin varış yeri olan Allah'a dönüşten kaynaklanan gerçek saadetin meyvesi olan irfanıdır. O Allah ki, her dirinin hayatı ve sonudur.

Görmüyor musun?! Çokça bilen faal nefsin oluşturduğu akılların sûretlerinin ve zâhir hisler vasıtasıyla yazılanların hepsi öncelikle fikir terazisinde ve düşünce tartısında ölçülür; sonra ilk takdir ve kazaya uygun biçimde dışarıda var olur. Daha sonra nefis âlemine döner. Sonunda ya doğru ve sevap yönünden ölçülen ile eşittir veya azap ve laneti gerektiren yalan, hata ve karışıklık içermesi yönünden eğri ve eksik olan ile eşittir.

Benzer şekilde takdir edilmiş kâinatın sûretlerinin hâli ilk olarak önceki kaza âleminde. İnsan, nefsinin

⁴⁶ Faal akıl: "...Faal akıllar diye söylenen akıl, asıl itibarıyla maddeden soyut, her bir mahiyettir. Faal aklın tanımına gelince, akıl olması yönüyle o, kendisi dışındakinden soyutlanmak yoluyla değil de kendi özünde madde ve maddenin ilişkili olduğu şeylerden soyut bir mahiyet olup, forma dayalı bir cevherdir ki, o da her var olanın mahiyetidir. Faal akıl olması yönüyle de bu zikredilen sıfatla heyûlânî aklı kuvveden fiile çıkartarak aydınlatan bir cevherdir..." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 31.

vasıtasıyla ahiret âlemine döner. Kıyamet günü gelince mizan konulur. Allah Teâlâ'nın buyruğundaki gibi:

“Kıyamet günü *adalet terazileri kuracağız.*”⁴⁷

İşte o zaman her nefis kazandığı ile cezalandırılır.

“O gün *vay yalanlayanların haline!*”⁴⁸

Uyarı

Sonra bu duyuların nefse boyun eğdiği sana gizli değildir. Duyular eylemlerinde ona mecbur ve ona itaat içeresindedirler. Onlar, ustaya nispetle kullandığı aleti gibidirler. Öyleyse alet, amelin miktarına ve işin ölçüsünün şuuruna varamaz.

Görmüyor musun ki, el, bir işle uğraştığı zaman nefis onun eylemini düşünür ve ona karışırsa el, ya eyleminden geri durur ya da hata yapar. Aynı hüküm evrene izafetle gökleri ve yeri yöneten için de verilir.

“O, *diridir, kayyûmdur. O’nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku.*”⁴⁹

Varlığının feyzi ile gök küresi su değirmeninin dönüşü gibi döner. Değirmencinin kullandığı bir alet olması cihetinden su, değirmenin hareket prensibini bilmez. Değirmenin hareketinde suyun fiili, ancak değirmencinin iradesi ve düşüncesinin gereğince. Eğer tedbir alan ve tedbiri olmasaydı değirmeni çalışmaz olurdu. İşte böylece, eğer Allah'ın emri, söz ve iradesi olmasaydı felekler binası çöker, helak ve yok olurdu.

⁴⁷ Enbiya Sûresi, 47.

⁴⁸ Mürselat Sûresi, 15.

⁴⁹ Bakara Sûresi, 255.

Kayyûm olan Hakk Teâlâ âlemi, tek ve doğru yol üzere açık ve gizli itaati içerisinde kaim kıldı.

*“Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz ki Rabbim dosdoğru bir yok üzerindedir.”*⁵⁰

*“O, ilk ve sondur. Zâhir ve bâtındır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁵¹

Diğer Bir Uyarı

Âlem-i nefiste var olan her bir âyetin özel bir mazharı ve özel bir yeri olduğu sana gizli değildir. Mesela, görmenin nefisteki mazharı belirli bir yerdir ki o da gözdür. Tahkik olunduğu üzere, görme gücüne sahip olanın özel bir yeri yoktur. Muhakkak ki, görülen renkler, onun idrakinin mekânı değildir. Resmedilenin suretinin zihinde his ile işareti kabul eden bir konumu ve mekânı da yoktur. Öyleyse müdrik nezdinde hazır olan suretin,duyu ile işaret edilebilen bir konumu yoktur. Bu durum müdrike kuvveti⁵² için de geçerlidir. Diğer duyular ve onların bulundukları yer ve melekûtî neşetleri içinde durum aynıdır. Şu halde onun üstünde olan ile ilgili düşüncen nedir? Nefsin zâhirî aletlerinin hepsi mekânsal durumlardır, batınî olanları ise mekânsal değildir. Bu pencereden bak, bu mişkât⁵³ göklerin ve ye-

⁵⁰ Hûd Sûresi, 56.

⁵¹ Hadid Sûresi, 3.

⁵² Kuvve-i müdrike: “Akldır ki dimâğda olur.” Seyyid Mustafa Rasim Efendi, a.g.e., s. 917.

⁵³ Mişkât: “Mişkât (kandil), hisseden (sezgisel) rûhtur. Onun hususiyetlerine baktığında, nûrların iki göz, iki kulak, burun delikleri ve diğerleri gibi sayısız deliklerden başka olduğunu

rin nurunun misbâhıdır.⁵⁴

Çok bilen ve tedbir sahibi olan nefis bu âyetleri ve onun melekûtunu idrak eder. O, hedefine varmak için bir mekândan diğerine inmeye gereksinim duymaz. Aynı şekilde bir mekândan diğerine geçmeye de ihtiyaç duymaz. Zâhir olmaksızın bâtın ve görünmeyen varlık olmaksızın görünen varlık ile ayırt edilmez. O, gören, gizli, yüce ve yakın olandır.

“O, görünen ve görünmeyen âlemi bilendir.”⁵⁵

“O, işitendir, görendir.”⁵⁶

Çağırının sözünü işitme organında duyan odur. Bedende yetişen zevk toprağında onun çağrısına cevap veren odur. Bununla birlikte bedende kendisiyle özelleşeceği bir yeri yoktur. Bedenin en yüksek yerinde ve beyinde olmadığı gibi, en düşük yeri olan ayak altlarında da değildir. Bir yerden başka bir yere hareket etmeyen eli vasıtası ile cevabını yazdığı ve göz nuru ile okuduğu kitap onundur. Bütün yerler ve mekânlar onun âleminde. Yüksek ve alçak onunla ayakta durur. Fiilini bütün âletleri ve zâhir-bâtın duyuların aracılığıyla yapar.

Onun nuru ile organların yerleri ve duyuların gökleri açık ve gizli olarak nurlanır. Orduları emir ve yasaklarını harf ve sesli konuşma, hareket ve yorulma olmaksızın

anlarsın. Bu fizikî dünyada onun örneği mişkâtîr.” Ed. Zafer Erginli, *a.g.e.*, s. 679.

⁵⁴ Misbâh (çerağ-lamba): “Tasavvuf edebiyatında Hakk’ın feyzi ve ruh ile insan bedenindeki nefis-i nâtuka anlamlarına gelir.” Dr. Seyyid Seccâdi, *a.g.e.*, s. 324.

⁵⁵ Haşr Sûresi, 22.

⁵⁶ İsra Sûresi, 1.

kabul eder. Bilakis soyut irade ve hazreti gaybü'l-guyûbun (gaybın gaybı) yüksek varlık makamından inen emir ile kabul ederler. İlk olarak onun zâtı, Arş'ının⁵⁷ kalbi ile eşittir. Sonra bütün kuvvetleri ve ruhlar vasıtası ile su-

⁵⁷ Arş: “Kur'an ve hadiste ilâhî hükümlerlik ve taht anlamında kullanılan bir terim. Sözlükteki asıl anlamı 'yükseklik, yüksek yer ve yüksek şey'dir. Buna bağlı olarak 'tavan, ev, çadır; ayağın parmaklara doğru uzanan tümsek kısmı' gibi mânalarda da kullanılmıştır. Ayrıca mecazî olarak 'hükümlerlik, şan, şeref ve taht' anlamlarına da gelir...” Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, c. 3, s. 406-409; Mutasavvıflara göre; “İlk ve en geniş varlık mertebesi, insân-ı kâmilin kalbi. Arş kelimesinin tasavvuf literatüründe geniş bir kullanım alanı vardır. Bir mânaya göre bir varlık mertebesi olup nesneler âleminin (âlem-i halk) başlangıcıdır, ‘*Rahmân arşa istivâ etti.*’ (Tâhâ 20/5) âyetinde bu mânaya işaret edilmiştir. Arşı kürsi takip eder. Diğer bir anlama göre arş, Allah'ın zuhûr ve tecelli edeceği bir ‘tenezzül mahallî'dir (müstevâ). Meselâ ‘fasl ve kazâ arşı’ bir mazhardır, bir başka deyişle Allah'ın haşr günü fasl ve kazâ (yargılama ve karara bağlama) için tecelli edeceği bir yerdir. Arş, daha alttaki varlık mertebelerine göre ihata ve mülk mânasına gelen bir sıfat olarak da düşünülür ve bu anlamda rahmânın arşının bütün varlıkları kuşattığı kabul edilir. Genel olarak Allah'tan başka bütün varlıklara Allah'ın arşı (arşullah) denildiği gibi özel olarak Allah isminin mazharı olan insana da bu isim verilir. Sûfiler, yerlere ve göklere sığmayan Allah'ın mümin kulunun kalbine sığıldığını ifade eden bir hadis-i kudsî naklederler. İnsân-ı kâmilin kalbi yer ve gökten daha geniştir. Öyleyse Allah arşa istivâ ettiği gibi mümin kulunun kalbine de istivâ eder, yani orada isim ve sıfatlarıyla tecelli eder. Bu durumda ‘kalb Allah'ın arşı, gönül çalabın tahtı’ haline geldiğinden bütün ilâhî isimlerin mazharı olan insân-ı kâmile el-arşü'l-mahdûd denir...” Süleyman Uludağ, “Arş”, *DİA*, c. 3, s. 410.

dur eden Kürsî⁵⁸ ile eşittir. Onun etkisi ile bütün beden ve organlar etkilenir. Onun zâtî hayatı ile yaşarlar. Doğudan gelen kutsal nur ile nurlanırlar. Beden memleketindeki idrak ve hareket güçlerinde ı ışık ve gölgeler ondan vaki olur.

İşte, ilâhî büyük âyetlerin, büyük âlemin zâhir ve bâtınlarındaki kıyası böyledir. Eylem, iş ve fiillerinde onu kullanan *ilâhî hüviyet*, cismin hâlleri gibi bizatihi ve bigayrihi yer veya konum ile ve özel bir husus ile sınırlanmaktan mukaddes ve münezzeh olmaya daha layıktır. Sadece bu değil O, göklerinin ve yerin ve o ikisi arasındakilerin ve beraberlerindeki varlığının dayanağıdır. O, bütün hareket edenleri ezeli iradesi ve ilâhî kuvveti ile var edendir. O'nun iradesinde değişim, yer değiş-tirme, hareket ve yol alma yoktur.

“O, *ondan başka ilah olmayan diridir.*”⁵⁹

O'nun işi dışında iş sayılacak bir şey yoktur.

“Allah, *yedi göğü ve yerden bir o kadarının yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki, Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilersiniz.*”⁶⁰

⁵⁸ Kürsî: “Taht. Makam. Hakk'ın kudreti. Emir ve nehyin mevziidir.” Selami Şimşek, *a.g.e.*, s. 206.

⁵⁹ Gafir Sûresi, 65.

⁶⁰ Talak Sûresi, 12.

ONUNCU FASIL

Rubûbiyyet Âlemine Ulaşmanın Keyfiyeti Hakkında

Bu fasıl, Rabbânî âleme ermenin niteliği, Allah'ın en büyük âyetlerini görme, insanî nefsin marifetinin anah-tarı ile yüce göklerin melekûtunu açma, küçük âyetlerin incelenmesi ve his ve güçlerin melekûtu ile ilgili sözün tekidi hakkındadır.

Geçmiş fasıllarda anlatılanları öğrenince, bu cisimlerden bir şeyin kıvamının ancak onun melekûtu ve bânî ile ilgili olduğunu da öğrenmiş olursun. Kulağın zâhiri, işitme kuvvetinin hâkimiyeti ile var olabilir. Ağzın zâhiri ve cisimliği, ancak tatma hissinin gücü ile tamam olur. Söz, tatma hissinin çıkış yerinden çıksın diye (ağzın dış özellikleri tamamlanır.) Eğer duyma gerçekleşmezse fikrin varlığı ve duyma ve görme yolu ile gönderilmesi tamam olmaz. Ve yine söz, tatma duyusunun yerinden doğmaz. (Eğer insan duymazsa konuşamaz da.)

Bu kıyas üzerine, şayet bu büyük âlem, semanın mülkünün zâhiri olarak Mecîd olan Allah'ın Arş'ının melekûtunun bânîna ve yerin cisminin görünür kısmı da O'nun canlarının melekûtunun bânîna bağlı olmazsa Allah'ın bitmez ve tükenmez kelimelerinin doğarak türemesi mümkün olmaz. Bu bitmez ve tükenmez kelimeler,

yeryüzünde ‘heyûlâ⁶¹ mürekkebi’ vasıtası ile sözün inşası için ağızda yayılan ıslaklık ve yazıya geçirilenler menzilesindedirler.

Sonra bil ki, insanâlemde bedeninin organlarının sağlam olmasına bağımlıdır. Bu organlarının silüetlerindeki canlılık, ruhlarının canlılığı iledir. Bu ruhların hayatları aynı şekilde çokça bilen faal nefsin bâtını iledir. Çokça bilen faal nefsin ruhların bâtınına nispeti; ruhların bâtınlarının, silüetlerinin zâhirine nispeti gibidir. Nefis, ruhların ruhu ve kalplerin kalbidir. Onun nurunun kendi âlem, mer-tebe, ruh ve silüetlerine misali; cam fanus içindeki lambanın camına misali gibidir. Bedenin görünürlüğünün hükmü kandile benzer. O kandilin camı inciye benzer yıldız gibi tutuşur. Bu ateş dağınık fikir yağındandır. Ne doğuya ait ruhlardan ne de batıya ait cesetlerdendir, bilakis iki âlem arasındaki bir yönden elde edilen bir yağdır. Eğer fikir saf ve arı olursa ondan bilfiil akıl doğar. Bu aklın yağı neredeyse ahiret âlemini aydınlatacak. Bu aklın yağına faal akıl ve en büyük ruh dokunmasa da bu böyledir. Eğer Allah’ın nuru ile aydınlanmayı isterse nur üstüne nur olur.⁶²

⁶¹ Heyûlâ: “Asl ve madde anlamında Yunanca bir lafızdır. Istilahta; cisimde bir cevherdir ki, bu cisme arız olan ittisal ve infisali kabul edici olup, cisme ait ve türe ait iki suret için mahaldir.” Aygün Akyol–Mevlût Uyanık–İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 143.

⁶² Nur Sûresi 35. âyetin felsefi yorumuna şahit olduk. Bu âyetin felsefi ve irfanî yorumu İslamî çevrelerde bir gelenek haline gelmiştir. Molla Sadra’nın bu yorumunun, âyetin aslı ile karşılaştırabilmesi için âyetin metnini buraya taşıyoruz: “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili, içinde misbâh (lamba) bulunan bir mişkât (kandil) gibidir. O lamba bir billur

Çokça bilen faal nefis zâhir ve bâtın dereceler sahibidir. Nefis, şeylerin hayat ve kıvamlarının kendisi ile olduğu ilâhî gerçek hüviyetten hayat ve ışık alır. Öyle ki, hayy ve kayyûm olandan ona hayat ve kıvam ulaşmaz ise sebepler zinciri kesintiye uğrar, gökleri yıkılır, gezegenleri silinir, yıldızları söner ve unsurları dağılır. O, kulları üzerinde kahredici bir güce sahiptir ve O, her şeyi kuşatıcıdır.

Bir vasıfla vasıflanmaz, bir nitelikle nitelenmez ve bir tanımla tanımlanmaz. Bir burhanla tanınmaz ve bir ölçü ile ölçülemez. Tam aksine O, her şeyin üzerine delildir. Hayatı ile her şeyi diri kılar. Nuru ile her nur ve gölge gözüktür olur. Marifet ehlinin âfak ve enfüsteki aynalara dikkat çekmesindeki maksat, yalnızca, gözlerin *nurların nuruna* yönelmesini sağlamaktır. Kakhâr ve tek olan Allah'ın yüzünün tecellisi ile onların oluşumlarının üzerinde gerçekleştiği sayfadan yabancı sûretler silinir gider.

Sen ey sâlik! Yüzünü kast edilen Kâbe yönüne çevir. Hayatını ona yaklaşmak için kurban et. Ona giden yol sensin. Bu yolda vücûdun eziyet vericidir. Onu kaldır. İkiyüzlü müşrik olmaman için hüviyet aynana bakmayı bırak. Âfak ve enfüsteki âyetleri müşâhede etmek, Bâki olan Allah ile buluşmak ve gerçek birlik makamına ulaşmaya doğru yer ve göklerin melekûtunu seyreylemek için çık ve yüksel. Baban İbrahim (a.s.)'ın dinine tâbi ol. Onun dediği gibi de.

İçindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doguya da batıya da nispet edilmeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur. Bu öyle bir ağaç ki, yağı, neredeyse kendisine ateş değmese bile ışık verir. Bu ışık nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir.”

*“Ben, hakka yönelenlerden birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri Yaratan’a döndürdüm. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.”*⁶³

Her kudret, O’nun kudretine dalmıştır. Her ilim ve irade de O’nun ilim ve iradesine gark olmuştur. Her işitme ve görme O’nun işitme ve görmesinde yok olup gitmiştir. Her hayat O’nun hayatında eriyiktir, kaybolur. Efendin ve önderin Allah’ın Habibi (s.a.a.)’in şeriatına tâbi olarak, ancak böyle olabilirsiniz.

Böyle olursan Hakk seni sever. Farzlar ile sana farz yakınlığı hâsıl olur. Nafileler ile O’na nafile yakınlığı kadar yaklaşırsın. Allah Teâlâ’nın şu sözü bunun içindir:

*“Kullarım sana beni sorarlarsa ben onlara yakınım.”*⁶⁴

O’nun sözüdür:

*“Kulum bana nafileler ile öyle yaklaşır ki, ben onu se-
verim. Onu sevince onun duyan kulağı olurum.”*

⁶³ En’am Sûresi, 79.

⁶⁴ Bakara Sûresi, 186.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Başlangıç Halleri

(On Fasıldır)

BİRİNCİ FASIL

Başlangıç ve İlk Önce Gelenlerin Kısımları Hakkında

Bil ki, bir şey için ‘öncelik’ iki kısımdır:

Birincisi, bitişik miktarı veya ayırık sayısı olan şeyin niceliğine göredir. Buna örnek, tek bir çizgi veya tek bir dizidir. Bu ikisinin bir tarafı diğerinden önde olunca diğeri de sonda kalmış olur. Zaman ölçü alınırsa yeni olan ve sona eren olmaları yönünden ‘zamansal öncelik’ adını alır. Durum ve tertip sahibi olmaları yönünden mekâna göre ise ‘rütbesel üstünlük’ adını alır. Zaman için yenilenme, mekânda durum gibidir.

İkincisi, vücuda göredir. Çünkü vücut, zâtı gereği vücûb-ı imkân ve kemâl-eksiklik hasebince zenginlik ve ihtiyaç içredir. Bizatihi vâcib olması yönünden önce veya başkası vasıtası ile (bigayrihi) olması yönünden başka bir vücûdu gerektirendir. Bu durumda ‘nedensel öncelik’ adını alır. Zorunluluk yönüne itibar edilmeksizin vücûdun aslı olması cihetinden ise ‘doğal öncelik’ ismini alır. Ya zâta göre ya da zamana göre bağlantılı olarak sıralanmış hâdislerin önceliği böyledir.

Vücudun aslı veya şiddetinde öncelik sahibi olan esas; ya zamanda ya da mekânda evveldir. Zaman, mutlak olarak yenilenme ve değişmenin nedenidir. Mekân ise hazır bulunma ve kaybolmanın nedenidir. Her ikisi ise ölüm

ve cehaletin kaynağıdır. Çünkü ikisi ile ilgili olan şeyler, bu ikisinin özelliği olan parçaların birbirlerinden saklanması ve bütünü parçalardan gizlenmesi gibi özelliklerle nitelenirler. Bütün, parçaların hepsinden başkası değildir. Cisimleşmek ve yenilenmek sûretinden soyutlanamayan zâtı için var olamaz; nefsinin idrak edemez. Âlimlik maddeden soyutlanarak elde edilir.

Eşyaya ilhâmın nuru ile bakan ârif yüce ile aşağı olanı bir kerede görür. Keza, zâtının bilgisinde bulduğu bir ölçü sayesinde geçmiş ile geleceği bir anda müşâhede eder. Öyle ki, bir tek bilgi ve baştan ayağa kadar az bir tasarruf ve elindeki ile bütün ilmi kuşatır. İlim bir noktadır. Aynı biçimde hareket ve ilminin miktarı olan zamanları, ömrünün başından sonuna kadar olanı, şimdiymiş gibi bir kerede kuşatır.

Bu ölçü ile *hakkü'l-evvelin*, mekân ve zaman kaydı olmaksızın bir biri ile birlikte olan ve yine bir biri ile sıralı ve bağlantılı olan bütün şeylerle birlikteliği bilinmiş olur. *Evvelin* önceki ve sonraki bütün eşyayı kuşatmasının, değişim ve çokluktan uzak bir kuşatma olduğu bilinmiş olur. İnsanın nefsanî hüviyeti için görünen ve görünmeyen, zâhir ve bâtın bütün güçlerini yönetenin Bâri' Teâlâ olduğu bilinmiş olur. Böylece eşyanın mizanı ve evrenin ölçüleri bilinmiş olsun. Bu sebeple hesap gününde adaletle iş ve eylemler ölçülsün diye kıyamet gerçekleşir. Eğer eşyanın bilinmesinin araçları ve teraziler insan fırtında yerleşik olmasaydı kıyamet gününde onlarla hesaba çekilmezlerdi. Bunların ihmali ve kaybı ile Allah katında cezaya çarptırılmazlardı.

Görmüyor musun ki, insan nefsi, eşyanın bilgisini araştırmak ve onda derinleşmekle yoğrulmuştur. Öyle ki, derecesi ulu şeyleri anlamaya yönelik çaba konusunda sabırsızlık

gösterir. Daha ötesinde aşılamayan bir sınırın olmadığı kadar meselesi ve ondan daha zor meseleleri anlama konusunda belirli bir sınırdır durmaz. Tam aksine, marifeti ve konu üzerine hâkimiyeti arttıkça istek ve rağbeti de durmaksızın artar. Ancak insanlığı zayıf veya dünyevî iş ve arzularla saptırmış veyahut da nefsanî afetler ile nefsi hastalanmışlar bu durumun dışındadır.

Bunu öğrenince şunu da bil ki, insan nefsi duyular vasıtası ile cüz'î şeylerin hazır olmasından küllî hakikatleri bilir. Çünkü nefis, neşetinin evvelinde hisler derecesindedir, sonra hayâl¹ derecesine, oradan da akıl derecesine yükselir. Bunun için denmiştir ki, bir duyusunu yitiren bir bilgiyi yitirmiştir.

¹ Hayâl: “Vahdet-i vücûd felsefesinde, hayâl vücûdun aşlıdır. Hayâl sebebi ile olmadıkça Hakk'ın esma ve sıfatı olmaz. Hayâlde, mâbudun ortaya çıkışının olgunluğu vardır. Hayâl bütün âlemlerin aşlıdır. Hz. Peygamber bu konuda ‘Bütün insanlar uykudadırlar, ölünce uyanırlar.’ der. Yani dünyada iken üzerinde oldukları hakikat onlara açılır, böylece dünyada iken uykuda olduklarını, uykudaki insanın dış dünyanın gerçekliğinden haberi olmadığı gibi, dünyadaki hakikatlerden gafil ve uzak olduklarını anlarlar. Zira ölümle küllî uyanıklık husule gelir, üzerine gaflet çekilmiştir. Bu çekilen gaflet de uykudur. Âlemlerin aşlı hayâl olduğu için, bütün ümmetler, bulundukları âlemde hayâl ile kayıtlıdır. Dünya ehli, meâş ve me’âd (dünya ve ahiret) hayâlî ile kayıtlıdır. Allah’la beraber olduğunun bilincine ulaşan (yani O’nunla hazır olan) kişi de uyanıktır. Böylece kulun uyanıklığı, Allah’la olma bilincinin gücü ile doğru orantılıdır ve insanda ilerledikçe uyanıklığı artar. Allah tefekkürü ve bilincinden uzaklaştıkça da uykusu yoğunluk kazanır. Bütün âlemlerin bu şekilde, üzerlerinde uyku bulunduğu hükümlenmiştir. O hâlde bundan hareketle âlemlerin (âlem: Allah’a işaret eden manasıdır) tümünün hayâl olduğuna hükmetmek gerekir. Zira uyku, hayâl âlemidir.” Ethem Cebeci-oglu, *a.g.e.*, s. 200.

Âlemin parçalarından bir parça ile onun (nefis) için duyum vâki olur da duyulurlardan bir kaç bilfiil, sanki onlar bikkuvve duyulur cüzlermiş gibi zâtında bulunanlar vesilesi ile hâsıl olursa –ki bir şey başka bir şeyi ancak zâtındaki kuvvet vesilesi ile idrak edebilir- işte o anda hafızada saklananları idrak eder. Nefis onları idrak edip hafızada depolayınca hafıza gücü onları tutup hazırlar. Sonra düşünce gücü onları düşünür. Sonra istediği zaman düşünce gücünün onları hazır etmesini sağlar. Her biri üzerinde dolaşır. Böylece onun için mekân ve sayıların ilmi hâsıl olur. Buradan hareketle dendi ki: “Sayı, hareketli akıldır.” Öyleyse sayı, nefsin bir parçası ile bilgisinden hâsıl olan şeyin toplamının miktarıdır.

Diyoruz ki, insan mekânın boyutlarına dikkat ederse onun bir kısmının kuşatan bir kısmının ise kuşatılan olduğunu görür. Unsurların ve feleklerin katmanlılığı bunun gibidir. Kuşatan parçanın sonunun, boşlukta olan parçanın mekânı olduğunu bilir. (İnsanın) inceleme ve araştırması, herhangi bir parçanın mekânından onun üstündeki cüzün mekânına doğru gerçekleşir. Mekânlardaki araştırmanın sonu, parçalarının sonuncusu olan parçanın mekânında sona erer. Bu son parça artık hangi mekânda ise odur.

Aynı şekilde zamanın parçalarına bakarsak onun parçalarının bir kısmının önce bir kısmının ise sonra olduğunu görürüz. Sıralı olay dizilerinde olduğu gibi, bazıları diğer bazısının hazırlayıcısıdır. Baba oğlundan, nutfe alaktan, müfretler de mürekkeplerden öncedir. İnceleme ve araştırma bu silsilenin başlangıcında gerçekleşir. Bu yüzden sonraki iki fasılda, mekân ile zamanın ve bu ikisinin terip edilmesi hasebince ortaya çıkan şeyin bilgisinin nede-nini dile getireceğiz.

Mekânın Mahiyeti Hakkında

Filozoflarının çoğunluğunun kabul ettiği üzere, bilesin ki, her cismin mekânı onun, onu içeren dâhili yüzeydir. Bu yüzeyden dışarıda cismin herhangi bir parçası kalmaz. Bu durum, ancak âlemin parçalarında gerçekleşir. Unsur ve feleklere ait birlikler böyledir. Âlemdeki mekânlar ve imkânlar topluluğu beraber alınırsa hepsi tek bir şey olması yönünden bir isim alır. Onun dışında, çıkış ve konumlanış yönünden bir şey kalmaz ki, toplamın mekânı olsun. Ancak toplamın toplam olmaması durumu bundan hariçtir.² (Yani toplamın dışında bir şey kalmaz ki, toplama mekân olsun.)

Buradan ortaya çıkıyor ki, âlemin toplamı için mekân yoktur. Tıpkı sayıların ve sayılar cinsinden sayıların hepsi için sayı olmaması gibi. Bu, şunun içindir ki, eğer zihin, sayıların sayıdan -sayılandan değil- uzaklaştırmaması yönünden onları farz ederse bu itibar ile sayan ve sayılan ebediyen bölünmüş olmaz. İşte böylece cisimlerin toplamının ve mekânsal çoklukların hükmü eğer toplamı ile birlikte değerlendirilirse sanki tek bir şeydir. Mekândan, bir cisim ve bir miktar çıkmaz. Yönlerden biri

² Eğer mekân tek bir isimle adlandırılmaz ve bütün her şeyin de toplamı olmazsa bu toplam, toplam olamaz.

ile de bölünmez. Hükümü nokta gibi olur. Hatta yer kaplama yönünden ondan daha üstün olur. Çünkü nokta, onun hilafına bir yönden konum sahibidir.

Buradan âlemin bir olduğu bilindi. Ahiret âlemi bu dünyanın cinsinden değildir. (Dünya) yolcusu onunla bir yolda değildir. Ahiret neşeti, ikinci bir neşettir. Göklerin ve yerin perdesinde gizli bir varlık içredir. Bu konuyu ahiretle ilgili yerlerde tahkik ettik.

Zamanın Mahiyeti Hakkında

Zaman, hareketin ölçüsü ve hareket eden olması hay-siyetiyle hareket edenin kendisiyle kıyas edildiği şeydir. Zannedildiği gibi, vücûdun mutlak olarak miktarı değildir. Bilakis aşamalı zayıf vücûdun miktarı, bir anda olmaksızın kuvveden fiile çıkan olması yönünden vücûdun uzamanının ayarlandığı birimdir. Hareket, şeyin bir defada olmaksızın kuvveden fiile çıkışıdır. Şeyin cevherinde hareket yoktur.³ Şöyle ki, hareket için sabit bir *ayn* ve değişken sıfatların olması gerekir. Şeyin sıfatı, zâtının dışındadır. Zaman bu değişimin miktarıdır. Tıpkı noktanın çizginin bir tarafı olması gibi, an da zamanın bir tarafıdır.

Hareket var olması için değişken ve *hâdis*⁴ bir işe; hareketin kendisi ile kâim olduğu bir hareket ettiriciye;

³ Molla Sadrâ'nın cevherî hareket tezine aykırı bir cümle ile karşı karşıyayız. Molla Sadrâ muhtemelen bu kitabı yazarken cevherde hareket olduğuna kani değildi. Bu eserin tahkik edildiği el yazması müellif el yazması olup yazım tarihi 1031'dir. Eser yazıldığında Molla Sadrâ yaklaşık 51 yaşındadır. Filozof, *Esfar*'da düşüncelerindeki büyük değişimi 40 yaşında gerçekleştirdiğini dile getirmiştir. Anlaşılan bu değişim durmaksızın devam etmiştir.

⁴ Hâdis: "Yok iken var olan şeydir ki bu 'zamânî hudûs' diye adlandırılır. Bazen de başkasına ihtiyaçla hudûsu ifade eder ki bu da 'zâtî hudûs' diye adlandırılır." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 122.

kendisinde hareketin kabul edildiği bir mahalle muhtaçtır. Hareketin miktarı, hareket ile kâimdir. O aynı zamanda, zaman ve hareketin dışında onu geçen bir emir ile ayakta durur. Böyle olmaz ise nihayetsiz bir durum ve teselsül ile karşılaşılır. Zaman ve hareketten önce asla başka bir zaman ve hareket yoktur. Bilindiği üzere, bütünün hareket ettiricisi, birlik sahibi bir zât, boyut ve ezelleri kuşatan, gelecek ve geçmiş ile yenilenmeyen, hâl ve imkânlar ile tekrarlanmayan, hareket etmeyen ve yer değiştirmeyendir. (Hareket etmeyen hareket ettiricidir.)

Zamanın mahiyetine dair derin bir bakış seni Rabbinin katında sabah ve akşamın olmadığı bilgisine götürür. Rabbinin katındaki varlık sahası, hakkında yok olma ve değişim içerisinde olduğunu vehmettirmekten münezzehtir. Cehaletin alçak çukurlarından, irfanın zirvelerine yüksel ve deki:

*“Ben geçici olanları sevmem.”*⁵

Son Tembih

Hareket iki kısımdır: Birincisi, feleklerin hareketlerinde olduğu gibi, bitişik olandır. İkincisi ise ayrık olandır. Bu hareket türünün zamanda bir başlangıç ve sonu vardır. Unsurlardaki hareket bu türdendir.

Yine başka bir yönden zaman iki kısma ayrılır: Birincisi, bitişik zamandır. O, miktar ifade eder. Dünyanın hareketinin günler, geceler, aylar, yıllar ve çağlar şeklindeki niceliksel (sayıdır). İkincisi, kesik zamandır. Bitkilerin büyüme zamanı, hayvanların olgunlaşması ve

⁵ Enam Sûresi, 76.

senenin mevsimleri bunun gibidir. Aynı biçimde şahsın ömrü ve büyüme süresinin kendisinden önce olması mümkün değildir. Demek ki, âlemin ömrü ve oluşum sürecinin, kendisinin hâsıl olmasından önce olması mümkün değildir.

Vücûd ve Hüviyet Esasınca Başlangıç ve Sonuç Hakkında

Vücutta öncelik ve sonralık iki şey arasında olur. Bunlardan birisi, diğeri dikkate alınmaksızın kendi başına mevcut olandır. Diğeri ise bir varlık sahibi değildir ve ancak var (mevcûd) kılınabilir. Yazar ile yazısı arasındaki ilişki böyledir. Yazar önce gelen, yazı ise bizzat ondan sonraya kalandır; ister aynı zamanda beraber olsunlar, isterse iki ayrı zamanları olsun. Mesela beyazlık, beyazdan öncedir. Bu tür önde olmaklık ile o ikisi zamanda beraber olur.

Sonra gelenin huzuru durumunda önce olanın iptal olmaması, bu önce olmanın niteliklerindendir. Bu, zamansal ve mekânsal önceliğin tersinedir.

Düşünce ehli, bu âlem hakkında konuşurken zamansal başlangıcı ispat etmeleri doğru olmaz. Ancak arzuları onları vesveseye götürdü. Sadece bu değil, onların, zamanı âlemin cüzlerinden bir cüz olarak kabul etmesi gerekir. Tıpkı ilâhî filozofların yaptığı gibi. Onlar âlemi,⁶ içinde ve

⁶ Tercümeğe esas alınan metinde 'ilim' kelimesi geçiyor. Muhtemelen ilim ile âlem kelimesini yazımda ayırt etmemizi sağlayan ve ayın harfinden sonra gelen harekesiz elif yanlışlıkla düşmüş.

beraberinde olduğu şeyle beraber sanki bir şahısmış gibi ele aldılar. Onun başlangıç nedenini araştırdılar. Zamanın değişenlerle beraber bir vücûda sahip olduğu üzerine tembih yapıldı.⁷ Çünkü zaman, değişenlerin ve hareketin miktarının kendisi ile ölçüldüğü ölçüden ibarettir.

Cevher olmaları yönünden cevherin vücudu, zâtlar ve kalıcı hakikatler için zaman söz konusu değildir. O hâlde onun için nicelik ve zâtları içinde değişim yoktur. Bununla beraber sabit zâtlar için sabit zâtların nispetinden bahsedilebilir ki, bu “sermed”dir. Sabit zâtların değişen zâtlara nispeti ise “dehr”dir. Başlangıca nispeti “ezel”dir. Sonsuzluğuna nispeti “ebed”dir. Şu halde onun için zamansal bir başlangıç ve son söz konusu değildir. Cevherî hakikatlerin vücûdunun illetine ve onları ayakta tutup baki kılana “ilahî hüviyet” denir.

Allah ile nefsanî melekûtun varlığı arasında zamansal bir aracı yoktur. Tam aksine nefsanî melekût, Allah ile kullarından değişken cevherler arasında aracıdır. Bunun nedeni, değişken cevherlerin vücudu değişimin ve değişenin ölçüsü olan zaman ve değişkenlik sıfatı ile beraber sürekli kalıcı olsun diyerdir. Değişim ve değişenin ölçüsü zamandır. Nefsanî melekûtun değişken cevherler ile beraberliği dehrdir. İlahî hüviyetin hepsi ile beraberliği ise sermeddir.

⁷ وقد وقع التنبيه على ان الزمان وجوده مع المتغيرات

BEŞİNCİ FASIL

İnsan Varlığının Başlangıcı Hakkında

İnsanın hakikati ve sonuna göre ilke/nedenleri, cisim olması ve öncesine göre ki, ilke/nedenleri gibidir. Bunlar nefsanî melekût âlemine ait dört emirdir.

Birincisi, en yüksek akıldır (en-nefsü'l-ülya), ismi İsrâfil'dir. Sûretlerin sahibidir. Özel işi; kabul edici cesetlere ruhları üflemek, hayat vermek, istek ve arzu oluşturmak için hareket ve hissetme gücünü vermektir.

İkincisi, ismi Mikâil olan nefstir. Onun özel işi; uygun miktar ve belirli ölçüler üzere beslenme ve büyüme için gerekli rızıkları dağıtmaktır.

Üçüncüsü, ismi Cebrâil olan nefstir. Onun işi; vahiy, talim ve Allah'ın sözünü kullarına ulaştırmaktır.

Dördüncüsü, ismi Azrâil olan nefstir. Onun işi; sûretleri maddelerinden çekip almak, cesetlerden ruhları tecrit etmek ve konuşan nefisleri bedenlerinden çıkararak dünyadan ahirete nakletmektir.

Bizim burada konuşma gücünden kastımız, dil sayesinde harf ve sesler ile konuşan, insandan kaynaklanan cüz'î kuvvet değildir. Bilakis nefisteki zâhir ve bâtın diğer güçlerin imamını ve özellikle anlamları ve ilmî sûretleri melekût sayfalarına resmeden kastediyoruz. Örneği ise

kâğıtlar üzerine rakamların sûretlerini yazan eldir. Çünkü o, ilmî manaları ve akli sûretleri kalp sayfasında zapt eder. Onunla beşerî eylemler geçerli olur. Beslenme, büyüme ve çoğalma hareketlerinin gücü ondandır. Şu halde bu dört nefis, insan nefsindeki dört güçle irtibatlıdır: İsrâfil fikirle, Mikâil hafıza ve tutmakla, Cebrâil konuşmayla ve Azrâil ise sûretle beraberdir.

Eğer İsrâfilî kuvvet olmasaydı olgunluk elde etmek için şevk, istek ve hareket etme gücü vücuda yayılmazdı. Eğer Mikâilî kuvvet olmasaydı bedenlerde büyüme ve gelişme; ruhlarda ise melekûti tavırların ilerlemesi olmazdı. Bedensel var oluş için maddî rızıklar ile aklın doğası için yeterli ilimler olmazdı. Eğer Cebrâilî kuvvet olmasaydı hiçbir kimse anlamlardan herhangi birinden açıklama ve söz vasıtası ile faydalanamazdı. Yine hiçbir kalp Hakk'ın ilhamını ve akıldan ona verileni kabul etmezdi. Eğer Azrâilî güç olmasaydı cisimlerdeki dönüşüm ve değişimler gerçekleşmezdi. Akıllardaki fikirler olgunlaşmaz ve düşünsel geçişler olmazdı. Ruhlar dünyadan ahirete geçmezdi. Hatta bütün şeyler bir evde ve ilk makamda dururdu. Ruhsal tohumlar gizlendikleri cismânî yerlerden ve rahimlerdeki karanlıklardan dışarı çıkmazdı.

Bâri Teâlâ'nın bedensel rahimlerdeki nefsanî nutfeleri yaratması ve sonra onları olgunlaştırıp irşat ve talim ile manevî olgunluk derecelerine ulaştırması sonra da ahiret neşetinde inşası; bir köylünün arazisine tohum atması, o tohumun gelişmesi, miktarının artması ve büyüyüp olgunluğunun sonuna ulaşması için onu sulaması gibidir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde buna işaret vardır:

“Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?”⁸

“Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren?”⁹

İşaret

İnsan nefsinin hâlleri, meyve hâline ulaşana kadar tohumun geçirdiği hâllere ne çok benziyor. İnsan, nefsanî yaratılışında tavırlar arasında döner durur. Fitrî âlemden cahiller çöplüğüne düşer. En aşağılara doğru düşerken geldiği âlemi unuttur. Sonra faal akıl derecesine tekrar yükselir. Öncelikle tohum, toprakta kendisini bozarak hareketine başlar. Yabancı olduğu mekânlarda zâtını feda eder. Sonra büyüme kuvveti ile dönüşüme uğrar. Hâlden hâle geçerek yol alır ve ilk hâlinde durur. Başlangıçta üzerinde bulunduğu tohum hâline ulaşır. Bu arada türüne ait çok sayıda birey, çokça kazanç ve fayda elde etmiştir. Bu yolculuktan yapraklar, kabuklar, ağaçlar ve nurlar kazanmıştır. Bu kabuk ve otlar arasından Allah'ın izniyle kaliteli tohumlar ve iyi meyveler çıkar. Bunlar bu öncüllerin neticesi ve bu aşamaların nihayetidir. Böylece tohum, bu işlerindeki yok oluş olan ve geçersiz olma (kısmılarının kendisindeki yansımalarıyla) kaybolurken, onu var kılanın bekası ile mevcut kalır.

Sana anlattıklarımızdan ortaya çıkan şey, kâinattan hâsıl olan temiz akılların ve kastedilen asılların konuşan ruh ve insanî melekût olduğudur. Hayvan ve bitkiler

⁸ Vâkıa Sûresi, 58-59.

⁹ Vâkıa Sûresi, 63-64.

yalnızca ondan arta kalanlardır. Bu, tohumdan yaprak, odun ve samanın çıkmasına benzer. Çiftçinin tohumu toprağa dalları ve yaprakları için atmadığını, bilakis tohumu tohum için attığını görmüyor musun? Bununla beraber bereket, artım ve bollukta fayda ve kemâl olarak fazlaca şey elde eder. Ruhları tohumlara benzetirsek eğer, Yaratıcı da bir çiftçiye benzer. Tohumları kabul eden toprak ise hayâle benzer. Toprağı sulayan su değirmenlerini döndüren hayvanlar ise feleklere benzer. Bu felekler, aslî hareketleri ve ikincil hareketleri olan sekiz harekette, semavî canlıların nefislerini yönetirler. Bunların hareketleri aklın idaresine ve ilahî emre itaattir. O, sadece insan fitratıdır. Ondan arta kalandan diğerleri yaratılmıştır. Vücûd üzere sıralanan bu hayırlı durumlar (vücûdun hâl ve mertebeleri) fesat âleminde, zıtlar menziline, kötü hâlden ve bozulmaktan sonradır. Bu karanlık çukurdan göç etme zamanı gelince -işte bu düşünceyi ağaca benzetirsek eğer- bu ağaçtan hâsıl olan düşünce meyvesinin yetiştirme vaktidir. Kabuklardan ve bitkisel ve hayvanî derilerinden çıkıp seçilmişlerin arasına, nurlar âleminin ve hayırlar kaynağının ışık saçan insanlık fitratının nurlu özüne varma vaktidir. Cehalet ve gaflet uykusundan, görüş ve tutuş sahiplerinin akıllarında gerçekleşmiş ilâhî hikmete uyanma ve kalkış zamanıdır. Bu, gerçekte Âdem (a.s.)'in kusurunun ve peşi sıra kutsal marifet cennetinden ayakların kaydığı bozulmuş nefisler çöplüğüne düşüşünün sırrıdır. Sonra insanın ayakları kayar ve oraya varır.

Sonra insan bir zamanda ve ilâhî senenin günlerinde düşüşünü durdurur ve kaydığı yerden doğrulur. Rabbine tövbe eder ve sevap yurdunda O'na yönelir.

Rablerin Rabbine döner. Aslı fitratına yönelir. Marifet feleğinde oturarak düzgünleşir. Kurtuluş gemisine biner. Helakten ve tabiat okyanusunda boğulmaktan şöyle diyerek kurtulur.

*“Onun hareket etmesi ve durması Allah’ın adı ile dir.”*¹⁰

Bir keresinde ise Rabbinin en büyük âyetlerinden haber verir:

*“O ki, gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra arşı kaplayandır.”*¹¹

¹⁰ Hud Sûresi, 41.

¹¹ Yunus Sûresi, 3.

ALTINCI FASIL

Meleklerin Âdem (a.s.)'a Secde Etmesi Hakkında

Bil ki, muhakkak ki, zikri ulu Bâri Teâlâ insan nefsi-
sini dört sütun üzere dikmiştir. Bu dayanaklar ile insan,
âlemdakilere hitap eder ve onlarla konuşur. Birinci sü-
tun yere dikilmiştir. İsmi “tabiat”tır. İkincisi sudadır, ismi
“nâmiye kuvveti (nemalandırıcı kuvvet)”dir.¹² Üçüncüsü
havadadır, ismi “hayvanî kuvvettir.” Dördüncüsü ateştir,
ismi “nefsanî kuvvet”tir.” Onları anla!

Ruh, insanın kendisiyle bütün âleme hitap ettiği fasih
lisan gibidir. (Ruhun ayakları vardır.)Ruhun toprakta olan
ayağı ölüdür. Bitkide büyüyen, hayvanda isteyerek coşan
ve insanda uyanık konuşan bu ayaklar ruha aittir. Ruhtaki
bu ayaklar bazısında kırılmış, bazısında yere yatmış, ba-
zısında yere yatma ile dik durma arasında ara konumda
olmuş (eğilmiş) ve bazısında ise dik durmuştur.¹³

¹² Bu kuvvet, bedenın bütün uzuvlarında zâhir olup cismin fitrî
tenasübü içinde bedenın bütününün büyümesini Rabbânî lû-
tuf ile temin eder.

¹³ Yani ayaklar açısından tabiatda dört ihtimal vardır. Birincisi
ayakların yokluğudur. Diğer üçü ise üç çeşit duruş ve hareke-
tin nedenidir. Birincisi yatay duruş ve hareket, ikincisi eğik du-
ruş ve hareket, üçüncüsü ise dik duruş ve dikey harekettir.

Ruh ilk varoluşunda ayakları kırık bir şekildedir. Bu durumdan çıkınca ayakları uzar. Yere kapanmış olarak bitkiden çıkar. Sonra yere yatıştan hayvanların mertebesine meyleder. Dik durma ile yatma arasında bulunur. Sonra hareketinde insanlık derecesine ulaşır. Dik durumunda istikamet üzere olur ve Bâri Teâlâ huzurunda doğrulmak için kıyameti kopar.

Bu dört sütundan üçü, bazısı bazısının üstünde olmak üzere karanlıklar içredir. Ayağa kalkış ve uyanış, ancak Rabbi katında yüksek bir doğruluk makamı bulunanlar için hâsıl olur.¹⁴

¹⁴ Yunus Sûresi 2. âyetten ıktibas edilmiştir. “İçlerinden birine, ‘İnsanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele’ diye vahyetmemiz, insanların tuhafına mı gitti ki küfre sapanlar, ‘Bu apaçık bir büyüçüdür’ dediler?”

İblis ve Şeytanların Mahiyeti Hakkında

Her insanın iblisi; hevâsını takip ettiği, vesvese, inkâr, azgınlık ve büyülenme yolunu tuttuğu zaman, nefsidir. Lakin azgınlık ve sapkınlık yolunu ilk tutana, rahmet dergâhından Hakk'ın kovduğu ilk şeye 'İblis' ismi verildi. O, nefsanî melekût âleminin kötü, karanlık cihetinden -imkân ve benzeri gibi- hâsıl olmuş olan konuşan, şerli bir cevherdir. O, aslı bozmayı iş edinmiş, saptırmayı yol edinmiştir. O lanetlinin sözünden hikâye ile Allah'ın şu sözünde geçtiği gibi:

*“İblis, ‘Senin şerefine ant olsun ki, içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracığım’ dedi.”*¹⁵

*“İblis dedi ki: ‘Beni azdırmama karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerine elbette oturacağım.’”*¹⁶

Başlangıçta insan düşüncesinin kuvveti melekûtî bir şûle gibidir. Onun için hem ilham nûru hem de vesvesenin karanlığı birlikte söz konusudur. Çünkü insan nefsi, bu âlemin maddesinden ve Hakk'ın taştan nûrunun iliştiği maddenin dumanındandır. Nebî (s.a.a.)'nin sözünde geldiği gibi:

¹⁵ Sâd Sûresi, 82-83.

¹⁶ Arâf Sûresi, 16.

“Allah yaratılmışları karanlıktan yarattı. Sonra onların üzerine nûrunu saçtı.”

Bu nefisler yaratılışlarının başında nûr ile karanlığın karışımı içerdiler. İlham ve vesvese; hidayet ve sapkınlık içerdiler.

Her bir kişi için akıbetine dair bir hüküm vardır. Şeytanlık, hile, sahtekârlık, Allah’a karşı isyan, bencillik ve övünmenin hâkim olduğu kimseden sakinlik ve huzur gider. Melekî ilham kalbinden kesilir; hakiki imana dair Allah’tan kendisine gelen doğru bilgiler kesilir. Sonunda o, şeytanın partisinden (hizbüşşeytan) olur.¹⁷ Yok oluş yurduna varır ve kötülerin konak yerinde konaklar.

Kime de marifeti talep etmek galip gelirse; nefis toprağını pis sıfatlardan, hileli davranışlardan, ibadetlerdeki vesveselerden, inançlardaki safsatalardan, günahlar ve arzuları talep etmek gibi şerlerden temizlerse; kalbi Allah’a ve ahiret gününe iman ile nûrlanır.

“İyi bilin ki kurtuluşa erenler sadece Allah tarafında olanlardır (Hizbullah).”¹⁸

“Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır. Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”¹⁹

¹⁷ “Şeytan onları sarıp kuşatmıştır da onlara Allah’ın zikrini unutturmuştur. İşte onlar, şeytanın taraftarlarıdır. Dikkat edin; şüphesiz şeytanın taraftarları (hizbüşşeytan), hüsrana uğrayanların ta kendileridir.” Mücadele Süresi, 19.

¹⁸ Mücadele Süresi, 22.

¹⁹ Nâziat Süresi, 37-42.

Bil ki, nefiste vesvesenin yol bulması sadece fitrî makamından ve aslî yaratılışından düşmesi ile olur. Bu durum tıpkı hastalığın bedenin dengesini bozarak bedeni hastalık yönüne ulaştırması gibidir. “Fıtratı bozulmayanın gidişatı da sağlam olur.”

SEKİZİNCİ FASIL

Meleğin İlhamı ve Şeytanın Vesvesesinin, İnsanların Nefislerinde Birçok Yön ve Dört Âlametle Gerçekleşmesi Hakkında

Birincisi, nefsin sağ tarafından hâsıl olan ilim ve yakîndir. Akletme gücünü kast ediyorum. Bu yönün zıddında ise nefsin sol tarafından hâsıl olan hevâ ve şehvet vardır. Vehmedici kuvveti kast ediyorum.

İkincisi, bu âlemin sûretine uygun olan insanî âlemin sûretidir. O, şeytanın vesvesesi ile meleğin ilhamı arasındaki dar geçittir.

Sen her ne zaman dışarıdaki ve nefislerdeki âyetlere benzetme, gaflet ve yüz çevirme yolu ile bakarsan ki, avâm, taklitçiler ve çekişenlerin yolu da budur, vehim ve hayâlde senin için şüphe ve vesvese neşet eder. O, nutkî kuvvetin *sol* yanı üzerindedir. Allah Teâlâ'nın sözünde geçtiği gibi:

*“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.”*²⁰

Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir:

“Göklerin ve yerin yaratılışında...’ âyetini okuduğu halde tefekkür etmeyen kimseye yazıklar olsun!”

²⁰ Yusuf Sûresi, 105.

Dikkat ve tefekkür ederek bu âyetlere bakacak olursan senden şüphe ve vehimler gider. Akletme kuvvetinde marifet ve hikmet hâsıl olur, bu da nutkî kuvvetin sağ yanı üzerindedir.

Muhkem âyetler, küllî akıl ve nefisler cinsinden mukaddes melekler menzilesindedir. Çünkü onlar yakînî ilimlerin ilkeleridir. Akla benzeyen vehmî şeyler ise şeytan ve vehim sahibi nefisler menzilesindedir. Onlar, saf-satanın öncüllerinin ilkeleridir.

Üçüncüsü; reddetme, inkâr, Allah'ın sıfatlarını iptal edenler ile onları yaratılmışlara benzetenleri ve kâfirleri takip etmektir. Bunların karşısında seçilmiş peygambere, *eimme-i ethâra* (temiz imamlar/Ehl-i Beyt İmamları), en üstün filozoflara itaat etmek ile Melikü'l-Cebbâr olan Allah'ın razılığı vardır. Her kim ki, sapkınlık yolunu tuttu, o, şeytanların yurdundadır. Her kim hevâsına tâbi oldu, lanetli şeytana tâbi olmuştur. Kim ki, hidayet yolunu tuttu, o, Allah'ın ehli cümlesindendir. Ve yine o, kitap ve hikmet için ilham verip gözeten, melek-i mukarrebın derecesinde olan peygamber ve velilerin hak ilhamlarına sahiptir. Onlar, *hizbullahtır*. Diğer fırka ise *hizbüşşeytandır*.

Dördüncüsü ise semavî melekût âleminin sakinleri olan ruhanî meleklerdir. Onlar; Allah'ın kapısından kovulan, kutsallık hakkında perdelenen, göklere nüfuz etmekten engellenen ve karanlıklarda hapsedilen iblislerin karşıtıdır. Her kim ki, Allah'a, meleklerine, semavî kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, yeniden dirilişe, kıyamet gününe iman etmek ve Allah katındaki varlıklara benzetmek, melekler, nebîler, şehitler ve sâlihler katında olmak gibi değerli konu ve şerefli özler hakkında ilim ve idrak

sahibi olursa meleklerle benzer ve Rahmân'ın ordusuna katılır. Her kim ki, ilim ve idraki; hile, aldatmaca, safsata ve dünya işlerine kendini vermek olursa anlayışı mahsûsatın²¹ dışına çıkmaz. Cehennem tabakaları arasında hapsedilmiş, dünyada iken göklerin melekûtuna erişmekten mahrum bırakılmış ve ahirette nimet yurdundan mahrum bırakılmış şeytanlara benzer. O, onlar ile beraber haşredilir ve onların zümresinde hazır bulunur.

Bil ki, meleklerin derecesinden onların derecesine düşen, fitrattan sıyrılıp ayrılan, kovulmuş ve asi şeytanlar olarak isimlendirilen cinlerden herhangi bir taifenin sülûk ehlinde birisine zarar vermeye gücü yetmez. Çünkü onlar zincir ve bukağılar ile bağlanmış olup sağır, dilsiz ve kördürler. Onlar, cehennem ateşi ile azap gören ve elim acı içinde olanlardır.

Bize Ulaşan Keşfi Bilgilerden

Keşf olundu ki, sapkınlık, körlük ve cehaletin aslı şeytandan; hidayet, basiret ve yakîn ise melektendir. İblis ismi, pis bir ağacın ismi gibidir.²² Şeytanlar bu lanetli ağacın

²¹ Mahsûs (Çoğulu “mahsûsât”): “Duyuların algıladığı nesne ve nitelikleri ifade eden felsefe terimi. Günümüz Türkçesiyle “duyulur” (İng. ve Fr. sensible) olan, yani duyularla algılanabilen nesne ve niteliklerin tamamı klasik İslâm felsefe terminolojisinde Arapça mahsûs kelimesiyle ifade edilmiştir. Mahsûs, hissî terimiyle eş anlamlı olup “akılla algılanan nesne ve kavramlar” anlamındaki ma'kulün zıddıdır.” İlhan Kutluer, “Mahsûs”, *DİA*, c. 27, s. 392-393.

²² İsrâ Sûresi, 60. âyete telmih var: “*Hani sana, ‘Şüphesiz Rabbin insanları cepecevre kuşatmıştır.’ demiştik. Sana gösterdiğimiz rüyayı ve Kur'an'da lanetlenen ağacı ancak insanlara bir sınama*

dalları gibidir. Yaprak ve meyveleri ise dünyevî lezzet ve hemen ulaşılma istenen arzularla ilgili cüz'î düşüncelerdir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde buna işaret edilir.

*“O cehennemın dibinde çıkan bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır. Cehennemlikler ondan yiyecek ve onunla karınlarını dolduracaklardır.”*²³

Melek ve akıl ismi, iyi bir ağacın ismi gibidir. Bu ağacın aslı sabit ve dalları göktedir. Rabbin izni ile sürekli meyve verir. Kur'an'da buna işaret edilmiştir.²⁴ Ondan hâsıl olan, küllî ilimler ve ilâhî marifetlerdir. O, aynı zamanda Tûbâ ağacıdır ki, Rahmân'ın eli ile dikilmiştir. O yine aynı zamanda mübarek zeytin ağacıdır. Doğu ve batıya ait değildir. Çünkü o, dünyanın doğu ve batısından tecerrüt etmiştir. Zaman ve mekân ile sınırlandırılmaz ki, bir yanda bulunup diğer yanda bulunmasın veya bir vakitte olup diğerinde olmasın.

vesilesi kıldık. Biz onları arka arkaya korkutuyoruz; fakat (bu) onlarda büyük bir azgınlıktan başka bir şeyi artırmaya yaramıyor.”

²³ Saffat Sûresi, 64-66.

²⁴ “Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.” İbrahim Sûresi, 24-25.

Şeytanın Yaratılmasındaki Hikmet Hakkında

İnsan, meleğin ilhâmından faydalandığı gibi, şeytanın vesvesesinden de bir yönden faydalanır. Şüphe yok ki, şeytanın varlığının Allah'tan olması bir hikmet ve maslahat içindir. Eğer bu hikmet olmasaydı; o yaratılmazdı. Ayrıca Allah hakkında abesle iştigal etmek ve varlığının etkisinin yokluğu imkânsızdır. Muhakkak ki, şeytanın takipçilerinin hepsi vehim ve hayâl peşindedir. Allah'ın sıfatlarını iptal edenlerin vehimleri, Dehriyyûn ve felsefeci gözükenlerin hayâlleri, diğer tâğütlerin dostları ve onların hilelerinin incelikleri ve sahtekârlık sanatları olmasaydı; Allah'ın velileri hakikatleri gerçekleştirmek, ilimleri öğretmek, tevhidi açıklamak için delilleri talep etmek ve âlemin hudûsunun nedenlerini keşf, yakîn ve başka bir yolla ortaya koymak için gönderilmezdi. Aynı durum ahlak ve (iradî) işlerde de geçerlidir. Örnek vermek gerekirse; insanları kınamak için gıybetçilerin gıybeti ve meraklıların gereksiz merakları olmasaydı; hiç kimse sevdiklerinin göremediği gizli ayıplarından kaçınmak için çaba harcamazlardı. Yalnızca düşmanların incelemeleri, ayıplarına yönelik onların gizli araştırmaları ve onları aşikâr etmeleri sonucu sebat bulan şeyler insanlar için ortaya çıkar. Birçok kişi, sevgi dolu dostundan daha

çok, kötü kişilikli düşmanından faydalanmıştır. Şüphe yok ki, sevgi, sevilenin ayıplarını bilmemeyi, ayıplarını araştırma ve kusurlarını duyma noktasında kör ve sağır olmayı sevene miras olarak bırakmıştır.

Şiirde dendiği gibi:

*Razı göz her ayıba karşı kördür,
Düşmanlık gözü ise eşit görür.*

Ortaya çıktığı üzere, şeytanî işlerin insan için büyük faydası vardır. Zulüm ve fitne ehlinden kula ulaşan sıkıntı ve elemeler sonucunda, kulun Allah'a hızlıca dönmesi, yeryüzünde ebedi kalmayacağını hatırlayıp dünya ehlinden sakınması ve ahiret ehlini istemesi gibi faydalar ortaya çıkar. Kul, çağının insanlarını görünce ve onlar sebebi ile halktan, dünyayı ve onun nimetlerini sıkıcı kılan, onu zahmete düşüren şiddetli elem ve sıkıntılar ona ulaşınca tabiatı onlardan kaçıp Allah'a sığınır ve onlardan ayrılıp sebeplerin sebebine yapışır. Rabbin şu sözüne yapışarak işlerini kolaylaştırır.

“Allah’a kaçın.”²⁵

Mesnevî’de dendiği gibi:

*Eğer âlemde halkın sana şu cefasını bilsen bu,
Sence gizli bir altın hazinesi sayılır.
Halkı, sana karşı kötü huylu eder de
Sonunda çaresiz kalırsın, hepsinden yüz çevirirsin.*²⁶

²⁵ Zâriyat Sûresi, 5.

²⁶ Mesnevî, çev. Veled Çelebi (İzbudak), c. 5, 1521 ve 1522. beyitler.

Bu Fasıllardan Elde Edilenlerin Zikri Hakkında

Önceki söylenenlerde zikredilenler; fiillerin ilkelerinin hâlleri, insanî nefislerin açıklanması, bu nefislerin kemali istemesinin keyfiyeti, detayların görülebilmesi için iyice düşünmek ve fasıllarda zikri geçen konularda takip edilen usûl hakkındadır. Şimdi, eğer insanın gelişmesinin başlangıcını, terakkî²⁷ mertebelerini ve kemal arzusunu değerlendirip bulmaya çalıştıysan; onun oluş gayesini ve bu gayenin derecelerini de araştırıp bulmaya çalışman gerekir. Mebde' ve gaye bir olsa bile her ikisinin mertbe ve dereceleri vardır. Mebde' için mertbe ve dereceler vardır ki, hepsi mebde'nin bir türüdür. Aynı biçimde gaye içinde mertbe ve dereceler vardır ve onların hepsi de gayenin bir türüdür.

İkinci ve üçüncü bölümden şu öğrenildi: İnsan iki yönlüdür ve onun iki neşeti vardır. Onlardan birisi, değişen ve fenâyı kabul eden cismânî yöndür. Diğeri ise sürekli feyiz veren illetinin devamı ile daima sabit ve aydınlatıcı olan nefsanî yöndür. Bâki olan Rabbinin hayatı ile hayat sahibidir. Allah Teâlâ'nın sözünde geçtiği gibi:

*“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”*²⁸

²⁷ Terakkî: “Bir hâlden başka bir hâle, bir makamdan diğerine, bir mârifetten diğerine geçme.” Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 489.

²⁸ Rahman Süresi, 26-27.

Cismânî yönün hayat ve bekâsı nefsanî yön vasıtası ile. Ondan buna yardım ve feyz ulaşır. Eğer bir lahza olsun feyz kesilirse (maddî yapı) hızlıca harap olur ve binası da yıkılır. Âletleri çalışmaz olur, sûreti parçalanır.

Sen insanın mebd'isini bilmek ve araştırmak istersen; ruhanî ve cismânî yönlerini toplayan cevherinin ilkesini araştırmak gerekir. Cismânî cevherinin ilkeleri mutlak cisim ve ilk heyûlâdan tertip olunmuştur. İlk heyûlânın zâtı dışında bir sıfatı, süsü ve uzanım ve boyutlarda yayılma dışında bir sûreti yoktur. Cismani ilke kuvvetin, cehaletin, kaybolmanın, bir araya gelmek ve hazır bulunmaktan uzaklaşmanın yeridir. Birlikten ve vücutla bağlantılı olmaktan uzaklaşmadır. Bunun nedeni, her bir cüz'ün diğerinden gizlenmesi, uçların uzaklaşması ve bazısının bazısından kopmasıdır. Bütün bütünü kaybeder; çünkü o, cüzlerin kendisidir. Sonra tabîi cisim gelir, onun tabîi sûreti vardır. O, etkin ve edilgen niteliklerin ilkesidir. Madenî cevherler buna örnektir. Sonra bitkisel cisimler gelir. Onun bir sûreti vardır ki, ondan beslenme isteği ve büyüme hareketi doğar. Bu özellik, bitki için tutma gücü ve mudga (et parçası) olmak için büyüyen nutfedir. Sonra sûreti iradeli hareket ve hissin ilkesi olan hayvanî ceset gelir. Bunun misali, çocuğun bedenidir. Sonra zararlı ile faydalı; hayır ile şer arasını ayırt eden insan bedeni gelir. Bunlar, cismânî neşeti ve hüviyeti hasebince insan için beş cismânî ilkedir. Ruhanî hüviyetine gelince, basiret ehli nezdinde bu kıyas üzeredir. Nefsanî ilkelerin birincisi, kendisi için müfret cisimle *ittisal*²⁹ vaktindeki

²⁹ İttisal: "Sonların/sınırların birleşmesine denilir." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 175.

nefsin hâli gibidir. Onun, cismânî olmak dışında bir sıfatı yoktur. Bu durumda ismi, tabiat olur. Sonraki hâli mürekkeb cismin durumu gibi olur. Bu durumda ismi, mizâc kuvveti olur. Sonra bitkisel cisimler derecesinde vuku bulması gelir. Bu durumda ismi, nâmî (büyüyen) nefis olur. Sonra çocukluk yaşları ve insanın bebekliğindeki gibi hayvanî nefse dönüşür. Sonra insanî nefis olur. Bulûğ çağındaki insan bireyi gibi olur.

Düşünme ve maslahatlarını gözetmek üzere ondan fiil ve eylemler sâdır olursa “amelî akıl”³⁰ ve “kazanılmış nefis” diye isimlendirilir. Eşyanın marifetine nazar eder ve aklî bilgiler üzerinde derinlemesine düşünürse “nazarî akıl”³¹ ve “düşünen nefis” diye isimlendirilir. Eğer nefis için ezberleme ve hatırlama gücü hâsıl olursa “ezberleyen nefis” diye isimlendirilir.

Asılları istinbat ve gerçekleri keşfetmek kuvveti hâsıl olursa “nefs-i nâtuka”³² diye isimlendirilir. Allah Teâlâ ile

³⁰ Amelî akıl: “Zannedilen bir amaç için şevk kuvvetini, tikellerden seçmeyi dilediği şeye doğru harekete geçirme ilkesi olan nefse ait bir kuvvettir.” Aygün Akyol–Mevlût Uyanık–İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 31

³¹ Nazarî akıl: “Tümel şeylerin mahiyetini, tümel olması yönüyle nefis için kabul eden bir kuvvettir.” Aygün Akyol–Mevlût Uyanık–İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 30-31.

³² “Nefs-i nâtuka, kendisi üzerinde hissi işaretlerin tahakkuk etmesi düşünülemeyen cevherdir (özdür). Cismi idare etmek, zâtını ve eşyâyı düşünmek onun hususiyetlerindendir. İnsan, bu kudsî mahiyetin bir cisim olduğunu nasıl vehmedebilir! O, rûhen coştuğunda nerdeyse fizikî âlemi terk eder ve sonsuz olan âlemi iser.” Ed. Zafer Erginli, *a.g.e.*, s. 751; “Konuşan nefis. Zâtında maddeden sıyrılmış; ancak yaptığı işte maddeye

buluşur ve hakikatleri müşâhede ederse “rûhu’l-kudûs”³³ diye isimlendirilir.

Sonra bil ki, bu iki emir arasındaki birleşme –cisim ve ruhu kast ediyorum- ikisi arasındaki terkiye ait birleşme amacıyladır. Zira o ikisi zât açısından bir, sıfat ve *haysiyetlerin* çoğalması ile çoktur. O ikisi cevherlikte birleşir. Kuvvet ve fiil, eksiklik ve tamlık, karanlık ve aydınlıkta farklılaşır. İnsan aşacağı mertebelerin ilkinde bir itibarla mutlak madde olur, başka bir itibarla da mutlak cisim olur. İkinci mertebede bir itibarla cisimden bir nevi olur, diğer itibarla da türsel sûret olur. Üçüncü mertebede büyüme kabul eden olması yönünden bitkisel cisim olur. Büyüme, dönüşüm iradesi ve benzerini doğurması gibi bitkisel eylemlerin faili olması yönünden bitkisel nefis olur. Dördüncü mertebede mahsûsattan edilgen olması ve iradesi cihetinden muhtelif mekânlarda hareket eden hayvanî beden olur. Duyu organlarını kullanması ve iradesi ile hareket etmesi itibarı ile hayvanî nefis olur. Beşinci mertebede bir yönden insanî beden olarak isimlendirilir. Bir yönden de insanî nefis olarak isimlendirilir.

Böylece, diğer mertebe ve menzillerin o hakikat için hâsıl olan bu ikiliğe yükselişi, isimlerin birlik içre olduğu

bitişik olan bir cevherdir. Feleklerin nefisleri de böyledir. Akla da nefis-i nâtika denir.” Ethem Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 366.

³³ Rûhu’l-kudûs: “...İslâm tasavvufunda Rûhulkudûs âlem-i melekûtun iki kısmından birinde belirleyici rol oynar. Buna göre Kerrûbiyyûn diye anılan birinci kısmın başında rûh-ı a’zam (Hz. Peygamber), sonunda rûh-ı kudsi (Cebrâil) bulunur. Rûh-ı kudsi ‘rahmanî nefes’ mânasıyla gönüllere ilâhî bilgileri aktararak onları ihya eden Cebrâil için kullanılır.” Mustafa Uzun, “Rûhulkudûs”, *DİA*, c. 35, s. 217-218.

ilâhî birlik âlemine iniş ve çıkış cihetine kıyasladır. Eksiklik ve kusur, çokluk ve parçalanmanın kaynağıdır. Görmüyor musun ki, nabzın atışı kuvvet açısından kuvvetlenince birleşir ve düzenli olur. Eğer zayıflarsa ayrılır ve düzensizleşir. Lambanın alevi, fitilinin yağı azalınca kozalak gibi olan şekli bozulur ve sayıca artar; çünkü yağın azalması alevlenme gücünü azaltmıştır.

*Cem'iyet*³⁴ makamından çıkıp *tefrika* âleminde gerçekleşen insanî nefsin hâli de böyledir. Kâmiller için ahirette hazırlanacak olan tamam (ilim, nimet ve mertebeler) ve kemâli elde etmek için aslî varış yerine dönmeyen her ne varsa; onun için Ahadiyyete ait çokluğun özündeki birlik hâsıl olmaz. (Eğer bu dönme gerçekleşirse) bu durumda nefis her şeyi ile duyma, görme, diğer kuvvet ve azalar olur. Bedenin aynı, onun kuvvet ve nûrunun gayesi olur. Beden de gaye edindiği sıfat ve letafeti için nefsin aynı olur. Şu mısraların sahibinin ısharet ettiği gibi:

*Bardak şeffaflaştı, şarap duruldu.
İş öyle oldu ve benzeşti ki, iş karıştı
Kadeh değil, şarap sanki
Şarap değil de kadeh sanki.*

İşte böylece insanın başlangıçtaki hâlinin, onun sonundaki hâlinin aynısı olduğu bilinir. Sübhân olanın bu yurduğu gibi:

³⁴ Cem'iyet: "Bütün himmeti ve gayreti Allah'a yönelmek husûsunda kullanmak ve O'nun gayrisından yüz çevirip sâdece O'nunla meşgul olmaktır ki bunun karşısında 'tefrika' vardır." Seyyid Şerif Cürcânî, a.g.e., s. 52.

“İlkin sizi yarattığı gibi O’na döneceksiniz.”³⁵

“O, bir grubu doğru yola iletti.”³⁶

Yani birliğe iletti.

“Bir grup da sapkınlığa müstahak oldu.”³⁷ Azap ve ayrılık içinde kaldılar.

Her kim basiret ve tahkik gözü ile bakarsa her şeydeki vahdetin o şey için aslı başlangıç olarak gerçekleşmiş bir hakikat olduğunu görür. Çokluk ise sonradan eklenmiş geçici bir durumdur. Hakikatler kendini gerçekleştirip arazlar zâil olunca çokluk da zâil olur. İkincil olan arızî ayrılık fesholur.

Aynı şekilde insan hakikatinin özüne döner; aslı fitratına göre var olan birlik iklimine geri gelir; zıtlıklar yurdu ve sayılar kümesinden kurtulursa –bu, ancak kuvvet, kemal ve faal akıl ile kurulan temas sayesinde gerçekleşebilir- ondan ayıp, kusur ve cismânî perdeler kaybolur. Ondan heyûlânî kayıtlar; baş ve başlangıcın, son ve dönüşün kendisine olduğu, her şeyin melekûtu elinde olanın izni ile silinir. Şöyle denilmiştir: “Son, başlangıca dönüştür.”

Hikemî Sır Ufkundan Birliksel Nûrun Doğuşu

Bil ki, unsûrî tabîi cismin sûreti bilkuvve *cemâddir*. Madenlerin sûreti ise bilfiil cemâd olup bilkuvve bitkidir. Bitkilerin sûreti –yani bitkisel nefis- bilfiil büyüyen, beslenen ve benzerini türeten bir cevherdir, bununla beraber

³⁵ Âraf Sûresi, 29.

³⁶ Âraf Sûresi, 30.

³⁷ Âraf Sûresi, 30.

bilkuvv ve hayvandır. Hayvanın sûreti ise –hayvanî nefis-bilfiil his sahibidir, bilkuvv ve insandır. Çocukların nefisleri bilfiil his sahibidir, bilkuvv ve ise akıl sahibidir. Bulûğa erenlerin akılları bilfiildir, bilkuvv ve ise filozofturlar. Hikmet ehli filozoflar da ise bu akıl bilfiildir, bilkuvv ve meleklerdir. Cesetlerinden ayrıldıkları zaman bilfiil melek olurlar. Öyleyse madenler bitkisel cisimlere; bitkisel cisimler hayvanların cisimlerine dönüşür. Hayvanların en şerefli is i insandır.

Bu dönüşüm ve olgunlaşmalar insan olması için, nutfede ve insan cenininde ortaya çıkar. İnsanî nefis, sanki cehennem kapılarının sonuncusunda vakidir. Çünkü o, iki âlem arasında aracı ve iki konak arasında vasıta dır.

Bu makamda olduğu gibi, mevcudâtın altında toplandığı bütün mertebeleri geçen insan eğer ilim ve amel ile olgunlaşır ve *tecerrüt* ederek ahiret ilminin ışığında kazanılmış akıl derecesine ulaşırsa her mevcudât, bilfiil akıl olur. Öyleyse bilfiil akıl, rütbece altındaki mevcudâtın bütünüdür.

Bu adımlarla Rabbine yükselen nefis, sanki doğru yol üzeredir. Daha doğrusu bizatihi doğru yolun kendisidir. Diğer nefisler ise eğri ve ters bir yoldadır. Görmüyor musun ki, bitkilerin sûretleri ve oluşlarında izledikleri yol dibe doğru giden bir yoldur. Hayvan nefsi onu geçip ondan kurtulmuştur. Hayvanî sûret yatay bir yoldadır. İnsan nefsi ise onu geçmiştir. İnsan sûreti ise öyle bir yoldadır ki, yaratılışı gereği bu yol, en yüksek ile en alçak arasında dikey bir yoldur. Lakin fasit fikirler ve çirkin eylemler ile eğriliklere saparsa alçaklıkların en alçağına döndürölür. Eğer istikamet sahibi olur, Allah yolunu

tutar ve ilim -amel birlikteliğiyle ahiret âlemine yönelirse cehennem azabından kurtulur; yüce karakterli meleklerin mahalli olan rahmet ve râzılık kapısına ulaşır.

Ey nefis çalış! Derin derin düşün! Sen cennet kapısına yaklaştın. Bedenden ayrılmadan önce acele et, çalış. Takva, salih amel, doğru fikir, güzel ahlak ve yakînî ilimler ile hazırlan ve azıklan! Eğer böyle yaparsan ateş çukurundan ve elim azaptan kurtulursun. Naim cennetlerinde nebîler, siddîklar, şehidler ve sâlihler³⁸ ile beraber en yüksek kutsiyet makamında oturanların sınıfına katılmayı umabilirsin. Onlar ne iyi arkadaşlardır.

³⁸ “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır.” (Nisâ, 69) Bu âyet Fâtiha Sûresi’ndeki “kendilerine nimet verilenler” âyetini tefsir etmektedir. Dolayısıyla doğru yolun sahipleri peygamberler ile eş değerde olan siddîklar, şehidler ve salihlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Nihayetin Bilgisi

(On Fasıldır)

BİRİNCİ FASIL

Bil ki, gayenin bilgisi mebde'(başlangıç) bilgisine bağlıdır. İşaret edildiği üzere, her şeyin başlangıcı, hakikatte o şeyin gayesinin kendisidir. Aynı zamanda, başlangıç ve gayenin, oluş âleminin altında vuku bulanlardan daha üstün ve yüce olduğuna; vahdet ve cem'îyyete ise daha yakın ve daha meyilli olduğuna işaret ettik. Her ne zaman (şeyler) daha alçaklara ve daha aşağılara indi; daha çok çoğaldı ve daha hızlı parçalandı; cehenneme veya bukalara düştü.

Sonra bil ki, yaratılmışların, cem'îyyet ve vahdet âleminden iniş ve tekrar oraya yükseliş menzillerini ve bu menzillere ait hâlleri geçmesi gerekir. Gaye ve mebde'yi bilmek gerekir. Muhakkak ki bu bilgi, hikemî küllî ilimlerin ve yakînî bilgilerin parçalarının en üstünüdür.

Felsefenin ölçülerinden birisi olan burhan bilimine dair ele alınan konularda sabit olduğu üzere, cüz'î ve küllî olarak ilmin oluşması, sadece burhân-ı limmide¹

¹ “Limmî burhan, şeyin niçin olduğundan sorar. Niçin bu mevcut oldu? Âlemin varlık nedeni nedir? Varlıktan mevcûda, nedenden sonuca doğru yapılan araştırma bize limmî burhanı verir. Ateş hem kendisine hem de dumanına delildir. Ateş varsa duman vardır. Aynı zamanda ateş kendisinin varlığının delilidir.” Molla Sadrâ, *el-Mebde' ve'l-me'ad fî'l-Hikmetü'l-müte'âliye*, tsh., thk. Muhammed Zebihî, Cafer Şah Neziri; bi-ışraf Seyyid

mevzu için yakın ilkeleri (nedenleri) araştırmak yönünden olur. Konusu için yakın ilkelerden bahsedilirse ilim cüz'î olur. Eğer onun için uzak ilkelerden bahsedilirse ilim küllî olur. Feleğin devrî hareketi gibi bir meselede problem bir olursa onda iki farklı ilim araştırılmış olur: tabiî cüz'î ve ilâhî küllî. Öyle ki, bir seferinde, tabiatlarda madde ve sûreti cihetinden feleğin hareketine benzemesinin sabit olması mümkündür. Sûret ve madde, yakın iki nedendir. Tabiat araştırmacısı der ki: "Tabiat orada birdir. Madde basittir. Hey'et ve sıfatta ihtilaf yoktur. İlim yakın ilkeler cihetinden hâsıl ve cüz'î olur. Çünkü o, zıddı olmayan tabiatı en orta olarak (kıyasın orta terimi olarak) alınmıştır. *Basit* maddede ihtilaf olmaz. Ona fesat veya değişimin ulaşması imkânsızdır." İlahiyatta birçok kez sabit olduğu üzer eârif filozof da der ki: "Fâil olmak, *ayrık aklın* bir işidir. O (emr), mutlak hayırdır. Gâî illet, en uzak sebeptir ki, kendisinden daha tamamı olmayan mutlak vücûddur."

Tabiat araştırmacısı, madde ve tabiat olduğu müddetçe limmî burhânı verir. Ârif filozof ise 'daimi limmî burhân'ı mutlak olarak verir. Zıddı olmayan maddeyi ve tabiatın devamının illetini verir. Onun gerektirdikleri de devam eder.

Toparlarsak, eğer burhan *mukârin* (bitişik, yakın) illetleri verirse ilim düşük ve cüz'î olur. Eğer *müfârik* (ayrık, uzak) illetleri verirse ilim yüce ve üstün olur. Mukârin illetler, hareket âleminde gerçekleşen madde ve sûrettir. Müfârik illetler hareket âleminin üstünde gerçekleşen

Muhammed Hameneî, Bünyad-ı Hikmet-i İslami Sadra, Tahran: 1381, c. 1, s.145-146.

fail ve gayedir. O âlem, kutsî âlemdir. Bu, filozofların *Şifâ* ve diğer kitaplarda zikrettikleri konulardandır. Bu söyle-
nenler üzere ilimlerin en üstünü, ilmî konular olmaları
yönünden mebbe-i a'lâ ve *en yüksek* gayenin halinden
soru soran ve araştırma yapan ilimdir. O, rubûbiyyet il-
midir. O, ilimlerin en şerefli ve sanatların en faziletlisi-
dir. Onunla insan için ulvî melekler derecesi hâsıl olur.
Onunla bilen olması yönünden bir şeyi bileninin merte-
besi, eğer ilimde derinleşmişlerden ise *aynı* ile bilinenin
mertebesidir.

Akleden ile akledilen arasındaki birliğin manası
Meşşâilerin² önde gelenlerinden Porfiryus (Porphyrius)
için keşfolundu. O, filozofların en önde geleni ve en bü-
yüğü olan Aristo'nun (Aristoteles) öğrencileri içerisindeki
en üstün filozoftur. Allah'a hamd olsun ki, keşf, burhan
ve ruhanî ilimler sahibi olup imanda bizi geçmiş olan
pek çok Müslüman tanıdık. Onlar Porfiryus'un yolunu
tuttular ve ona muvafık oldular. Şeyhlerin Reisi İbn Sînâ
(k.s.) da bazı kitaplarında, akleden ve akledilen birliğini
inkârından vazgeçen bir tavır sergiledi. Bu güne gelince,
kendisini bu mevzuda Allah'ın büyük bir nimetle ni-
metlendirip seçtiği bir kişi dışında tahkike ulaşmış kim-
seyi bulamadık.

² “İslâm toplumunda Aristo sistemini temel alan felsefî hare-
ketlere verilen ad. Sözlükte “yürümek” anlamındaki meşy kö-
künden türemiş olup “çok yürüyen” demek olan meşşâ’ keli-
mesine nispet eki getirilmek suretiyle üretilen meşşâî, Aristo
doktrinini benimseyen kimseyi ifade eden Grekçe peripateti-
kos terimini karşılamak için kullanılmakta, söz konusu dok-
trine de meşşâîyye (peripatetizm) denilmektedir...” Mahmut
Kaya, “Meşşâîyye”, c. 29, s. 393-396.

Konuyu toparlarsak; mebdе' ve me'âda dair marifet ve en yüksek amaçlar ile en önemli maksatlara yönelen kulların nefislerinin döndükleri bu ilim; faydalı bir ilaç, en büyük kalkan ve kırmızı bir *iksirdir*. Özellikle bu ilme karşı inkâr ve inat eklenmiş bir cehalet içinde olmak, tatlı bir zehir ve öldürücü bir hastalıktır. Bu ilme dair cehaletten dolayı, ölüm anında ayrılık acısı; cehalet hastalığının nefisler için yarattığı hastalıktan dolayı da diriliş anında korku oluşur. Geçen bölümde insan varlığına dair hakikatleri içeren ilkelerin mukaddimesini açıklamıştık. Gaye ilmi, mebdе' ilmine bağlıdır. Her kim nereden geldiğini bilirse nereye gideceğini de bilir. Her kim tek tek tabii ve iradî gaye içeren fiillerini düşünürse; fiillerinin bizzat kaynağı olan ilkeyi derinlemesine analiz ederse; onların ortaya çıkışları için bizzat gayeleri araştırırsa; yakinen bilir ki, onlardaki gaye, en mükemmel biçimde ilke olan şeyin aynıdır. Yeme fiilinin çıkış nedeni olan faili örnek verirsek, doymayı ve kendisinde lezzeti tasavvur eden olarak aç olması şartıyla o, insanın zâtıdır. Gaye, insan için doyma veya lezzet almadır. Misal olarak, doymanın mahiyeti hayalî varlığı bakımından yemenin fail illetidir. Aynî varlığı hasebince doyma, yemenin zâtî gayesidir.

Burada insan için vücudî aynî, vücudî hayâliden daha güçlü ve şiddetlidir. Bu misalde vücut eksiklikten kemâle, zayıflıktan kuvvetliye doğru hareket eder. Vücûdun bir kısmındaki farklılıkları ile beraber fail *aym* ile gayedir. Bu durum, bu âlemdeki vâki bütün failler için de geçerlidir. İnsanın hakikatinin durumunu da vücûdundaki değişimlere göre fail ve gaye arasındaki ilişki üzerine kıyas et.

Bu hedeflenen şey iki mukaddeme ile hak ettiği açıklamaya kavuşur. Birincisi; insan, varlığının ortaya çıkması yönünden tabîi sûrete sahip nutfeden oluşumu esnasında tabiat ve madde, nefis ve bedenın dönüşüm ve değişimlerinde var olmaya devam eder. Tavırdan tavra, sûretten sûrete, hâlden hâle geçer. Bu durum beden ve nefsin onda olgunlaştığı vakte kadar sürer. Bu *emir*, nefis ve bedenın hâllerinden her birinin görülmesinden ortaya çıkan bir durumdur.

Bedenın hâllerine gelince, öyle ki insan, zâtî tavırlarındaki dönüşüm ve geçişin ebedi olduğunu görür. Nutfeden, cenin ve oradan çocukluk, sonrada gençlik, yaşlılık ve ileri yaşlılık dönemine kadar oluşumuna devam eder.

Tavır ve dönüşümlerinde nefsin hâllerine gelince, bir vakitte onun için ancak cismi koruma işi oluştu. Sonra cisim için büyüme ve beslenme gücü hâsıl oldu. Sonra bedenının benzerini oluşturma, yani üreme gücü hâsıl oldu. Bu mertebeler hareket etme açısındandır. İdrak mertebelerine gelince bir vakitte sadece cüz'î his ve şuur makamında oldu. His derecesinin başlangıcı ve en eksiği dokunma hissidir. İncirdeki kurda kadar bütün hayvanlar bu histen hâlî değildir. Muhakkak ki o, kendisine iğne batırılınca yumulur. Hayvanlar bununla bitkilerden farklılaşır. O mertebeden sonra koklama, sonra diğer zâhirî hisler gelir. Sonra bâtınî idrak hisleri hâsıl olur. Sonra da dereceli bir biçimde aklî idrak güçleri hâsıl olur.

Bilindiği gibi, nefis ve bedenden her biri hareket etmekte, yer değiştirmekte, yolculuk yapmakta ve hâlden hâle geçmektedir. Hakeza, bu dünya evinden, bu hayatın batıl olduğu yere göçer. Nefis ve bedenın bir araya

gelmiş sureti, bâtil olur.Bu ikisi arasında ayrılık ve uzaklaşma gerçekleşir. Sonra bu ayrılış durmaz, hatta yersel çözülmeyi bırak, mahzâ heyûlâ olana kadar bedende en uç noktaya kadar erişir. Nefis, *tek* ve *kahhar olana* dönmede bütün çabasını gösterir. Anla!

O ikisinin ikincisi, bir mertebeden diğerine, bir menzilden diğerine tabiat ve karakteri ölçüsünce yönelen ve dönüşen her şeyin, şüphe yok ki -her bir aşamadan diğerine yolculuk yapıp intikalde bulunur- onunla huzura erecek, orada sükûna erip yerleşeceği zâtî tabîî gayesi olur. İstikrar aradığı menzilin ve karar yurdunun, cevheri ve zâtında ona doğru nispet olunan mertebe ve dereceleri için yurt edinme açısından daha iyi olması gerekir. Bu şey ancak zâtının mebdesi ve vücûdunun mukavvimi olur.

Gaye, odur ki, şeyin kendisine doğru yolculuk ettiği- dir. Kendisine doğru yolculuk edilenin, ondan ilk ayrılmanın gerçekleştiği şey olması gerekir. O, tabîî vatan ve aslî madendir. Onun dışında ortada yer alan menzil ve sınırlar vardır. Zira bunların hepsi tabîî ve aslî karar yeri olsalar idi bunlardan kaçış diğerlerine yöneliş olmazdı. Rahmet ve ilâhî inayetin devamlılığına tutunan şey, kendisine uygun en şerefli hâllere, hakkında tasavvur edilen en yüksek makamlara tutunur. Zorlama gibi ârız durumlar hariç, onu bırakıp başkalarına intikal etmez. Zorlayıcı etmen ise daima ve çoğunlukta olmaz; bilakis nadir ve az olur. Çünkü Allah'ın rahmetinde engelleme yokken, O'nun cömertlik ve inayetinin eseri olan âlemde ise cimrilik, sıkışma, azaltma yoktur. İşte böylece Allah'ın sünneti değişme ve dönüşmeye uğramaksızın devam eder.³

³ “(Bu,) Daha önceden gelip geçenler hakkında (uygulanan) Allah'ın sünnetidir. Allah'ın sünnetinde kesin olarak bir değişiklik bulamazsın.” Ahzâb Sûresi, 62.

Feyiz bağışlanmış ve rahmet ise yayılmıştır. Her şey hakkında düşünülen en yüksek tasavvuru, en uygun gelişimi, zâtını taşıyanı ve vücûdunu yayanı kabul eder. Âlem bütünü ve parçalarıyla en iyi yönlerle ve en üstün sistemlere sahiptir. Şeylere yönelmiş afetler ve noksanlıklara gelince, bu âlemde ve var olan şahıslarda ara sıra normalin dışında bir yolla mizâclarda çok az görülen bir durumdur. Bazen ister dünya, bazense isterse ahirette görsün, noksan ve kusurlu olanların zâtlarına dönen maslahatlar vardır. Söz, aslî tabiatlar, fiiller ve zâtî etkileşimler ile ilgilidir. Onların zorlamalı eylem ve etkileşimleri ile ilgili değildir. Bir yöne doğru tabiatı icabı yönelen her şey şüphe yok ki, zâtî bir gayeye sahiptir. O, onun için en şerefli hâllerdendir. Elbette eğer onu engelleyen bir engel ve yolunu kesen hâricî bir mâni yoksa O'na döner. Eşyayı tabiî isteklerinden alıkoyan engeller nadirdir, daimî değildir. Yerinde buna işaret edilip açıklandı. Zorlama etkenler hızlı veya yavaş kalkınca her şeyin dönüşü, *en yüksek iyiye*; Allah'a olur:

*“Dikkat edin bütün işler O'na döner.”*⁴

Uyarı ve Tembih

Hiçbir kişi, gaye ve mebde'den murat edilenin itibarı şeylerden olan zaman ve vakit olduğunu vehmetmesin. Hatta gençliğin yaşlılığa önceliğinden, birinin geçmişte diğerinin ise şimdiden mücerret bir şey olduğunu bilsin. Bilakis murat edilen şey, tabiat ve zâta göredir. Her malul, öncelenmiş bir hâdis durumdur. Onun olmasının anlamı; vücûdu için zâtî bir sebep, hazırlayıcılar, illetine

⁴ Şura Sûresi, 53.

onu yaklaştırıcılar ve tahakkuk etmesi için etmenler olmasdır. Ve yine onun için kendisine katılması ile kemale erdikleri ve kendisine doğru yol aldığı şeyler vardır. Nasıl olmasın ki! Zamanın mahiyetinin kendisi, bitişik niceliksel şahsi hüviyetine göre mebdе' ve gayesi olan şeylerdendir. Bu manayı zikretmiştik. Önce olma ve katılma, zamansal anlamda değildir. Böyle olmazsa zamanın başka bir zamanla öncelenmesi ve veya ona katılması gerekir ki, bu, muhaldir.

İnsanın Yöneldiği Son Gayenin Mahiyetinin Açıklanması Hakkında

Önceden işaret edildiği üzere, şeyin tamam olması, ancak sülûkunun nihayete ermesi ile hâsıl olur. Sadece tabiatına uyumlu ve zâtına uygun aslî hâl üzere tamam olur. Diğer bütün hâllerden bu son hâl üzere olamayan her şey, zâtına garip ve ondan ârîdir. Şüphesiz ki, şeyin garip hâlleri ondan zâil olur. İşaret edildiği üzere, şey, sonunda sahip olduğu ilk sıfata döner.

Aslî hâl yalnızca tabiî sığınakta hâsıl olur. Nefis için tabiî sığınak, bu âlemin bâtını ve görünenin gayb yönü olan ahiret âlemidir. O, insanî nefislerin âlemi, yurdu ve gerçek dönüş yeridir. Nefis oraya ulaşmadıkça sükûnete eremez; huzursuzluklarından emin olamaz; istikrara kavuşamaz. Nefis sonunda ulaşacağı aslî yurdunda onu yaratanın gücü ile diri, seçen, latif, âlim ve kâdirdir. Kendi âleminde gezmektedir, yaratıcısı katında sevinçli ve mutmaindir.

“Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclislerindedirler.”⁵

⁵ Kamer Sûresi, 55.

O, öyle bir cennettir ki, akli babamız ve nefsanî an-nemiz oradadır: Âdem ve Havva.

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada diledi-
ğiniz gibi bol bol yiyin.”⁶

Nefis, Âdem ve Havva’dan vaki bulan kusurdan do-
layı bulunduğu âlem ve ikamet yeri olan Rabbine ait
cennetten düştü. Aşağılara indi ve bu âleme dönüştü.
Hayatı ölüme, nûru karanlığa döndü. Kudreti acizliğe,
ihtiyarı mecburiyete, kararlılığı kararsızlığa, letafeti de
kesafete dönüştü. Keramet, şeref ve kemâli, zillet, al-
çaklık ve noksanlığa dönüştü. Cem’iyyet ve vahdeti, tef-
rika ve *kesrete* sürüklendi. Her kime şiddetli hastalık ve
ateş bulaşırsa onda garip pek çok eser zâhir olur. Şid-
detli ısı, ateşin alametidir. Büyük ağırlık, yerin sıfatıdır.
Vücudunda şişen yerlerin ve heyecanlanmasının nedeni
havadandır. Sanki yağmur damlaları gibi damarlarından
derisine ter akın eder.

İşte böylece önceki aslî hâline geri döner. Ondan do-
ğan bu şeyler tek tek yok olur. Sonra bütünüyle kaybo-
lur ki, sanki hiç olmamış gibi olur. Sonunda ilk baştaki
gibi olur.

Bunun gibi, mertebesi ve aslî neşetinden düşüşte olan
nefsin hâline muhtelif işler oluşur: Eksikliği ve ona
dâhil olan zayıflığı sırasında kuvvetler, erkânlar, azalar
vb gibi. Tıpkı bunun gibi, akıl makamından tabiat ma-
kamına inişi sırasında küllî nefisten de felekler, unsurlar
ve mürekkebler neşet eder. Sonuç olarak, aslî vatandan
uzak kalış zayıflık, afet, çokluk ve bölünme sebebidir. Eğer

⁶ Bakara Sûresi, 35.

aslı yurduna dönerse çokluk ve ayrılık ondan bütünüyle kaybolur. Sanki hiç olmamış gibi olur.

İşte, aslı mekânından zâil olup yabancı bir mekâna taşınan her şeyin hâli böyledir, afet ve ayrılık, mekânına dönene kadar devam eder. Aslı yurdunda toplanan bir su damlasının karar ve huzurlu olduğunu; sûret ve nakışları kendisinde gösterecek kadar berrak olduğunu; ateşin etki alanına taşındığında ise birliğin ayrılığa, ağırlığın hafifliğe, rahatının rahatsızlığa, berraklığın bulanıklığa ve düzgünlüğünün eğrilğe dönüştüğünü; sonra yurduna ulaştığında da garip hâllerinin yok olup aslî hâline tekardan geri döndüğünü görmüyor musun?

Bütün bitki ve hayvanlardan diğer elemanları da bununla kıyasla. Semendelin⁷ mekânındaki balık ve balığın mekânındaki semendel gibidir.

⁷ Suda yaşayan bir tür canlı.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Nefsin Dünyaya ve Süflî Mertebelere Tutunmasının Kaynakları ve En Yüce Âleme Yükselmesine Engel Olan Unsurî Beden Hakkında

Bil ki, bu bedendeki nefsin misali, üç ayağı bağlı olup bir ayağı serbest bırakılan koyunun misalidir. Bunun izahı şudur: Nefis bu âleme inişinde –sırf heyûlâ mertebesindeydi-, bir mekândan diğerine hareket etme konusunda cismânî tabiat kapısında hapsedilmişti. Ancak zâtının dışındaki bir kuvvet onu bir yönde hareket ettirdi. Niceliksel hareketten büyüme ve beslenme, ancak başka bir cismî tutan haricî bir kuvve ile oldu. Onu uygun yön ve taraflara hareket ettirdi. Hayvanlık kapısında farklı mekânsal yönlerde muhtelif iradeli davranışlar sergilemesi ancak his, şevk ve irade gücü ile idi. İnsanlık ve meleklik kapısındaki hareketi ise misalî ve aklî anlamlar içre hareket etmesi ve gayb âleminde gezinmesiyledir. Bu gezinme ancak bu âlemin dışından bir güçle olur.

Tabiat mertebesine intikal edince dört ayağından birisi serbest kalır. Tabiatı muktezasınca bir mekândan diğerine hareket eder. Sonra tabiat mertebesinden bitki mertebesine geçer. İkinci ayağı da serbest bırakılır. Büyüme gücü ile bir miktardan diğerine geçer durur. Hayvanlık

derecesine ulaşınca üçüncü ayağı da serbest bırakılır. Hayvanî mizâcına uygun olana doğru hareket eder ve şehvetle istekte bulunur veya nefret ettiğinden kızgınlıkla kaçır. Serbest kalan dördüncü ayağı ile Allah'ın işleri yapıp bitiren emrinin gelişine kadar, nefislerin arzu ettiği gaybî sûretlerden tasavvur ve tahayyül ettikleri şeye ulaşması yasaktır. Bu şeyler; bâtındaki gözlerin görmekten zevk aldığı, bu dünyada hiçbir gözün daha önce görmediği, hiçbir kulağın daha önce işitmediği şeylerdendir. Melekûtî kuvvetin zâtı, melekût âleminde tesbihini yapıyor ve dilediği biçimde cenneti hazırlıyor.

Nefsin bu âlemde üç ayağının serbest bırakılıp diğerinin bağlı kaldığı ortaya çıkıyor. Tabiat mertebesine varınca birincisi serbest kalıyor. Büyüme kuvveti hazır olunca ikisi serbest kalıyor. Hayvanî kuvveti gerçekleşince serbest bırakılır ve yeryüzünde istediği yönde yürür. Melekûtî kuvvete ulaşınca onun için bütün yönleriyle serbestlik ve salt hürriyet hâsıl olur. Bunun nedeni; mülk ve melekût âlemindeki seyahat ve uçmasının yanı sıra, âfak ve enfüsteki Rabbin âyetlerini görme noktasındaki kemal gücü ve bağımsızlığıdır. Görünür âlemde hayvanların sınıflara ayrılması gibi, bâtın ve gayb âlemindeki gruplar için hâsıl olan mülk ve melekût derecelerine ulaşma gerçekleşir. İlâhî sayfalarda birinci mertebeye şöyle işaret edilir:

*“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır.”*⁸

⁸ Fâtır Sûresi, 1.

Allah Teâlâ, ikinci mertebeye şu sözü ile işaret etmiştir:

*“Allah, bütün canlıları sudan yaratmıştı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah, dileğini yaratır.”*⁹

Nükte ve İşaret

Bil ki, nefsin bu cismânî âleme hulûlü (nüfuz edip sirayet etmesi) bir mertebe ve kuvvet hasebinedir. O, fikrî ve hayâlî kuvvettir. O, kendi zâtında kendisi içindir. Hayvanî, nebatî ve cemâdî kuvvetleri mertebesince üç derecede hapsedilir. Bu hapsedilme bedene göredir. Yoksa yukarıda, üç ayağı ile serbest bırakıldığını, bir ayağı ile hapsedildiğini zikretmiştik. Çünkü ondaki itibarlar farklıdır. Zira kelim burada kutsal âlemde bu âleme inişte nefsin cevherine göredir. Geçen bahis, bu âlemde kutsî âleme yükselişle terakkî ve tekâmülde olan nefsin maddî kökeni temelindeydi; dolayısıyla iki itibardan birine göre geliş ve diğerine göre ise dönüş halindedir.

Hak Sübhânehu ve Teâlâ bu mertebe ve insanî nefsin ayaklarının bu âleme burada zikredilen itibarlar cihe-tinden gelişine işaret etti. Unsurî var oluşta dört yaratılış vardır. Her birinde, hapis olunan mertebeler ve ayakların kaydığı yerlerden bazı bağ ve *hicâblar* galiptir. Bu dört unsur; cemâd, bitki, hayvan ve insandır. Bilinsin ve keşfedilsin ki, insan zâtının cevherinin serbest kalması küfür ve günahlar ile kirlenmedikçe fitratın aslına göredir. Çünkü o, bitkisel kötülükler ve hayvanî vesveselerle kirlenmiş

⁹ Nur Sûresi, 45.

olan tabiat âleminde hapsolmaktan kurtulmaya daha yakındır. Hatta ben şunu tekit ediyorum ki, –mutlak varoluşa ilaveten-hayvan dört sınıf olarak yaratılmıştır. Bu dört mertebe; basiret sahibi olmak isteyenler –eğer onda düşünürlerse-, cehennem ehlinin, zülmânî hicâblarda hapsolunanların, bir birinin üstünde bulunan üç karanlıktaki bulunuşlarının bu dünyadaki asılları hasebince örtünmelerinin, *likâullah* ve kutsal âlemi müşâhededen alıkoyan üç oluşumun keyfiyetini bilmek için insanda sabittir. Ve yine basiret sahibi olanlar, rahmet ehlinin yüzlerinin, inkişâflarının, en yüce âleme geçişlerinin ve Allah'tan perdelenmemelerinin keyfiyetini bilirler. Bu dört sınıf içirisinden diğer üç sınıfta değil de sadece insanda, zafer ve serbest kalış alametleri belirdi. Yani evcil hayvanlar, vahşi hayvanlar ve kuşları kast ediyorum. İnsanda cennet ehlinin alametleri vardır. Onların “*Vücutları tüysüz, yüzleri kılsız ve gözleri sürmeli olacaktır.*”¹⁰ Onun dışındakiler için –ki onlar hapsedilip zindana düşenlerdir-hicâblar, karanlık, setler, boyunlarında bukağılar, el ve ayaklarında bağlar vardır.

“Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır. Biz, onların önlerine bir set, arkalarına bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler.”¹¹

¹⁰ Cennet ehlinin vasıflarını bildiren bu ifade Şîa ve Ehl-i Sünnet'e ait hadis kitaplarında yer almaktadır. Allâme Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, Müessesetü'l-Vefa, Beyrut: 1983, c. 8, s. 220; Tirmizî, *Sünen*, Kitâbü Sıfatı'l-Cennet, “Bâbu mâ câe fî sıfatı sıyâbi ehli'l-cenneti”, hadis no: 2539; Dârimî, *es-Sünen*, hadis no: 2829; et-Taberânî, *Mücemû's-Sağîr*, hadis no: 1164.

¹¹ Yâsin Sûresi, 8-9.

“Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar.”¹²

Başka Bir Nükte

Zikredilenlerde, nefsin üç ayağının bu âlemde üç iple bağlanıp hapsolmasına yönelik işaretler vardır. İnsan hariç üç hayvanın her birinde cehennem ve azap ehlinin alametlerinden üç alamet vardır. Mukabilinde ise mağfi-ret ve cennet ehlinin alametlerinden insanda üç alamet vardır. Her birisi için üç bağ bulunur.

Onlardan birincisi; âfak ve enfüsteki âyetlerin bulunduğu kitabı okumak ve Allah'ın âyetlerini müşâhede etmekten alıkoyan körlük düğümüdür.

İkinci bağ; açıklama ve burhanları dinlemek ile öğüt ve nasihatleri kabulden alıkoyan kulaktaki sağırlıktır.

Üçüncüsü ise kalpler üzerindeki cehalet ve unutkanlık bağıdır.

“Ant olsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik.”¹³

Bu üç bağ üzerine diğer üç bağ şahit olarak gelir. Onlardan birincisi, dilin bağıdır ki, kulağın sağırlığı üzerine şahit olarak gelir. Dil, kulağın halifesi gibidir. İkincisi, eldeki bağlardır ki, gözün körlüğünün şahitleridir.

“Söyledikleri sözlerden ötürü elleri bağlansın.”¹⁴

¹² Maide Sûresi, 64.

¹³ Araf Sûresi, 179.

¹⁴ Maide Sûresi, 64.

Şüphesiz yazan el, gözün halifesi gibidir. Üçüncüsü, bedendeki depreşme ve alt üst olma bağıdır. Beden, nefsin halifesidir. Onun depreşmesi nefsin depreşmesinin delilidir. Tıpkı, kılıfın eğriliğinin kılıcın eğriliğinin delili olması gibi.

Başka Bir Nükte

Bu üç hayvan, fâcirlerin kitabının sûreti üzeredir.

*“Hayır, günahkârların yazısı muhakkak ki, siccindedir.”*¹⁵

Çünkü onlardan bazıları şu sûret üzeredir.

*“Her kim kitabı solundan verilirse.”*¹⁶

Onlar eğri ayaklara sahip hayvanlar sûretindedir, yani yazmaktan ayrılmış ve yasaklanmıştır. Onlar kemâl ehlinin eylemleri ile kemâle ermekten acizdirler.

Onlardan bazıları ise *“Her kim ki, kitabı arkasından verilirse”*¹⁷ sûretindedir. Onlar kuşların sûreti gibidir.

Onlardan bazıları siccîn ehlinin kitabı sûreti üzeredir. Yerin derinlerinde elleri ve ayakları kesik bir halde hapiste oldukları için azap ehlinin hey’eti üzere uykuda gibidirler.

Dördüncü hayvana gelince o, insandır. Onun sûreti *“Her kim ki, kitabı sağ tarafından verilirse”*¹⁸ sûreti üzeredir. O, illiyyîn’in iyilerindendir. Şüphesiz ki, insanlık sûreti, hayvanların dışkı ve pisliklerinden, unsurların kirlerinden temizlenip kerim kılınmış ve yücelik cihetinden

¹⁵ Mutaaffin Sûresi, 8.

¹⁶ Hakka Sûresi, 25.

¹⁷ İnşikâk Sûresi, 10.

¹⁸ Hakka Sûresi, 19.

üstün kılınmıştır. Nefiste, *yazarının* kerametine dair açık deliller vardır. Bu fitratı hasebince onun menzilesine dair, el-Melikü'l-Hakk'ın katına ve en yüksek melekût âlemine yakınlaştırılmışların şehâdeti vardır. Allah'ın şu sözü ile buna işaret edildi.

*“Hayır! Şüphe yok ki, ebrârın kaydı illiyyîndedir. İlliyyînin ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır. Ona, Allah’a yakın olanlar şahit olur.”*¹⁹

İnsanın aslî cevherinde yüce âlame, mukarrebîn huzuruna ve melekler, nebîler, şehitler ve sâlihler ile beraber doğruluk makamına oturmaya yönelik deliller vardır. Bu aslî cevher eğer Allah yoluna koyulur ve sırat-ı müstakim üzere istikamet bulursa, kerrûbiyyînin kanatları ile uçarsa başları tersine dönmüş hayvanların derecesine düşmez, bedenleri alt üst olmaz, el ve ayakları bağlanmaz. Ancak sadece dış görünüş, uhrevî saadet rütbesine ulaşmak ve ebediyet kerametine nail olmak için yetersizdir. Hayvanlarda kınanan şey sûret ve hey’et hasebince hayvan oldukları şey değildir. Kınanan yalnızca insan sûreti üzere olup da hayvanlaşanlardır.

*“Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.”*²⁰

Eğer fâcir ve cahil insan bedensel güzellik yönünden en güzel olsa da nefsin cehaleti yönünden anlamca en çirkin olandır.

¹⁹ Mutaffifin Sûresi, 18-21.

²⁰ Furkan Sûresi, 44.

DÖRDÜNCÜ FASIL

İnsanın, Sağlam İpe ve Sapasağlam Kulpa Sarılması Halinde Tabîî, Nebatî ve Hayvanî Sürçme ve Kaymalardan Kurtulmasındaki İlâhî İnayet Hakkında

İşte böylece, insan ayakların kaydığı yerden kalkıp melekût âlemi ve Allah ile buluşmaya doğru, semavî kitapların yardımı ve Rabbânî kelimelerin ilkası ile üç yönden biri üzerinde yükselişe geçer. Birincisi, aklânî en yüksek melekûtî âlem ile ittisali sebebiyle sarîh vahyin müşâhedesidir. Ortada olan yön ise ikinci yöndür. Bu, semavî, nefsanî, orta melekût âlemi ile ittisali sebebiyle hayâlî, misalî hicâblar arkasından vahiy meleşini müşâhede ve vahyi mûlahaza etmektir. En düşüğü ise yeryüzüne ait beşerî en aşağı melekût ile ittisali cihetinden âyetleri ve uyarıları dinlemedir. Bu üç mertebeye Allah Teâlâ'nın şu sözünde işaret edilmiştir:

*“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dileğini vahyeder.”*²¹

Bu kelime ve âyetleri his ve idrak eden kapılar: göz, kulak ve özellikle kalptir. Bunlar, Allah'ı bilmenin ve üç

²¹ Şura Sûresi, 51.

yoldan insanın zâtına gelen melekûtî bilgelere muttali olmanın ilkelerinin sebepleri olur. Bu üç yolun sayısı, üç millete inen semavî kitapların mertebelerinin hizasında bulunur. Onlar Yahudiler için Tevrat, Hristiyanlar için İncil ve Müslümanlar için Furkan'dır.

Bu işareten bilindiği üzere, nefsin zülmânî âlemlerden kurtulup yüce âlemlere yükselişinin en güçlü sebebi, âfak ve enfüsteki âyetleri akledip akıl sahipleri iyice düşünsün diye Allah'ın nebîler yollaması ve halkı hidayet etmek için melekler ile vahiy göndermesidir. Böylece onlar Allah Teâlâ'nın şu sözünde buyurduğu gibi:

*“Varlığımızın delillerini ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.”*²²

Bu âyetler, Allah'ın sağlam ipi ve insan nefsinin ona yapışacağı sapasağlam kulpudur. Nefis, Allah'ın inayeti ve güzel tevfiği ile zikredilen üç ayağın sürçüp kaydığı yerden kurtulur.

²² Fussilet Sûresi, 53.

BEŞİNCİ FASIL

**Âfak ve Enfüsteki Âyetlerin
Beyanı Hakkında**

Bil ki, Allah Teâlâ göğü yarattı ve onu, bu âlem ile ahiret âlemi arasında hicâb konumundaki bir aracı kıldı. Ve yine onu nûr ile karanlık arasında hicâb vazifesi icra eden bir gölge kıldı. Onun, birlik ve tamlıktan bir payı ve o ikisinin mukabilinde olmaktan dolayı da bir payı oldu. Onun zâtı sûreti, miktarı, keyfiyeti ve yerleşik arazları hasebince bilfiildir. Onda nispet ve durumlar dışında kuvve yoktur. O nispet ve durumlar, zât ve cevherinden çıkan ve bir şeye katılan en zayıf arazlardandır.

Feleklere ait hadiseler mücerret nishî işlerdir. Bazısı bazısına değişir ve dönüşür. Onda tezat ve fesat daha kolay bir arazda ve ondan daha kolay bir sıfatta gerçekleşir. Dört unsur misali, Allah onu dörde böldü. Dörtten her biri; baharlık, yazlık, güzlük ve kışlık gibidir. Birincisi, havanın misali gibidir. İkincisi, ateş gibidir. Üçüncüsü, yer gibidir. Dördüncüsü, suyun misalidir.

Sonra âlemi, bir ülkenin halkı gibi kademelendirdi. Kullarından en özellerini –ki onlar meleklerdir- zikir ve tesbihle Hak ile oturanlar kıldı. Onlar O’na kulluk etmekten dolayı büyüklenmez ve yorulmazlar. Ara vermeksizin gece ve gündüz tesbih ederler. Sonra kerrûbîlerden

birisini kendisine kapıcı kıldı. Ona yaratılışının ilmini öğretti. O ilim, fiilinin icmaline dair mufassal (ayrıntılı) ilimdir. Ona *ilim* isminden tecelli etti. Onu 'Nûn'²³ ve 'Rûhu'l-A'zam'²⁴ diye isimlendirdi. Allah Teâlâ'nın ilim hazretinde tutulu kalmaya devam etti. O, ilâhî divanın başıdır. Sonra bir meleşî kâtip kıldı. *Nûn* vasıtası ile icmâlî (bütünsel) ilmin ayrıntılarını ona öğretti. Bu melek, divanının kâtibi oldu. Ona Kadîr ismi ile tecelli etti. Sonra nazarını tedvin ve satırlar âlemine yöneltti. Onu 'Kalem-i A'lâ'(yüce kalem)²⁵ ve kaza âlemi olarak

²³ Nûn: "Hakk'ın icmâlî ilmidir. Nûn harfinden, teşbih yoluyla divit kasdolunmuştur. Çünkü ilmî sûretleri ihtivâ eden harf ve kelimeler, icmâlen mürekkepte mevcûd ve mûndericidir. 'وَالْقَلَمُ' kelâm-ı ilâhisinde 'ن' ahadiyyet mertebesinde olan icmâlî ilim, 'وَالْقَلَمُ' ise tafsîlî ilimdir." Seyyid Şerif Cürçânî, *a.g.e.*, s. 92.

²⁴ Rûhu'l-A'zam (En yüce ruh): "Bu, insanî ruhtur, ilâhî zâtın mazharıdır. Hiç kimse onun çevresinde dolaşamaz, ona ulaşmak isteyen ulaşamaz. Onun aslını ve özünü Allah'tan başkası bilmez. O'ndan başkası bu emele nail olamaz. O, Akl-ı Evvel'dir. Hakikat-i Muhammediye'dir. Nefs-i Vahit'tir. Hakikat-i Esmâiyye'dir. O, Allah'ın kendi sûreti üzere yarattığı ilk varlıktır. O, en büyük halifedir, nuranî cevherdir. Onun cevheriyeti de onun ilminin mazharıdır. O, cevheriyet itibariyle Nefs-i Vahide ve nuriyet itibariyle Akl-ı Evvel diye adlandırılır. Nitekim onun için, büyük âlemde Akl-ı Evvel, Kalem-i A'lâ, Nûr, Nefs-i Külliye, Levh-i Mahfûz ve daha başkaları gibi mazharlar ve isimler vardır ki, insanî olan küçük âlemde de onun, ehlu'llah'ın ve başkalarının ıstılahındaki mertebelerine ve zuhuratına göre mazharları ve isimleri vardır. Bunlar sırdır, gizlidir, rûh, kalp kelime, gönül, yürek, göğüs, akıl ve nefistir." Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 305.

²⁵ "...Naslarda varlığından bahsedilen ilâhî kalem, bütün yaratıkların aslını teşkil eden akıllar nazariyesinin ilk basamağını

isimlendirdi. Sonra zümrüdi bir levh yarattı. Sonra ona, din gününe kadar yaratıkları içinde olacak şeylerden dilediklerinin hepsini yazmasını emretti. Onu, kaderi bilen kıldı. Her şey bir kader iledir. Küçük-büyük her şey Levh-i mahfûz'da yazılmıştır. Onu hocalık makamından öğrencilik mertebesine indirdi. Onun, Hak'tan vasıtalı ve vasıtasız tecellileri vardır. En şerefli makamda Nûn için, ancak bir tecelli vardır. Allah Nûn'a icmal ilimlerinden 360 ilmi kalem ile yaymasını emretti. Her ilmin altında, ancak Allah'ın ve kullarından dilediğinin ihata edebileceği ayrıntılar vardır.

Bu hakikatten dolayı Allah, feleği 360 derece (dairesel) kıldı. Her bir mücmel derece, Allah'ın dilediği noktaya kadar, dakikaların ayrıntıları, saniye ve saliselerden kıyamet günü gelinceye dek yaratıklarında zâhir kıldıklarını içerir. Sonra Allah Sübhânehu halkın üzerinde 12 *velî/va-linin* yönetici olmasını emretti. Onların kararlaştırıldıkları yer, surların burçları gibi en uzak felek burcudur. Bu

oluşturan ilk akıldır (el-aklû'l-evvel). Zira yöneltilen hitapları vasıtasız olarak anlayan akıldır. Allah'ın yarattığı ilk soyut varlık olan akl-ı evvel, kendi zâtını ve başlangıcını idrak etmesi açısından akıl diye adlandırılırken diğer varlıkların meydana gelişi ve bilgilerin yazılışında vasıta olması bakımından kalem, nübüvvet nurunun yayılmasına aracılık etmesi itibarıyla de nûr-i Muhammedî diye isimlendirilir. Buna göre ilk akıl ve aynı zamanda en yüce kalem tek bir nurdan ibarettir. Bu nur kula nisbet edilince akl-ı evvel, Hakk'a nisbet edilince kalem-i a'lâ adını da alır. Nitekim bazı rivayetlerde ilk yaratılan varlığın kalem olduğu belirtilirken diğer bazı rivayetlerde Allah'ın ilk yarattığı şeyin akıl veya bir cevher olduğu bildirilmiştir. Bu ise akıl, kalem ve cevherin aynı şey olduğunu gösterir..." Yusuf Şevki Yavuz, "Kalem", *DİA*, c. 24, s. 243-245.

on iki veliden her biri için oturduğu bir burç vardır. Allah onlar ile Levh-i nahfûz arasındaki perdeyi kaldırmıştır. Orada, yaratılmış sûretlerin hepsini görürler. Hakk'ın dilediği oranda, olanların rızık ve isimlerini, Hakk'ın kıyamet gününe kadar önlerinde olanlardan halk âlemine çıkaracaklarını orada yazılmış görürler. Onların nefislerinde hepsi nakşedilip yazılmış ve onlar da onu öğrenmişlerdir. Sonra Allah o velilerden her birine onlar için yedi semada başkan ve koruyucu kılmasını emretti. Onlar için koruyucu olan her semanın başkanı bu velilerden onlara ilka edilen ve onunla emredildikleri şeyle unsurî âlemin maslahatlarını gözetir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu sözünde geçtiği gibi:

*“Her göğe emrini vahyetti.”*²⁶

Allah bu başkanların yıldızlarının cisimlerini ışıklı ve dairesel kıldı. Ona nefsanî ruhlar üfledi. Onları, bu yedi gökte indirdi. Her bir semaa bir cisim verdi. İçinde hareketli ve hızlı feleklerin yüzdüğü her bir feleğe bir başkan verdi. Bunlar dönenler(merkezler) ve dış ufuklar (dış yüzeydekiler) gibidir. O, onlar için binici için at gibidir. Öyleyse onların, âlemin hadiselerinde tasarrufu vardır ve Allah'ın emri ile ona doğru bakarlar. Onlar için bekçi ve yardımcılar vardır ki, sayıları bini geçer. Her bir felek için, her gün ve gece bir kere memleket üzerinde onlar ile dönen felekler vardır. Bu gökler ve yer ülkesinden asla hiçbir şey kaçamaz. Velî, başkan ve bekçilerin hepsi bu vekil ve en büyük melik olan Allah'ın rahmet kapısına tutunmuş yazıcıların hizmetiyle ilgilenirler.

²⁶ Secde Sûresi, 12.

İşte böylece, Melik'in her gün memleket ahalisinin hallerini yönetmesi gerekir. Allah Teâlâ der ki:

*“O her gün bir iştedir.”*²⁷

Çünkü göklerde ve yerde olan herkes hâl ve makamının dili ile ondan ister. O da onları ayakta tutup kemâle erdiren şeyi onlara verir. Bozulup kaybolanı korur. Âlemi korumak onu yormaz. O, yüce ve büyüktür. O'nun, ondan başka işi yoktur.

Bunun için ilâhî sünnet yürürlüktedir.

*“Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler O'na yükselir.”*²⁸

*“O, her işi hakkıyla düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanamız.”*²⁹

Yaratılışın hedefi biz olduğumuz için, tüm bu veliler/valiler, temsilciler, hizmetkârlar ve kapıcılar bizim emrimize verilmiştir. Bizim hakkımızda Allah buyurdu ki:

*“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir.”*³⁰

Allah Tevrat'ta şöyle buyurdu:

“Ey Âdemoğlu eşyayı senin için, seni ise kendim için yarattım.”

Allah bu âlemin işlerinin yularını onların ellerine verdi. O velilerin altında yardımcı, bekçi ve hizmetçiler

²⁷ Rahman Sûresi, 29.

²⁸ Secde Sûresi, 5.

²⁹ Rad Sûresi, 2.

³⁰ Casiye Sûresi, 13.

kıldı. Bekçi ve hizmetçilerin boyun eğmelerini de aşamalı ve mertebeli kıldı:

Onlardan bir grup bizden Hakk'a, Hak'tan da bize gece-gündüz ve her sabah-akşam inip çıkanlardır.

Onlardan bazıları yeryüzündekiler için mağfiret dilerler.

Onlardan bazıları şariat ve ahkâmın ulaşması için vekil kılınmıştır.

Onlardan bir kısmı ise ilham ve kelimeler ile vekil kılınmıştır ve kalplere ilimleri ulaştırırlar.

Onlardan bazıları rahimlerde olanları tasvir etmekle vekil kılınmıştır.

Onlardan bazıları cesetlere ruhları üfler.

Onlardan bazıları rızıklar ile müvekkil kılınmıştır.

Onlardan bazıları bulutları kontrol eder, yağmur bölgelerine yağın yağmur, kar ve soğuğu yönlendirirler.

Onlardan bazıları deniz ve dağlardaki kaybolmayan hazineler üzerine müvekkildir.

Onlardan bazıları kerim yüce ve koruyucu melekler ile kirâmen kâtibîn³¹ melekleridir.

Onlardan bazıları kabir melekleri ve Beyt-i ma'mûr'un³² etrafında dolananlardır.

³¹ İnsanların söz ve davranışlarını kaydeden melekler. "Oysa gerçekten sizin üzerinde koruyucular var. Yüce yazıcılar. Her yapmakta olduğunuzu bilirler." İnfitar Sûresi, 10-12.

³² Beyt-i ma'mûr: "Mârifet ve muhabbet ile mamur olan âriflerin kalplerine işaretir... Aynı şekilde beyt-i ma'mûr Beytullah'ın isimlerinden ve müminlerin remzlerinden birisidir." Dr. Seyyid Seccâdi, a.g.e.,s. 72; "Bu, dördüncü göktedir. Bu konuda

Onlardan bazıları Rıdvan ve canların bekçileridir.

Onlardan bazıları zebanilerdir ve haklarında şöyle denmiştir:

“Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın. Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu.”³³

Onun için süratle acele ederler ve ona bakmazlar.

Onlardan başka, insanın bilgisinin kuşatıp saymaya güç yetiremeyeceği kadardırlar. Öyleyse âlemde hâdis olan hiçbir şey yoktur ki, başına bir melek vekil kılınmış olmasın. Fakat o (melek), mukarreb meleklerin emri ile dir.

İşte bu yüzden Allah Teâlâ onlardan hikâye ile bu yurdu ki:

“Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır.”³⁴

Onlardan bazıları kanatlarını açan, kontrol eden, yüzen, ilka eden ve tedbirde bulunandır. Bununla beraber müheymin ruhların sultanı altında kalmaya devam ederler. Müheymin ruhlar, Allah'ın haslarıdır.

Sonra bu yüksek ve düşük mertebeli melekleri gören geneller vardır. Sonra onları menzillerinde gören özeller vardır.

Allah kendisine, unsurî âlemde beşer türünden yüce meleklerle benzeyen halifeler kıldı.

şu iki yorum da yapılmıştır: Beyt-i ma'mûr, ârif âbidlerin Allah sevgisi ve mârifetiyle mamur kalplerdir. O, ibadet ehlinin yerleri ve halvet meclisleridir.” Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, ter. Prof. Dr. Mehmet Yalar, İlk Harf Yayınları, İstanbul: 2013, c. 5, s. 368

³³ Hakka Süresi, 30-32.

³⁴ Saffat Süresi, 164.

Onlardan bazıları elçi, imam, kadı, adaletli melik, veli ve sultanlardır.

Nebilerin en üstününü en büyük ruh menzilesinde kıldı. En faziletli imamı külli nefis, Levh-i mahfûz ve Ümmü'l-kitap kıldı.

*“Şüphesiz o, bizim katımızda Ana Kitap'ta mevcut, yüce ve hikmet dolu bir Kitap'tır.”*³⁵

Allah, yerdeki bu velîlerin ruhları ile feleklerdeki velîlerin arasında dakik bir münasebet var etti. Bu münasebet, şaibelerden temizlenmiş ve ayıplardan korunmuş feleklerdeki velîlerden yerdekilere uzanan bir münasebettir. Yerdekiler kuvvetleri ve istidatları miktarınca onları kabul eder.

Diğer Bir Hikmet

Muhakkak ki, Allah, yeryüzünü insan-ı kâmil için mekân kıldı. Allah, insan-ı kâmilî, katındaki basit ve mürekkeb yaratıkların, kâinattaki unsurların, semavî eserlerin, kabul eden meleklerin ve gayb âlemi ordularının onun hâllerinde dengeye kavuşması için toplandığı imam kıldı. Güneşin ışığını ve ayın nurunu, kapısında secde eder kıldı. Gece ve gündüzü, onun meydanında ve etrafında sürekli tavaf eder kıldı. Aynı biçimde su ve havayı yerin yüzünde tuttu ve etrafında dolandırdı. Onun ışıklarının vuku cihetinden, gezegenleri secde için başını eğerek kıldı. Tabîî ve eğik konumları hasebince bitkileri secde için başını eğenler mertebesinde kıldı.

³⁵ Zuhurf Sûresi, 4.

*“Otlar ve ağaçlar (Allah’a) boyun eğlerler.”*³⁶

Aynı şekilde, hayvanların özelliği de yere kapanma ve boyun eğmedir.

Bunların hepsi yeryüzündeki Allah’ın halifesi içindir. Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi:

*“Ben yeryüzünde bir halife karar kılacağım.”*³⁷

*“Hani Rabbin meleklerle, ‘Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin.’ demişti. Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler. Ancak İblis, saygı ile eğilenlerle beraber olmaktan kaçındı.”*³⁸

Muhakkak ki yeryüzünde Allah’ın halifesi olan insan-ı kâmil, âlemin vücûdu ve kâinatın yaratılışının aslî gayesidir. O, en yüksek meyve, en saf ve halis özdür. İşte bu nedenle Allah yüce ve alçak bütün mahlûkatı ona hizmetçi ve itaat eden kıldı. Allah şöyle buyurdu:

“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır. Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerde yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır. O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini

³⁶ Rahman Sûresi, 6.

³⁷ Bakara Sûresi, 30.

³⁸ Hicr Sûresi, 28-31.

*görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”*³⁹

Bu âyetlerde yıldızların, hayvanların, bitkilerin ve cemâdâtın bize boyun eğip hizmet etmelerine işaret vardır. Sonra bütünsel bir ifade ile buyurdu ki:

*“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?”*⁴⁰

Ve yine buyurdu ki:

*“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir. Elbette düşünen bir toplum için deliller vardır.”*⁴¹

Başka Bir Hikmet

Allah Teâlâ, yeryüzünü eserleri kabul kuvvesi nede niyle tohum menzilesine yerleştirdi. Bu tohumla olacakların yaratılmasını hazırladı. Bu yaratılıştaki asıl hedef, Rahmân'ın halifesi olan insanın yaratılmasıdır. Ondan geri kalandan, iki iş dolayısıyla diğer mahlûkatı yarattı. Bu iki iş; Âdemin onlara olan ihtiyacı ve her unsurun hakkının ihmal edilmemesi, kabul edicinin hak ettiğinden mahrum bırakılmamasıdır.

Allah, yeryüzüne tohum misali yerleşmiş halifesine üç nefes üfledi: Birinci nefes, şişirilen bir tulumun genişlemesi örneğinde olduğu gibi, uçlar ve bölgelerde sarf edilmek üzere gıdayı çekmesi cihetinden niceliksel

³⁹ Nahl Sûresi, 12-14.

⁴⁰ Lokman Sûresi, 20.

⁴¹ Casiye Sûresi, 13.

büyüme ve artma gücüdür.⁴² İkinci nefesle his ve hareket kuvvesi doğar. Bu, yandıktan sonra kömürün kor haline dönmesi için üfleyen kişi gibidir. Üçüncü nefesten ise fikir ve marifet kuvveti doğar. Ma'kûlâtı⁴³ aklı nur ile tasavvur eder. Bu, tutuşmuş koro üfleyip etrafını aydınlatan kişi gibidir.⁴⁴

⁴² Filozofun yaklaşık dört yüz yıl önce bu örnekten hareketle evrenin genişlediğine imada bulunduğu söylenebilir. Çünkü bugün de evrenin genişlemesini anlatmak için kullanılan en uygun benzetme budur.

⁴³ Ma'kûl (Çoğulu: "ma'kûlât"): "Akılla kavranabilen, düşünülür olan varlık ya da kavram anlamında felsefe terimi. Sözlükte 'nesnelerin gerçekliğini kavramak' anlamındaki akl masdarından ism-i mef'ûl olan ma'kul (çoğulu ma'kûlât) 'akletme ile kavranan her şey' demektir. Terim anlamıyla mahsûsun (duyulur) karşıtıdır." Daha geniş bilgi için bak. İlhan Kutluer, "Ma'kûl", *DİA*, c. 27, 459-460.

⁴⁴ "Nefis, nefis olması yönünden manevî bir ateşin hakikatinin kendisidir. Bunun için sûretlerin üflenmesinden yaratıldı. Uygun sûretler ona üflenince nefsanî ateş tutuştu. Nefsin ateşi ona ilişti. Üflenmiş ruh seviyesine yükselene kadar mertebeden mertebeye yükselir. Onun ateşi bu sırada sırf nûr olur. Bu nûrda karanlık ve yakma yoktur. Üfleme iki çeşittir: Birincisi ateşi söndürürken diğeri ise onu yakar. Rahmânî nefes sayesinde nefsin vücûdu ve onun helaki gibi. Bunun altında başka bir sır vardır. Bazı büyük filozofların dilinde nefis; ateş, kıvılcım ve ışıktır. Bu, sırf bir temsil ve sözsel bir mecaz değildir. Aynı benzetme şeriatta da vardır." Molla Sadra, *Mecmuat-i Resâil-i Felsefî, İttisâfû'l-Mahıyyeti bil Vücûd, et-Teşahhus, Seryânü'l-vücûd, Ecvibetü'l-Mesâli li ba'zı'l-Hallen, Şevâhidü'r-Rubûbiyye, el-Mizâc*, tash. Komisyon, yönet. Muhammed Hameneî, Bünyad-ı Hikmet-i İslami Sadra, Tahran: 1389. s. 412.

Bu üç üfleme göre, insanın konumu derin bir uykuda uyuyan kişinin konumu gibidir. Birinci, (uyandırılmak istenince uyanmaz) az hareket eder. İkincisi uyandırılınca sersemleşir, kendine gelemmez. Üçüncü ise uyandırılınca tabiat ve gaflet uykusundan ârif olarak dimdik bir biçimde uyanır. İşleri birbirine kıyas eder. Şeyleri fikir ve düşünce ile hesap eder. Geçmiş amellere hafıza ve zikir ile dönmek ister. Geleceğe dair hâller sezgi ve fehim ile mühlet ister. Eşyanın özellik, usûl, sınır, resim, illet, ilke ve gayelerini hikmet ve burhan gücü ile bilir. Aynı zamanda her işin miktarlarını, her mahiyetin vücûd ve yönlerini, hak sahibi her şeyin hakikatini, âlem ve neşetlerini tam bir bâtinî kudret ile keşfetmek ister.

İşte böylece doğan nura ve rubûbîyyet âlemine doğru parlayıp sönen şimşeğe varır. Dillerin vasfetmekten aciz kalacağı acayıplıkları görür; kulakların ise duyamayacağı şeyleri duyar.

Ey dostum! Bu nedenle bilmeli ve inanmalısın ki, âlem bir ağaç, insan ise onun meyvesi konumundadır. İnsan bir ağaç, ‘nefs-i nâtika’ ve ‘akl-ı müstefâd’⁴⁵ onun meyvesidir. Bu akıl bir ağaç, meyvesi ise likâullahtır. Likâullah ise gayelerin gayesi, arzu ve isteklerin sonudur.

⁴⁵ Akl-ı müstefâd: “İdrak etmiş olduğu nazariyelerin kendisinden kaybolmayacak şekilde hazır olmasıdır.” Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 802.

ALTINCI FASIL

Mutluluk ve Mutsuzluğun Hakikatinin Aslının Beyanı Hakkında

Bil ki, insan bedeninin hâllerine, mizacının nitelik ve çeşitlerine ve onun yönlerinin hareketlerine bakan kişinin tıp mesleği sayesinde bedenindeki sağlık, rahat, hastalık ve huzursuzluğunu kolaylıkla teşhis edip anlaması mümkün olur. İşte böylece nefsin hâl, sıfat, meleke ve ahlakına bakan kişinin de psikoloji mesleği sayesinde nefsin ileride kazanacağı sıhhat, saadet, hastalık ve mutsuzluğunu çıkarsaması mümkün olur.

Sonra bil ki, Allah insanları zâhir hâllerine göre yarattı. Onların hissedilir sûretlerini en iyi sûret ve en güzel hâl üzere yarattı. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*“Muhakkak ki, insanı ne güzel biçimde yarattık.”*⁴⁶

Onun, kabiliyetinin güzelliğinden dolayı en mükemmele ulaşma yeteneği vardır. Çünkü beden, nefsin istidadı ve yaratılışına uygun kemali elde etmesi ve Allah katındaki ahiret âlemine yükselmesi için kabul edici olarak yaratılan bir cevherdir. Beden tıpkı canlı bir binek gibidir, insan istediği bir yere veya aslı vatanına onunla kavuşur. Aksi halde yalnızca bu bedene binmek ya da onu

⁴⁶ Tin Sûresi, 4.

gözetmek yorgunluk ve boşa hizmetçiliktir. Allah'ın şu sözünde buna işaret edilmiştir.

*“İnsan hiç şüphesiz hüsrân içindedir. Ancak inanıp yararlı iş işleyenler, birbirlerine gerçeği tavsiye edenler ve sabırlı olmayı tavsiye edenler bunun dışındadır.”*⁴⁷

Zâhirî şeyler hakiki saadetin nedeni değildir; çünkü onlar yok olup değişime uğrar.

Gerçek mutlu; nefsanî yolculuğunda en iyi hey'ete, en mükemmele, en güzel elbiseye ve en büyük şerefe sahip cismânî sûret gibidir.⁴⁸ Gerçek mutsuz da çirkin amel-leri ve rezil ahlaki yüzünden bâtını sûreti çirkin olandır. Mutluluk veya mutsuzluğu olmayan nefis, sevap ve azabı hak etmeyen serbest bırakılmış hayvanlar gibidir. Ancak Allah'ın rahmeti her şeyi kaplayacak derecede geniştir. Mücerret anlamda şeylik ve *imkân*, rahmet mertebesini kabul etmek için geçerlidir. Şayet uzaklaştırıcı ve zıt engel mani olmazsa bu böyledir. Eğer eylemiyle iyilikleri hak etmek gibi ilave bir durum ortaya koyarsa dereceleri kazanması gerekir. Allah Teâlâ buyurdu ki:

*“Rahmetim her şeyi kaplamıştır. Bunu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yazacağım.”*⁴⁹

Dikkat etmek gerek, her gerçek saadetin kaynağı ilim ve yakîndir. Her mutsuzluğun kaynağı ise şüphe ve cehalettir. Buradan anlaşılan o ki, marifetin zıddı olup inkâr

⁴⁷ Asr Sûresi, 2-3.

⁴⁸ İnsanın dış güzelliği ile mutluluğu arasında önemli bir bağ vardır. Müellif bundan daha fazlasının, mutluluk ile iç güzelliği arasında olduğunu söyleyerek benzetme yapmaktadır.

⁴⁹ Âraf Sûresi, 156.

ve inatla bitişik olan şüphe ve cehalet, ebedi azabı ve sonsuz mutsuzluğu gerektiren bir tür rezilliktir.

Nakışsız saf nefisler, yazılmamış boş sayfalar gibidir. Öyle ki, aklî ilimler ve amelî hikmetler ona nakşedilirse mülkün esrarının hazinesi olmaya salahiyet kazanırlar. Eğer nefsin özü (biaynihe) basit süslemeler ve bâtil, yalan, alçak ve boş kelimeler ile nakşolunursa o, ancak ateş için salahiyet kazanır.

Hakiki sevap ve azabın aslı, ilim ve cehaletten doğar. Amellerin ürünleri ve eylemlerin sonuçları ya bu dünyada ya da ahiret yurdunda olur.

Birincisi, sanat ve zanaat erbabı ile kazanç ehlinin ücretleri gibidir. Bunlar; dirhem, dinar veya bedenlerin rahata erdiği yer olan padişah ve sultanların katına kabul veya yakınlaşmadır.

İkincisi ise zikirler, kıyam, oruç, zekât ve tavaf gibi ibadetlerden sâlih amellerin ücreti gibidir. Ruhların rahatlığı ve geçimi ile Naim cennetlerinin olduğu bu ücretlendirme uhrevî durumlarda olur. Tıpkı insanın mâlî zenginlikten ve çok para sahibi olmasından dolayı para kazanmaktan, sanat ve zanaatların yoruculuğundan müstağni kalması gibi, hakiki ilim de Rabbanî âlimi nafilelerin meşakkatinden ve zanna dayanan hayırlardan müstağni kılar. Muhakkak ki, marifet, her iş ve hareketin gayesi; her itaat ve ibadetin semeresidir.

“Ve sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et!”⁵⁰

Çünkü diğer ibadet ve itaatlerden hâsıl olan sonuç, kalp aynasının nefsanî sis ve bulanıklıktan tasfiyesidir.

⁵⁰ Hicr Sûresi, 99.

Böylece istenen sûreti yansıtmaya hazır olsun. Araç olmayan ilâhî ilimlerin ve yakînî marifetlerin gayesine gelince, bunların hâsıl olması kendisi için gayedir.

İyi eylemden sonucu gerçekleşen her eser için ona bir ecir yazılır. Ondan bir kötülük silinir. Derecesine bir derece katılır. Bazılarının dediği gibi:

“Her kim bir kelime işitir ve manasını anlarsa onun için bir marifet hâsıl olur, bir cehalet ortadan kalkar. İlimden elde ettiği miktarca menzilesi yükselir. Çünkü ilim bizatihi şeref ve kemâldir. Cehalet ise bizatihi afet ve yitiştir. İnsanın yakînî her ne kadar artarsa melekût âleminde menzilesi o miktarda artar.”

YEDİNCİ FASIL

Ölümün Mahiyeti Hakkında

Ölüm, yokluk ve sahip olmanın mukabili olması yönünden hayatın karşıtıdır. Sonra hayatın iki yüzü olduğu beyan edilince ölümün de iki yüzü olduğu anlaşılır. Birincisi, cismânîdir ki, o, his ve iradî hareketlerin ilkesidir. İkincisi ise nefsânîdir ki, o da hikmet ve yakînin kaynağıdır. Cismânî ölüm, his ve iradî hareketlerin ilkesinin yok olması; ikinci ölüm ise hikmet ve yakînin kaynağının helak olmasıdır.

Aynı şekilde cismânî hayat bazen bizzât değil de peşi sıra gelen olması hasebince bilaraz olur. Saç ve tırnakların hayatı buna örnek verilebilir. Bunların hareketleri komşu oldukları hissî organları takip etmekle olur. Aynı şekilde nefsanî hayat bazen bilaraz ve peşi sıra gelene göre olur. Bu durum, bir kişinin doğru bir inançta âlim bir kişiyi taklidi ve doğru yolda ona benzemesi gibidir. Veya ondan, anlamını düşünmeksizin veya manasını görmek istemeksizin hak kelimeleri işitmekle olur. Bu cihetten o, uhrevî hayat sahibi, Hak katında nefsini ayakta tutacak hakikî iman sahibi değildir. Çünkü taklidî bilgi, yakînî bilgi gibi kalp gözümüzün görmesini gerçekleştirmez. Bunun için değişimi kabul eder. Ancak bu bilgi uhrevî hayat ehlini takip edip onlara benzemenin bir türüdür.

Her kim bir kavme benzerse onlardan olup onlarla beraber haşrolacaktır.

Sakın ola peygamberlerin meleklerden vahyi işitmesinin taklit cihetinden olduğunu düşünmeyessin! Bu ne kadar uzak bir ihtimaldir. Taklit, marifet içermez ki, taklit edilen insan veya melek olsun fark etmez. Nebîler Allah ile ârif olanlardır. Onlar Allah'ın âyetlerini, melekûtunu, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü O'nunla tanırırlar. Bu, yalnızca onların sırf taklit ve tahmin ile değil de basiret ve yakîn hasebince kalbî müşâhede ve bâtınî konuşmaya sahip olmalarındandır.

Tıpkı nutfenin veya ceninin cismânî hayattaki noksanlığından hareket edip çocukluk mertebesine dönüşmesi gibidir. Bu mertebeden dönüşür daha üsteki başka bir mertebeye varır. Öyle ki, cismânî hayat ve bedensel varoluşun gayesine ulaşıncaya kadar dönüşmeye devam eder. Hareketi durunca bu âlemde başka bir hayvanlığa dönüşemez. Ancak başka bir metot tutar ve cismânî tabîî bu yoldan başka bir yönteme başvurursa başka. İşte böylece, insan ilk ve en açık bilgileri idrake yol bulursa bu, onun melekût âlemine ilk yolculuğu olur. Bu mertebedeki nefsanî hayatı, cisimsel varoluştaki anne karnındaki ceninin mertebesinin hizasında olur. Noksanlığından dolayı dönüşümü kabul edici olur. Böylece her bir mertebede, bir önceki durum fesada uğrar ve önceki aşama silinir.

İşte böylece, bir taklitten diğerine doğru gerçekleşen değişim ve intikallerdeki hâller, nefsanî hayatı kabul kuvvetine ve oradan da bâtınî basiret derecesine ulaşır. İşte o zaman apaçık ilmin ilkesi ve uhrevî tam kudretin kendisi olan mükemmel kalbî yaşantı ortaya çıkar. Bu

uhrevî tam kudretten kasıt, ruhlar âleminde dilediği ve istediği zaman a'yânların sûretlerini hazır kıldığı güçtür. Hak Teâlâ'nın buyurduğu gibi:

“*Vaat edildikleri şeyler onlar içindir.*”⁵¹

Ve yine buyurdu ki:

“*Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedi olarak kalacaksınız.*”⁵²

Ölümünden kurtulmanın, bir dünyadan diğerine geçişin ve bir hâlden başka bir hâle dönüşmenin iptali hadis-i şerifte buyrulduğu gibidir:

“*Cennet ehli cennete, azap içre olan cehennem ehli de cehenneme yerleşince ölüm alaca bir koç sûretinde getirilir. Cennet ile cehennem arasında durdurulur. Cebrâil (a.s.) onu yanı üzere yatırır. Yahya (a.s.) elinde büyük bir bıçakla gelir ve onu kurban eder. Cennet ve cehennem halkına denir ki: Ebedilik var, ölüm yok artık.*”⁵³

Burada, bedensel hayat ile salt akli hayat arasında aracı olan nefsanî âleme işaret vardır. Nefis, koç sûretinde getirilir. Onunla nefsin ölümü gerçekleşir. Onun madde-sini kesmekle onun âfetlerinden ayrılır. Onun kuvvetinin kesilmesi irfan ile olur. Böylece nefis için akli hayat gerçekleşir. İlim vasıtası ile hayat veren Rûhu'l-Emin, nefisleri kuvveden fiile çıkarır. Yahya (a.s.)'dan kinaye olunan ise insanın akli kuvvetidir. Bu akıl, Allah'ın izni ile

⁵¹ Yâsin Sûresi, 57.

⁵² Zuhruf Sûresi, 71.

⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire-Beyrut: 1407, c. 9, s. 428-429.

feyiz olunan hakikatleri almak için *kutsal meleğin* teyidine muhtaç olan bilfiil akıldır.

Cehalet nefisten izale olunca ebedi ölüm de izale olmuş olur. Daimi bekâ ve ebedi hayat hâsıl olur. Kıyamet kopar. İşte bu yüzden Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdular ki:

“*Ben ve kıyamet şu ikisi gibiyiz.*” (İki parmağını bileştirip gösterdiler.)⁵⁴

Allah'ın Resûlü ahir zaman peygamberi olarak çağrıldı. Yani onun zamanı cismânî hayatın sonu ve insan nefisleri için nefsanî hayatın başıdır. Diğer zaman, geçmiş asırlar ve önceki milletlerde görülen yerine geçme ve silinip yok olma onun çağının dışındadır.

⁵⁴ Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân li-'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ulum, Beyrut: 1427, c. 9, s. 130.

SEKİZİNCİ FASIL

Allah'ın Kullarına Müjdeleyip Vaat Ettiği ve Fazlı ile Tahakkuk Eden Mağfiretin Manası Hakkında

Bu (mağfiretin manası), Allah'ın insan hakkındaki önceki rahmeti ve ihsanından; Allah'ın, insanın önceki yaratılışının ayıplarını örtmesinden ve tabiatının utanç verici pislikleriyle heyûlânî kirlerden onu arındırmasından hareketle bilinendir. Allah'ın insan ceninini anne karnındaki dar yerden, dünya âlemine nasıl çıkardığını; işlediği günahları affettiğini; nutfe, mudga, alak ve cenin olma aşamalarında karşılaştığı kötü durum ve kirlerini örttüğünü; hayız kanı ile beslemesini ve karanlıklara eş olan rahim duvarındaki kalışını giderdiğini; onu pislik ve kirlerden temizlediğini; hayız kanı ile içimi rahat halis sütün yerini değiştirdiğini; o sütle (bebeğin) bedenini gıdalandırıp kuvvetlendirdiğini, (yetişip büyüyen insanın) dünyanın genişliğinde dilediği ve istediği gibi dolaştığını; önceki günahlarından anasından doğduğu gün gibi uzaklaştığını görmüyor musun?

Keza ilim ve iman derecesine ulaşınca cehalet ve tabiat uykusundan uyandı. Allah Teâlâ, onun cehaletin kaynaklanan günahlarından önceki işlediklerini, karanlığını, suçlarından kaynaklanan körlüğünü affetti.

Allah onu günahların en büyüklerinden, nefsin şehvet ve hevâsından temizledi. Cismânî gıda ve türlü yemekleri, marifete dair hikmetler ve ilimlerin kısımlarına bağlı nefsânî gıdalar ile yer değiştirdi.

Keşif ve Tahkik

Yerin ruhunu tutan bitkisel nefistir. Bu nefis “etkin bir kelime”⁵⁵ olup yeryüzünde görevlendirilmiş melekî kuvvetlerden bir kuvvettir. İşi, arzı değiştirmektir. O, yer kabuğunun sûretini soyar, yerine en güzel sûreti, en güzel elbiseyi getirir. Önceki bozuklukları örter, rahmet âleminden uzak olan kötü durumunu iyileştirir.

Aynı şekilde bitkisel ruhu tutan, onu tam olarak elde eden ve hayvanlık semasına yükselten şey hayvan ile özleşmiş olan nefistir. O, Allah’ın izni ile his ve hareket kuvvetlerini kullanarak eylemini yapan, görevlendirilmiş meleklerin yardımcılarındandır.

Aynı biçimde hayvanî ruhu tutan, onu tam olarak elde ederek insanlık derecesinin semasına yükselten insanlık ile özdeşleşmiş olan nefistir. O, Allah’ın “rûhu’l-kudûs” diye isimlendirdiği kelimesidir. Onun işi heyûlânî

⁵⁵ “O’nun kelimesi ses ve harf cinsinden değildir. Aynı şekilde zât ve sıfatları da cisim ve nitelik cinsinden değildir. Bilakis cevher ve araz da değildir. O’nun söz, kelim ve emri –*Mefâtiḥ* kitabında geçtiği üzere- sırf vücûd ve aklî mufanklardır. O’nun kelimeleri mukaddes, kutsal ve ruhânî emirlerdir. Bunlar, Allah ile yaratılmışlar arasında aracıdır. Onlar ile ilmi nüfuz eder. Kudreti, irade ve meşiyeti kâinatta geçerli olur. Öyle ki, her hangi bir şeyin ona arız olması, engel veya mani olması muhaldir.” Semih Dugaym, *Mevsûatü Mustalahâti Sadreddin eş-Şîrâzî*, Mektebetü Lübnan Nâşîrûn, Beyrut: 2004, c. 9, s. 822.

nefisleri Allah'ın emri ile müstefâd akıl mertebesine çıkartmaktır. Ruhları Allah'ın yakınına ve uhrevî melekler âlemine ulaştırmaktır.

Bu değişimlerde her bir mertebe önceki mertebeden daha üstündür. Hareket eden için, önceki hâlden sonraki katıldığı hâle geçiş ile önceki neşetin zevali dolayısıyla herhangi bir hasret ve pişmanlık yoktur. Bilakis olsa bile bu, başka bir şey içindir. Hakeza uhrevî neşetin ilim ve marifet ile yükselen nefislere kıyas edilmesi gerekir.

Doğru ile Yanlış Ayırmak için Teyit

Bil ki, nefislerin O'nun katına yükseltilmesi Kur'an'da bir seferinde Allah'a nispet edildi. O'nun şu sözünde olduğu gibi:

*“Allah, öleceklerin ölümleri anında ruhlarını alır.”*⁵⁶

Bu, ruhları alanın Allah olduğuna delalet ediyor. Şu sözlerinde görüldüğü gibi:

*“O ki, ölümü ve hayatı yarattı.”*⁵⁷

*“Benim Rabbim diriltten ve öldürenidir.”*⁵⁸

*“Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz.”*⁵⁹

Diğer seferinde ise ölüm meleğine nispet etti:

*“De ki: ‘Sizin için vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.’”*⁶⁰

⁵⁶ Zümer Sûresi, 62.

⁵⁷ Mülk Sûresi, 2.

⁵⁸ Bakara Sûresi, 257.

⁵⁹ Bakara Sûresi, 28.

⁶⁰ Secde Sûresi, 11.

Başka bir seferinde ise Allah'ın elçisine nispet edildi:

*“Artık birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar.”*⁶¹

Bazı müfessirler bu âyetler arasındaki uyumu şöyle zikrettiler:

“Gerçekte vefat ettiren Allah'tır. Ancak o, şehâdet âleminde türlerden her birine meleklerden bir melek vekil emanet etmiştir. Ruhları kabzetme işini ise ölüm meleğine emanet etmiştir. O, başkandır. Altında tâbileri ve çalışanları vardır. Bir âyette ise ölüm Allah'a izafe edilir. Bu izafet, hakiki bir izafettir. Ölüm meleği (tamlamasının geçtiği) âyette ise Azrâil, bu iş için diğer meleklerin başkanı olarak anılmıştır. Çünkü onlar ölüm meleğine tâbidirler. Allah en doğrusunu bilir.”

Kutsal Bir Yorum

Bil ki, insan, (varoluşun bütün biçimlerini) toplayan bir neşete sahiptir. Bu mescidü'l-câmi' (her şeyi kapsayıcı) varlık dört esas üzere inşa edilir. Her birinin asker, hizmetçi ve temsilcileri vardır. Bunların ayrıntılarını, ancak Allah bilir. Bu türlerin bireylerinin kendisinde toplandığı insanî mescidü'l-câmi' binasının gerçek gayesi, bir hatip olan dimağ minberindeki hitabeti ile “lâ ilâhe illallah” diyerek namaz kılmaktır. Birleştirici ve tek kılınmış vücûdunun delaleti, Hak Sübhânehû'nun birliğindeki toplu basit ruh mertebesinde. İdrak ve tahrik güçlerine yapışmak onun işidir. Kulağında onun sedası yankılanınca nidasını dinlemek, likâullah için müminin

⁶¹ En'am Sûresi, 61.

yükselme aracı olan namazda ona uymak ve ruhu dilemek onun işidir. Allah'ın emrine yapışarak bedenden yüz çevirmek ve bedene bağlı işleri Allah'ın şu emrine uyarak terk etmek onun işidir.

*“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilseniz, bu sizin için daha iyidir.”*⁶²

İşaret edildiği üzere ölüm tabii bir iştir. Ölüm, peşinden koşulan fitri bir şeydir. Allah'ın âyetinde buna şöyle işaret edilir:

*“Ey insanoglu! Sen Rabbine kavuşuncaya kadar çalışıp çabalarsın, sonunda O'na kavuşacaksın.”*⁶³

Sonra bu haram mescidin inşaatını yapma ve bu mamur evin toprağını karma konusunda farklı rivayetler geldi. Bazı rivayetlerde, Âdem'in bedeninin cüzlerini toplayıp bir araya getirenler meleklerdir. Bazısında ise toprağın kalıbını alanlardan bahsedilir ki, onlar da Allah'ın elçileridir. Böylece onlar halk için Allah'ın elçileri olur. Bazısında ise topraktan onu alan ölüm meleği olur. Bazısında ise Allah, eli ile yeryüzü toprağından bir tutam kabzetmiştir. Akılların idrakine yerleşmiştir ki, vefat eden insanın ruhunu kabzedeni, bedeninin cüzlerini kabzedendir.

Bu rivayetlerin hepsinin, insan zâtının hakikatine vâkıf kişi nezdinde konuları doğru ve manaları da uygundur. Onun zâtı, tıynet ve dört asıldan olgunlaşır. Onda, tabiat, bitki, hayvan ve nefsin tıyneti vardır.

⁶² Cuma Sûresi, 9.

⁶³ İnşikak Sûresi, 6.

Onun bitkisel tıynetinin aslına gelince, o, unsurî âlemi imar etmekle görevli meleklerin eli altındadır. Allah onu su ile diriltmiştir:

“Biz her şeyi su ile diri kıldık.”⁶⁴

Hayvanî tıyete gelince, o, Allah elçileri ile getirilir:

“De ki, ruh, Rabbimin emrindedir.”⁶⁵

Yani onun emir âleminden ortaya çıkışının başlangıcı, Allah’ın emri ve yaratması arasındaki aracı melekler vasıtasıyladır.

Nâtık olan nefsin maddesi ve heyûlânî akla⁶⁶ gelince, onun aklı hayatı Allah’ın, rûhundan ona üflemesi ile olur:

“Rabbim meleklere: ‘Ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın’ demişti.”⁶⁷

Allah’ı bilen bir kulun tıynetinin payına gelince, o, Allah’ın bekâsı ile bâki ve kendi zâtının fenâsı kadar da fânidir. Rûhu’l-Kudûs ile dirilir. Rûhullah olan İsa (a.s.) hakkında Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Biz onu Rûhu’l-Kudûs ile destekledik.”⁶⁸

⁶⁴ Enbiya Sûresi, 3.

⁶⁵ İsra Sûresi, 85.

⁶⁶ Heyûlânî akıl: “İnsandaki kuvvettir. Bu kuvvet, gözdeki bakma gücü mesabesinde nefiste bulunur. Bu kuvvet için faal akıl, göz için gerekli olan güneş ışığı mesabesindedir. Heyûlânî akıl olan bu kuvvet, fiile geçerse müstefâd akıl olarak isimlendirilir.” Aygün Akyol-Mevlût Uyanık-İclâl Arslan, *a.g.e.*, s. 143.

⁶⁷ Hicr Sûresi, 28-29.

⁶⁸ Bakara Sûresi, 87.

Sonra, insanın tıynetini kabzedip ona hayat veren melek ile önceki *maddesi* için ruhunu kabzedip katına alan ayındır. Bu bitkisel tıyenti yersel melekler onun toprağından kabzetmişlerdi. Bu melekler yine onu vefat ettirip ruhunu Allah için kabzederler. Allah Teâlâ bir âyetinde şöyle buyurur:

“Melekler kendilerine yazık etmiş kimselerin canlarını alırken: Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk, diyerek teslim olurlar. Hayır; öyle değil; doğrusu Allah onların yaptıklarını bilmektedir.”⁶⁹

Hayvanî yaradılışa gelince, onu kabzedenden elçiler Allah'ın izni ile onu canlı kılanlardır. Onlar hayvanların ruhlarını alıp onları vefat ettirirler:

“Artık birinize ölüm gelince elçilerimiz, bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar.”⁷⁰

Nefs-i nâtukaya gelince, onun ölümü, ölüm meleği ile dirilmesi ise İsrâfil'in üflemesi ile olur.

“De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”⁷¹

Maddî akıl ve ilâhî kutsal mayaya gelince, Allah onu kabzeder ve Rûhu'l-Kudüs ile onu diriltir. “Dön” cezbesi ile onu cezp eder:

“Ey huzur içerisinde olan nefis! O, senden, sen de O'ndan hoşnut olarak Rabbine dön!”⁷²

Allah Teâlâ, nefsi vefat ettirir ve kendisine yükseltir:

⁶⁹ Nahl Sûresi, 28.

⁷⁰ Enam Sûresi, 61.

⁷¹ Secde Sûresi, 11.

⁷² Fecr Sûresi, 27-28.

*“Allah öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır.”*⁷³

Ve yine Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*“Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin.”*⁷⁴

*“Kimini kimine derecelerle üstün kıldık.”*⁷⁵

İsa (a.s.) hakkında şöyle buyurur:

*“Muhakkak ki, seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım.”*⁷⁶

⁷³ Zümer Sûresi, 42.

⁷⁴ Mücadele Sûresi, 11.

⁷⁵ Zuhurf Sûresi, 32.

⁷⁶ Âli İmran Sûresi, 55.

DOKUZUNCU FASIL

Nefsin Bizatihi Kıyâmı, Varlıksal Bağımsızlığı ve Dünyevî Bedenin Yok Olduktan Sonraki Bekâsı Hakkında

Var olduktan sonra yok olan her şey bir sebep ile yok olur. Şeyin yokluğunun sebebi ya fâil, gaye, madde ve sûret gibi şu dört sebepten birisini yokluğudur ya da zât veya maddesine zıt varlıksal bir emrin ona ulaşmasıdır. Nefsin faili ve gayesi Allah'tır; Allah kendisinin bâki kılması ile bâki olan bazı melekleri kullanarak nefsin failidir. Soyutlanması dolayısı ile onun maddesi yoktur. Kendisi sûrete ait bir cevher olduğundan onun için (başka) bir sûret yoktur. Sûreti zâtıdır, başkaca değil. Öyleyse maddesi olmayanın zıddı da yoktur.

Nefiste gerçekleşen vücûdî işlerin hepsi, ancak ilimler, nefsânî tasavvurlar ve fikrî düşünceler ile olur. Eğer beden ölümü nefsin bâtıl olmasında etkin olsaydı; nefsin, ölümü düşünmesi ve aklın onu hatırlaması esnasında ölüm gerçekleşirdi. Sonra nefsin, beden ölümünü çokça tasavvuru, ona asla zarar vermez ki, nasıl onun helakine sebep olsun?

Sabit olduğu üzere, dış dünyada beden ölümü, denildiği gibi, nefsin yok olmasının sebebi değildir. Bilen nefis, cesetlerin ölümü esnasında bozulup dağılmaktan

emindir. Organlarını yitirdiği zaman zâtının aslı değişmez. Evet, nefsin cehaleti, ölümü; bilgili olması ise hayatıdır. Çünkü akıl, tasavvur ve temessülden başka bir şey değildir. Yani akli kaybolan nefsin zâtı kaybolmuştur. Zâtı kaybolan ise ölüdür. Bu, hikmete dair yazdığımız kitaplarda şerh edilmiştir.

Denilirse ki: Nefsin hudûsu için bedene ihtiyacı olduğu gibi, bekâsı için de bedene ihtiyacı vardır. Şu itibar ile ki, beden, nefsin illeti değil hudûsunun şartıdır.

Denir ki: Hudûsun şartının, bekânın şartı olması gerekmez. Beden, istidadı ile sanki bir ağ gibidir ve (avda, ağın avlamanın) nedeniymişçesine nefsi avlar. Ağın vasıtası ile vücutta avlanma vaki olduktan sonra avın varlığı için ağa ihtiyaç duymaz.

Bunun izahı şudur: Muhakkak ki, beden, onun için mükemmellik içeren bir sûret için istidatlıdır. Nefis, oluşumu bakımından bedenın sûretidir ve bu yönden nefsin *bağıl* bir vücudu vardır. Aklî bir cevher olması yönünden ise onun kendisi için kendisine ait bir vücudu vardır. Bedenin istidadının bâtil olması esnasında, nefsin onunla alaka ve irtibatı kesilir, yoksa aklî varlığı yok olmaz. Zira iki vücuttan birisi bedeni geri çağırır ve diğer vücut olmaksızın ona hazırlanır. Diğer varlık ise Allah'ın inşası ile ahiret neşetine taşandır. Anla ve faydalan!

Birbiri ile Bağıntılı Üç Kapı Hakkında

İkinci ve üçüncü bölümdeki fasıllardan maksat, tâlibin yolunu kolaylaştırmaktır. O ikisinde anlatılanlardan hâsıl olan ise mebd'e ve gayenin marifetidir. İkinci bölüm, insanî nefsin marifeti için yazıldığından, buradan, insanî nefsin varlığının amacının kutsî ve ahiret âlemi olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Fıtratı hasebince bizzat kendisine yöneldiği amaç, marifet ve likâullaha varmaktır.

Her kim için tevhid ilmi açık olur ve o kişi, ilk nedenler ile uzak gayelerden bahseden Rubûbiyyet ilimlerinde derinleşirse bilir ki, her şeyin nedeni o şeyin gayesinin aynıdır. Çokça bilen nefis, nedeni açısından Allah'tandır ve varacağı hedef de Allah'tır.

*“Oradaki duaları ‘Münezzehsin ey Allah’ım’, dirlik temennileri ‘Selam size’ ve dualarının sonu da ‘Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun’dur.”*⁷⁷

“Hak ve Yakîn Yolunun Marifeti Hakkında Ariflerin İksiri” isimli şerefli risalenin yazımı bitti. Bu satırların yazarı bitiş tarihini –1031 hicri yılının bu günlerinde, miskin ve boynu bükük ve ‘Sadreddin Şîrâzî’ diye meşhur olan

⁷⁷ Yunus, 10.

Muhammed'in günahkâr ve fâni eli ile- Allah'a hamd ederek ve günahlarına bağışlanma dileyerek, Nebîsine ve Ehl-i Beyt'ine salât ve selam göndererek yazdı. Allah onu, ana babasını ve Müslüman ülkelerde yaşayan diğer müminleri bağışlasın. Ahiret gününde cezalandırmaktan onları korusun. Allah olgunluğa ulaştıran Velîdir.

Dizin

A

akıl âlemi 41, 74, 88
akl-ı müstefâd 178, 189
alak 108, 187
amelî akıl 137
Aristo 17, 147
Arş 96, 99
a'yân-ı sabite 63
ayn 13, 35, 65, 82, 111

B

berzah âlemi 88
bâtın âlemi 47
Beyt-i ma'mûr 172, 173
burhân-ı limmî 145, 146

C

ceberût âlemi 41
cemâd 31, 140, 159
cem'iyet 139, 154
cenin 141, 149, 184, 187
cirm 40, 91
cüz 23, 42, 45, 107, 115, 117,
132, 136, 145, 146, 149
cüz'î hayâlî 45

D

dehr 116
düşünen nefis 90, 137

E

ebed 116
ehfâ 84
eimme-i ethâr 130
el-aklu'l-eşref 39
el-kalemü'l-a'lâ 39, 168
emir âlemi 49, 66, 77, 192
en uzak gaye 26

en yüksek gaye 147
er-ruhu'l-evvel 39
ezberleyen nefis 137
ezel 116

F

faal akıl 92, 100, 119, 140
faal âmir 91
feyz 16, 43, 49, 65, 136

G

gâî illet 146
gâî sebep 79
gayb 16, 19, 45, 49, 52, 68, 73,
74, 153, 157, 158, 174
gayb âlemi 45, 73

H

hâdis 105, 111, 151, 173
hafî 84
hakikat-i Muhammediyye 39
hayâl âlemi 47
hey'et 51, 53, 92, 146, 162,
163, 180
heyûlâ 22, 23, 100, 150, 157
heyûlânî akl 92, 192
his âlemi 47
hizbüşşeytan 126

İ

İbn Sînâ 9, 13, 15, 17, 24, 35,
147
iksir 148
ilimlerin faili 26
ilk heyûlâ 136
insanî mescidü'l-câmi' 190
ittisal 100, 136

K

kabir melekleri 172
kalem 40, 168
kazanılmış nefis 137
kerrûbiyyîn 163
kesret 45, 64
kirâmen kâtibîn 172
kirâmen kâtibînmelekleri 172
Kitâb-ı Merhum 23
küll 45
külli nefsanî 45
Kürsî 97

L

Ledünnî ilim 43
levh 23, 40, 169
Levh-i mahfûz 23, 49, 168,
169, 174

M

mahsûsat 131, 138
ma'kulât 177
me'ad 19, 24, 25, 44, 60, 107,
148
mebde' 24, 45, 47, 59, 145,
148, 152, 197
mebde-i a'lâ 47, 147
mebde-i evvel 26
meleke 51, 179
melek-i mukarrebîn 49
melekût âlemi 45, 47, 83, 91,
117, 125, 130, 158, 163, 165,
182, 184
mescidü'l-câmi' 190
Meşşâiler 147
mevâlid 21, 36, 89
misal âlemi 88
misbâh 95, 100
mişkât 94, 100
mizâc 36, 37, 137, 151, 158, 179
mudga 136, 187
mukârin (bitişik, yakın) illet-
ler 146

mukarrebîn 23, 163
müdrîke kuvveti 94
müfârik (ayrık, uzak) illet-
ler 146
müheymin ruhlar 173
mükâşefe 29, 30, 48
mülk âlemi 45
mürekkebât 21, 88
müşâhede 29, 30, 48, 101,
106, 138, 161, 165, 184

N

nazarî akıl 137
nefsanî melekût 116, 117, 125
nefs-i nâtuka 23, 95, 137, 138,
178
Nûn 168

P

Porfirius 147

R

Rûhu'l-A'zam 168
rûhu'l-kudûs 138, 188

S-Ş

Seb'u'l-mesânî 84
semâvî ve zemînî hayâlî kuv-
vetler 44
sermed 116
Sidretü'l-Müntehâ 23
şehâdet âlemi 46, 74, 89, 190
Şifâ 15, 147

T

tecerrüt 132, 141
tefrika 139, 154
terakkî 135, 159
Tübâ 132

U-Ü

unsurî maddeler 44
ümmü'l-kitap 41

V

vehm 47, 80, 81, 112, 129, 130